

Etički kompleks u Araličinim romanima Duše robova i Graditelj svratišta

Oršuš, Tihana

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:107111>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-26**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku

Jednopedmetni diplomski sveučilišni studij hrvatskoga jezika i književnosti; smjer:
nastavnički

Tihana Oršuš

**Etički kompleks u Araličinim romanima *Duše robova*
i *Graditelj svratišta***

Diplomski rad

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku

Jednopedmetni diplomski sveučilišni studij hrvatskoga jezika i književnosti; smjer: nastavnički

Etčki kompleks u Aralčinim romanima *Duše robova* i *Graditelj svratišta*

Diplomski rad

Student/ica:

Tihana Oršuš

Mentor/ica:

prof.dr.sc. Zvezdana Rados

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Tihana Oršuš**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Etički kompleks u Araličinim romanima *Duše robova* i *Graditelj svratišta*** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 28. rujan 2020.

SAŽETAK

Etički kompleks u Araličnim romanima *Duše robova* i *Graditelj svratišta*

U diplomskom radu nastoji se prikazati etički kompleks koji dominira u Araličnim prognaničkim romanima *Duše robova* i *Graditelj svratišta*. Odabrani romani dio su “morlačke tetralogije” iz osamdesetih godina dvadesetog stoljeća. U to vrijeme razvija se hrvatski novopovijesni romana čiji je predstavnik i Ivan Aralica.

Etički kompleks u romanima *Duše robova* i *Graditelj svratišta* prikazat će se na temelju poetičkih kategorija moralnosti, etosa, patosa i estetskoga, što će se dalje u radu analizirati na razinama idejnog sloja koji se sastoji od motivsko-tematske razine, plana etičke dimenzije individualnih sudbina, te plana etičke dimenzije u etnosu/kolektivnome liku. Također, prikazat će se izvedbeni sloj predstavljen na razini pripovjedača-moralizatora.

Putem interpretativne analize književnog teksta predstaviti će se poetičke kategorije i strukturalne razine etičkoga kompleksa u romanima *Duše robova* i *Graditelj svratišta*, što će potvrditi da je etičnost temeljna odrednica Araličinih prognaničkih romana.

Ključne riječi: *Ivan Aralica, novopovijesni roman, etički kompleks, poetičke kategorije moralnosti, etosa, patosa, estetske dimenzije, strukturalne razine*

ABSTRACT

Ethical complex in Aralica's novels *Duše robova i Graditelj svratišta*

This graduate thesis elaborates on the ethical complex which dominates the exile novels *Duše robova i Graditelj svratišta*. The chosen novels are a part of the “moralch” tetralogy conceived in the 1980s. In this period the croatian “new historical” novel was created and represented by Ivan Aralica.

The application of the ethical complex in the novels *Duše robova i Graditelj svratišta* will be presented on the basis poetic categories of morality, ethos, pathos and the aesthetics, which will be further analyzed in levels of the conceptual layer formed by the motivic-thematic level, plan of ethical dimensions of individual fates and the plan of ethical dimensions in the etnos/collective character. This work will also present the performance layer shown on the level of the narrator-moralizer.

Through interpretive analysis of the literary text, poetic categories and structural levels of the ethical complex will be presented on the novels *Duše robova i Graditelj svratišta*, which will confirm that ethics is a fundamental determinant of Aralica's exile novels.

Keywords: *Ivan Aralica, new historical novels, ethical complex, poetic categories morality, ethos, pathos, aesthetics dimensions, structural levels*

SADRŽAJ

1. UVOD.....	2
2. ŽIVOT I KNJIŽEVNO STVARALAŠTVO IVANA ARALICE.....	5
3. POVIJESNA FIKCIJA IVANA ARALICE U KONTEKSTU NOVOPOVIJESNOG ROMANA.....	8
4. POETIČKE KATEGORIJE U ARALIČINIM PROGNAČKIM ROMANIMA	13
4.1. Figura moralnosti.....	13
4.2. Etos.....	15
4.3. Patos.....	17
4.4. Estetska dimenzija.....	19
5. ETIČKI KOMPLEKS U ROMANIMA <i>DUŠE ROBOVA</i> I <i>GRADITELJ SVRATIŠTA</i>	21
5. 1. Motivsko-tematska razina.....	22
5.1.1. Politika.....	23
5.1.2. Identitet.....	27
5.1.3. Religioznost.....	31
5.1.4. Liričnost.....	33
5.1.5. Ironija i ludizam.....	36
5. 2. Etička dimenzija individualnih sudbina.....	41
5.2.1. Moralni pobjednici.....	42
5.2.2. Etički utjecaj duhovnih vođa.....	53
5. 3. Etičko u etnosu/kolektivnom liku.....	59
5. 4. Pripovjedač i moralizator.....	67
5.4.1. Paraboličnost i alegorija.....	71
5. ZAKLJUČAK.....	75
7. LITERATURA.....	77

1. UVOD

U radu ću se baviti tematikom etičkoga kompleksa koji je najizraženiji u Araličnim romanima *Duše robova* (1984.) i *Graditelj svratišta* (1986.). Zadanu problematiku predočit ću interpretativnom analizom romana u korespondenciji s odabranom literaturom. Naime, metodološki pristup romanima oslanja se na poetički model organizacije teksta prema Cvjetku Milanji (*Hrvatski roman 1945.-1990.: Nacrt moguće tipologije hrvatske romaneskne prakse*). Analizirat ću etički kompleks prema poetičkim kategorijama moralnosti, etosa, patosa i estetskoga, te na sljedećim razinama idejnog sloja romana: motivacijsko-tematskoj, na planu etičke dimenzije individualnih sudbina, na planu etičkoga u etnosu/kolektivnom liku, te na razini pripovjedača/moralizatora. Time će se utvrditi etički smisao romana *Duše robova* i *Graditelj svratišta*. Odabrani romani dio su ciklusa koji predstavlja tetralogiju (uz romane *Put bez sna* i *Asmodejev šal*) koju ću u radu imenovati prema Viskovićevom terminu “morlačka.”¹

Etički kompleks jedna je od glavnih poveznica “morlačke” tetralogije. Nije slučajno autor odabrao poetičku formu s kojom na distanci može progovoriti o vječnim egzistencijalnim pitanjima, uz kritički osvrt i dozu ironije prema vlasti i moćnicima koji ugrožavaju svojim tiranijskim postupcima stabilnost nemoćnog naroda. Araličino pero ispisuje na svakoj stranici romana ideju o važnosti zajedništva i etički ispravnom životu kao spasu i izlazu iz ropstva. Preko folklornih elemenata autor poziva na zajedničku prošlost jer jedino tako se može stvoriti kolektivitet i potvrditi samosvojnost identiteta. Upravo to je jedna od temeljnih odrednica njegovog romanesknog opusa. Njegovi romani nose snažne idejno-etičke poruke bliske katoličkom učenju s ciljem buđenja suvremenog čovjeka. Aralica preko svojih prognaničkih romana želi u kružni tijek povijesti ubaciti klice dobrote i ljubavi koje će nadržati zloću te suvremenog čovjeka obogatiti duhovnim vrednotama. Ranjive temelje iz prošlosti valja izliječiti ljubavlju,

¹ Velimir Visković prvi je koji Araličine romane naziva “morlačkom sagom”, tj. “morlačkom trilogijom” koju podrazumijevaju romani *Put bez sna* (1982.), *Duše robova* (1984.) i *Graditelj svratišta* (1986.). Naime, termin “morlačka” otkriva se prvi put u tekstu o romanu *Graditelj svratišta*. U “morlačkom” ciklusu naglašava se surovost opstanka zbog čega pojedinci i sami postaju surovi, no autorova okosnica romana jest u etičkom kodeksu Morlaka (Visković, V., 2006: 355-356). Trilogija postaje tetralogijom objavom romana *Asmodejev šal* (1988.). Ivan Aralica u književnoj kritici ograđuje se od termina “morlačka” jer prema njegovom mišljenju pogrešno predstavlja hrvatski etnos. Josip Pavičić istoimene romane naziva “prognaničkom trilogijom” zbog toga što je u okosnici fabule progon obitelji Grabovac iz Rame u Dalmaciju (Pavičić, J., 2006: 379).

dobrotom, strpljenjem i moralnom djelotvornošću, a pravi primjer toga su katolik Matija i musliman Mesud u romanu *Duše robova* koji spašavaju jedan drugoga od tuđinske vlasti, a naposljetku stvaraju ognjište jedan do drugoga ne mareći za vjerske i nacionalne razlike.

Ivan Aralica je romane *Duše robova* i *Graditelj svratišta* inovativno ispriповijedao cikličnim uslojavanjem priče pomoću postmodernističkih elementa poput univerzalnosti, miješanja fikcije i faksije, folkloristike, autoreferencijalnosti, intermedijalnosti, ironije, antiherojskim tipom likova, a sve s ciljem prenošenja humanističke poruke suvremenom čovjeku. “Morlačka” tetralogija dokaz je autorovog velikog istraživačkog truda i osobnog traumatičnog iskustva što je predočeno kroz prizmu prošlosti kako bi nesmetano slao idejno-etičke poruke suvremenom čovjeku koji i dan danas prepoznaje “okove ropstva” u vladajućem društvu. Upravo zato ciklus obiluje detaljima, opisima, mislima, digresijama, alegorijama, parabolama. Ivan Aralica i Nedjeljko Fabrijo zaslužuju počasno mjesto u pisanju novopovijesnih romana hrvatske književnosti.

Za početak ću ukratko prikazati romaneskno stvaralaštvo Ivana Aralice i njegove osobitosti koje su ga istaknule na hrvatskoj književnoj sceni u drugoj polovici dvadesetog stoljeća. Također, nezaobilazna je priča o modernističkim preinakama na području historiografske fikcije. Poblje ću prikazati historiografske elemente prisutne u odabranim romanima, te društveno-povijesni kontekst romana s kritičkim osvrtom Josipa Pavičića, Velimira Viskovića, Krešimira Nemeca, Cvjetka Milanje i drugih relevantnih kritičara čiju sam građu koristila u pisanju rada.

Potom slijedi poglavlje o poetičkim kategorijama koje svoje uporište imaju u filozofskim disciplinama poput etike i estetike. Naglasak će biti na filozofskome smislu reprezentativnih odrednica s ciljem razumijevanja etičkoga kompleksa romana *Duše robova* i *Graditelj svratišta*. U tome poglavlju prikazat će se figure koje čine idejni i izvedbeni sloj Araličinog pripovijedanja prema literaturi Cvjetka Milanje, Velimira Viskovića i ostalih. U prvom redu riječ je o figuri moralnosti koja zauzima najznačajnije mjesto u Araličinoj priči. Iz nje proizlazi idejno-etička poruka romana koju autor upućuje suvremenom čovjeku. Bitna kategorija Araličinog pripovijedanja jest i patos kao neizbježan progonitelj slabih pojedinca, no objasniti ću i druge karakteristike figure patosa ključnih za funkcioniranje likova u književnim djelima. Također, prikazat će se pojam etosa u svjetlu nositelja pozitivnog aktivizma i same biti

čovjeka. Osim toga, spomenut ću disciplinu estetike u smislu umjetnosti kao simbola opstanka Araličinih junaka, što je u romanu *Graditelj svratišta* osobito istaknuto.

Središnji dio rada odnosi se na analizu etičkoga kompleksa romana *Duše robova i Graditelj svratišta* prema odgovarajućim razinama koje su podijeljene na četiri poglavlja i nekoliko potpoglavlja.

U prvom poglavlju riječ je o idejnome sloju kojem pripada motivsko-tematska razina koja će se detaljnije razraditi na temelju političke domene, identiteta, religioznosti, lirske slikovitosti te ironijskog i ludističkog diskurza.

Drugo poglavlje odnosi se na etičku dimenziju individualnih sudbina. U prvom potpoglavlju prikazat će se moralni pobjednici i njihova tragična sudbina kao i međusobni odnosi nevinih žrtava uvučenih u ratna zbivanja i političke igre moćnika. U sljedećem potpoglavlju predstaviti će se etički utjecaj duhovnih vođa na sudbinu slabih pojedinaca i nemoćnog naroda.

Nadalje, otkrit će se predstavnici nemoralna među morlačkim građanima koji žive na dalmatinskoj obali u vremenu mletačke i francuske vlasti. Bit će riječi o odnarođenim časnicima i o pojavi hajdučije na našim prostorima među kojima je bilo pripadnika i morlačkoga naroda. Prikazom tih negativnosti u domaćem etnosu potvrđuje se izostanak tradicionalnog predloška povijesnog romana u smislu idealizacije junaka. Temeljna odrednica Araličinih novopovijesnih romana jest cikličnost povijesti, tako da je nezaobilazno prikazati kako nesretne životne okolnosti određuju sudbinu pojedinca što je zapravo odraz sudbine cijelog kolektiva. Prema tome, treća razina etičkog kompleksa bit će posvećena etičkome u etnosu/kolektivnome liku. U postmodernističkome duhu, tetralogija sadrži univerzalne iskaze koji naglašavaju potrebu zajedništva i potvrde nacionalnog identiteta, što se provlači kroz sve razine etičkoga kompleksa romana.

Važnu ulogu u "morlačkoj" tetralogiji na izvedbenom planu ima tip pripovijedanja po modelu narodnih priča, bajki, poslovice. Semantičko funkcioniranje povijesti autor predočava čitatelju preko parabola i alegorija što predstavlja posljednju razinu ovoga rada o etičkome kompleksu.

Sve razine bit će predstavljene prema interpretativnom modelu analize književnog teksta što će se potkrijepiti citatima iz romana *Duše robova i Graditelj svratišta* u korespondenciji s relevantnom literaturom kritičara Josipa Pavičića, Velimira Viskovića, Krešimira Nemeca, Cvjetka Milanje, Viktora Žmegača i ostalih.

2. ŽIVOT I KNJIŽEVNO STVARALAŠTVO IVANA ARALICE

Ivan Aralica jedan je od najčitanijih i najvažnijih hrvatskih pisaca s iznimnim smislom za stil do najsitnijeg detalja zbog čega piše vrhunska književna djela. On je romanopisac, novelist, esejist rođen 10. rujna 1930. godine u Promini, u zaleđu Šibenika. Završio je učiteljsku školu u Kninu. Diplomirao je južnoslavenske jezike i književnost na Filozofskom fakultetu u Zadru 1961. godine. Do 1991. godine živio je u Zadru, a od tada mu je stalno mjesto boravka Zagreb (Pavičić, J., 2006: 377).

Značajan je doprinos Velimira Viskovića u promicanju pozitivnog odnosa prema Araličinoj tematskoj preokupaciji. Naime, poticao je ostale kritičare da slobodno objave pozitivne kritike na njegove knjige. U vremenu represije, “kritičari su strahovali kako neće biti dobro primljeni u političke krugove o čijem su mišljenju ovisili” u slučaju da odobre Araličin prikaz društveno-političke situacije (Visković, V., 2000: 77-78). Također, i Nemeć smatra da se “Aralica sporo probijao prema recepcijskom i kritičkom središtu” (Nemeć, K., 2003: 280). Za takvo mišljenje zasigurno je razlog Araličino sudjelovanje u zbivanjima “Hrvatskog proljeća” gdje je zagovarao hrvatstvo unutar Jugoslavije (za prava Hrvata, za hrvatsko ime u nazivu i ostalo). Zbog toga je smatran nacionalistom. No njegova djela tome ne svjedoče. Štoviše, progovara s ljubavlju ne mareći za razlike. To dramatično razdoblje probudilo je u autoru interes za političko-povijesnom tematskom preokupacijom, a najzanimljivije teme su “egzistencijalne, odnosno čovjek u graničnim situacijama: strah, smrt, strepnja, ubojstvo” (Mandić, I., 1970: 160). U svojim novopovijesnim² romanima, Aralica predstavlja mnoštvo fiktivnih likova u njihovoj svakodnevnici, te povijesne osobe i oblike njihovog diktatorskog vladanja što je dovedeno u vezu s današnjim političkim djelovanjem. Analogija prošlosti i sadašnjosti iskazana je “dimenzijom alegorijskog i univerzalnog smisla” (Visković, V., 1987: 12). Naime, Aralica je svjestan koliko je puta hrvatski nacionalni identitet bio osporavan, stoga nije slučajno odabrao formu novopovijesnog romana u doba kada ona nije aktualna.

² Cvjetko Milanja “termin novopovijesni roman smatra primjerenijim od pojma novohistorički (prema *novi historizam*), jer romaneskna svijest hrvatskoga novopovijesnoga romana nije u svoj književni um ugradila spoznajnoteorijsko osvješćenje novoga historizma, pa ga sukladno tomu nije koristila u tekstu romana.” (Milanja, C., 1996: 100). Također, Žmegač je mišljenja kako ne postoji pravi postmoderni hrvatski povijesni roman. Unatoč postmodernim elementima hrvatski novopovijesni roman ipak “ostaje u dodiru s tradicionalnim elementima povijesnoga romana” (Žmegač, V., 1991: 71).

U svojoj prvoj fazi pisanja, šezdesetih i sedamdesetih godina, Ivan Aralica se oslanjao na tradicionalne, realističke oblike pripovijedanja u duhu kritičkog realizama, stoga je odstupao od dominantne moderne (krugovaške) poetike (Visković, V., 1987: 8). Autor je objavio prvu zbirku pripovijedaka *Svemu ima vrijeme* 1967. godine. Aralica već tada tematizira etički problem ruralne sredine, što će nadalje biti njegova glavna preokupacija. Zatim objavljuje romane *A primjer se zvao Laudina* (1969.) te *Filip* (1970.). Prema Mihanoviću, Aralica ima “nezavidan položaj u hrvatskoj književnosti osamdesetih godina 20. stoljeća. Međutim, mogao se iščitati njegov osebujan pripovijedni talent već nakon objave prvih proznih djela” (Mihanović, N., 2007: 211).

U drugoj fazi piše zrelije nastojeći prikazati što vjerodostojnije tragične usude povijesnih događaja. Tada objavljuje prvi povijesni roman *Konjanik* (1971.) s kojim nije stekao slavu zbog angažmana u “Hrvatskom proljeću”. U drugoj fazi objavljuje i zbirku novela *Opsjene paklenih crteža* (1977), također s povijesnom tematikom koja nije privukla pozornost kritike, čime “pridnosi i autorovo djelovanje u prostoru udaljenom od glavnog književnog središta” (Nemec, K., 2000: 21). Araličin književni opus od početaka je okrenut tematizaciji aktualnih promjena u hrvatskome društvu. Prema Milanji, Aralica je stekao književnu slavu krajem sedamdesetih godina objavom povijesnog romana *Psi u trgovištu* (1979). koji predstavlja uvod u Araličinu tetralogiju o Grabovcima. Naime, u tome romanu pratimo odnos dvaju svjetova - kršćanskog i muslimanskog, odnos vlasti i pojedinca, borbu za vlast, opstanak te odnos umjetnosti i vlasti. Zatim slijedi objava ciklusa od četiri romana: *Put bez sna* (1982.), *Duše robova* (1984.), *Graditelj svratišta* (1986.) i *Asmodejev šal* (1988.). Posljednji roman sadržajno odudara od prethodna tri romana tako da se ciklus najčešće naziva “morlačka trilogija” (Milanja, C., 1982: 26-36).

Krajem osamdesetih godina nastupa Araličina treća faza u kojoj ponovno piše o društvenoj tematici i tada objavljuje romane: *Okvir za mržnju* (1987.) i *Tajna sarmatskog orla* (1989.). U vrijeme Domovinskog rata napisao je roman *Majka Marija* (1992.) rodoljubne tematike, te zbirku pripovijedaka *Gdje pjevač ne pjeva* (1996.) u kojoj tematizira stradanje hrvatskog naroda. Aralica je iznimno vezan za svoj rodni kraj i zato su njegove stranice uvijek sentimentalno obojene. Također, objavljivao je i

političke zapise koji su objavljivani u obliku knjiga: *Pir ivanjskih krijesnica* (1992.), *Zadah ocvalog imperija* (1991.), *I tu je kraj* (1999.) (Pavičić, J., 2006: 378).

Rajko Glibo navodi kako je Ivan Aralica postigao literarni uspjeh i na početku 21. stoljeća objavom tzv. “romana s ključem”: *Ambra* (2001.), *Fukara* (2002.), *Svetinka* (2003.) koji ostvaruju veliku čitanost. Smatra da se očito publici svidjelo satirično autorovo obračunavanje s ideološkim protivnicima. Glibo navodi kako je “posljednji roman, *Svetinka*, zaokružio trilogiju *Sebastijanovih priča* i tako je autor po treći put postigao zavidan uspjeh” (Glibo, R., 2003: 309). Ivan Aralica objavljuje i autobiografski roman *Sunce* (2006.) koji zajedno s romanom *Runolist* (2008.) teži načelima katoličke tradicije. Ivan Aralica se okušao i u pisanju scenarija za film, a čak su mu neka djela uprizorena i u kazalištu. Tako je prema “romanu *Okvir za mržnju* snimljen film *Život sa stricem*, u režiji Krste Papića. Zatim slijede filmovi *Gospa pa Četverored* u režiji Jakova Sedlara i, naposljetku, povijesni film *Konjanik* u režiji Branka Ivande. Ivan Aralica često je nagrađivan za umjetničku originalnost. Tako je dobio nagradu Ksaver Šandor Gjalski 1981. za roman *Psi u trgovištu*. Zatim je dobio 1984. Vjesnikovu Goranovu nagradu za roman *Duše robova*. Naime, taj roman biva više puta nagrađivan. Dobio je i Krležinu nagradu za književnost za romane *Put bez sna* i *Duše robova*. Roman *Fukara* nagrađen je 2002. nagradom Petar Zrinski za najbolje djelo iz beletristike” (Glibo, R., 2003: 309-310).

Vukman naglašava kako je “roman *Graditelj svratišta* proglašen među top tri najbolja hrvatska romana dvadesetog stoljeća, uz Novakov roman *Miris, zlato i tamjan* i Krležinog *Kiklopa*” (Vukman, Z., 2004: 16-17).

Prema veličini opusa i broju postignuća, Aralica je jedan od najboljih hrvatskih romanopisaca i na početku 21. stoljeća. Često je njegova veličina dovedena u vezi s najvećim hrvatskim književnicima poput Miroslava Krleže, Ive Andrića, Meše Selimovića i ostalima.

3. POVIJESNA FIKCIJA IVANA ARALICE U KONTEKSTU NOVOPOVIJESNOG ROMANA

Povijesni roman u hrvatskoj književnosti predstavlja najpopularniji prozni žanr. August Šenoa znao je kako približiti umjetničku riječ širem puku i time je srušio stereotip o književnosti i njezinoj namjeni samo za obrazovno stanovništvo. Po uzoru na Waltera Scotta, Šenoa je napisao teze koje svaki pisac povijesnih romana treba pratiti, a odnose se na patriotizam, patos i usporedbu prošlosti i sadašnjosti. Prema Žmegaču, autori klasičnog tipa povijesnog romana smatraju da je “pisanje historijskih romana zadaća kojoj pristaje gotovo patetički dignitet jer je u njoj sjedinjena povijesna i pjesnička komponenta. Romanopisac je povjesničaru nadmoćan jer takozvanu istinu o prošlosti iznosi na složeniji način, sugerirajući univerzalnost u ljudskim sudbinama” (Žmegač, V., 2004: 135).

Povijesni roman ponovno se rađa od sedamdesetih godina 20. stoljeća i postaje jedna od dominantnih vrsta suvremene hrvatske proze. No i prije tog vremena, točnije 1928. godine, Milutin Cihlar Nehajev objavio je povijesni roman *Vuci* koji ima predpozicije novopovijesnog romana. Nehajev pokazuje interes za prikazivanjem događaja iz hrvatske povijesti, točnije iz 16. stoljeća, kada na osnovi dokumentirane građe pripovijeda o knezu Krsti Frankopanu, njegovoj obitelji i nacionalnoj prošlosti. Upravo je miješanje faksije i fikcije novina u odnosu na povijesni roman šenoinskog modela. Također, Nehajev je modernizirao povijesni roman i na planu lika. Naime, oslobađa se tradicionalne crno-bijele tehnike u karakterizaciji likova i u prvi plan stavlja slabog pojedinca koji je prikazan kao običan čovjek. Oslobađa se herojskog idealiziranja junaka. Prikazana je njegova svakodnevnica, često lirično obojena. Nov pogled prema povijesti javlja se u *Vucima* kao neprestano kruženje negativnih pojava u životu pojedinca/kolektiva, što se razlikuje od tradicionalnog shvaćanja povijesti kao *učiteljice života*.

Prema Milanji, “novom perspektivom povijesti, autor daje univerzalan iskaz koji preko povijesnih prikaza aludira na čitateljevu suvremenost, ali za razliku od šenoinske analogije prošlosti i sadašnjosti, novopovijesni roman ima puno skeptičniju vizuru” (Milanja, C., 1996: 108).

Nehajev je zaslužan i za promjene na planu strukture povijesnog romana. U žarištu je objasnidbena uloga forme romana predočena analepsama s ciljem upoznavanja čitatelja s društveno-povijesnim prilikama. Autor ispisuje stranice detaljnim opisima iz svakodnevice, pripovijeda o običajima iz tradicije, prikazuje nacionalnu muku. Nehajev je utro put o potrebi uspostave nacionalnoga identiteta, što će se detaljnije razraditi u hrvatskoj književnosti u Fabrijevim i Araličnim novopovijesnim romanima. Fragmentarnost, tj. rascjepkanost strukture također predstavlja modernizaciju forme, kao i različite govorne pozicije – sveznajući pripovjedač, unutarnji monolog, dijaloz u službi značenja likova, uvodni opisi (Matanović, J., 2002, <http://www.matica.hr/kolo/289/cihlarevi-vuci--19987/>, pristupljeno: 25.5.2020).

Sve su to karakteristike moderniziranog povijesnog romana koje će više doći do izražaja u drugoj polovici moderne.

Novopovijesna fikcija predstavljena je u djelima Ivana Aralice, Nedjeljka Fabrija, Ivana Supeka, Feđe Šehovića i drugih. Prema Nemecu, “taj nov odnos prema povijesti izvor ima u ljudskim nedaćama, bijedi, stradavanju i preživljavanju. Naime, negativan obzor tih novopovijesnih romana zatire tradicionalan povijesni roman kakav poznajemo u hrvatskoj književnosti od Augusta Šenoa. Promijenjena je Scottova teleološka koncepcija prošlosti utemeljena na patetici i vjeri u smislenost povijesnih događaja. Takvu koncepciju zamjenjuje vizija ponavljanja povijesti kroz životne nedaće na egzistencijalno ugroženom prostoru” (Nemec, K., 2003: 263).

Ivan Aralica uspijeva doživjeti priznanje za književno stvaralaštvo 1979. godine kada tematizira sukob na globalnoj razini, između Zapada i Istoka, ali i unutar njih samih. Zrelom riječju piše povijesni roman *Psi u trgovištu* koji obrađuje kršćansko-islamsku tematiku, često do sada prisutnu u našoj književnosti preko Marulića, Botića, Tomića. Međutim, za razliku od prethodnika, Aralica je produbio shvaćanje takvog globalnog sukoba, što je osobito vidljivo u prognaničkim romanima koji nose “duboku moralnu unutarnju svijest i humanistički duh” (Mihanović, N., 2007: 213).

Roman *Psi u trgovištu* (1979). predstavlja simboličnost, bogatstvo značenja, informativnost, umrežavanje formalnih sastavnica romana s različitim literarnim pravilima poput semiotike, mita, kolektivno podsvjesnog, ideološkog aspekta te aksiološkog u smislu pitanja o moralu i estetici. Velik je značaj u Aralichinoj političko-povijesnoj opsesiji upravo u prikazu ugrožene egzistencije pojedinca. Aralica nastoji ublažiti tragiku postojanja idejno-etičkim porukama i univerzalnim iskazima. Milanja smatra kako je “roman *Psi u trgovištu* pripovjedačev vrh kojega je teško ponoviti a kamoli nadmašiti” (Milanja, 1982: 27).

Ono što je Nehajev započeo, nastavlja Aralica u svojoj zrelijoj stvaralačkoj fazi u romanima *Put bez sna*, *Duše robova* i *Graditelj svratišta*. Kod Aralice pripovijedanje predstavlja izraz vlastitog iskustva u politički osjetljivom razdoblju sedamdesetih godina. Autor je svoje dramatično iskustvo umjetnički iskoristio preko forme novopovijesnog romana kako bi neometano mogao prikazati tešku društvenu situaciju u kojoj se našao morlački narod pod dugogodišnjom tuđinskom vlasti. Aralica slijedi novu (povijesnu) perspektivu “o neuzoritoj, mračnoj, negativnoj slici povijesti u kojoj je nazočan određeni element poučnosti” (Milanja, C., 1996: 117).

Linda Hutcheon mišljenja je “da političko-povijesna tematska preokupacija čitatelju pruža priliku za tumačenjem i uspoređivanjem prošlosti s aktualnim društvenim zbivanjima. Prema tome, romaneskno pripovijedanje u postmodernizmu ne predstavlja problem nego *zadanu vrijednost* koja se ostvaruje u onom trenutku kada se prikazane povijesne činjenice dovedu u pitanje. Naime, to je bitno drugačije u odnosu na modernizam koji se odupire razumijevanju prošlosti, jer gleda na nju kao na *noćnu moru*” (Hutcheon, L., 2002: 50).

U postmodernizmu, kategorija univerzalnosti kao novopovijesni element iskazuje bit priče o povijesti a to je razotkrivanje suvremene životne scene. Takav pristup novopovijesnom romanu slijedi i Ivan Aralica koji poput učitelja postavlja misaona i emocionalna pitanja i daje moralističke odgovore.

U “morlačkoj” tetralogiji Aralica objedinjuje na stilskom planu panoramu poučnih priča, alegorije, parabole te gnomske komentare što se neprestano isprepliće s glavnim tokom fabule. Prema Milanji, “cilj takvog pripovijedanja jest da se priča odugovlači, a ne povijesni događaji, no čitatelja umara autorovo pretjerivanje s

detaljiziranjem i opisivanjem još od romana *Psi u trgovištu* a osobito u prognaničkim romanima iz osamdesetih” (Milanja, 1982: 26). Naime, potreba da se sve mora objasniti, odnosno da *priča priču rađa* ima didaktičnu ulogu zbog etičkoga kompleksa koji nosi smisao Araličinih prognaničkih romana. Međutim, neki kritičari to negativno vrednuju. I Josip Pavičić zamjera Aralici što narušava donekle modernu pripovjedačku strukturu romana upotrebom arhaičnog kazivanja, koje se očituje u “pretjeranoj didaktičnosti s mnoštvo jasnih uputa, savjeta i pouka o moralu, politici i vlasti” (Pavičić, J., 2006: 118.). S druge strane, takav način kazivanja može se shvatiti kao novina u odnosu na zastupljenu modernu poetiku i zato se ne smije zanemariti autorova originalnost u pripovijedanju.

Većina kritičara pozitivno ocjenjuje Araličinu kompleksnu novopovijesnu građu (poput Velimira Viskovića, Josipa Pavičića i dr.) bez obzira na zamjerke u predetaljiziranju opisa, nefunkcionalnosti parabola, patetici i slično. Zahvaljujući minucioznom pisanju, autorovo pero uvjerljivo prikazuje panoramu iz nacionalne povijesti, a Nemeć zaključuje:

„Ohrabren velikim uspjehom romana Psi u trgovištu, Aralica piše seriju romana iz hrvatske povijesti, i to iz morlačkoga svijeta na geografskom potezu od Rame do Cetinske krajine. Riječ je o pravom epskomu mikrokozmosu u kojemu su se oduvijek sukobljavali politički interesi velikih sila (Turska, Venecija, Napoleon, Austrija) i koji je zbog toga izrazito obilježen viškom povijesti. U pravilnom razmaku od po dvije godine nastao je pravi roman-grozd, uspjela tetralogija što je čine romani: Put bez sna (1982.), Duše robova (1984.), Graditelj svratišta (1986.) i Asmodejev šal (1988.). Sva su djela objavljena u biblioteci Hit i njima se Aralica uvrstio u prve redove suvremenih hrvatskih pripovjedača“ (Nemeć, K., 2003: 273).

“Morlačka” tetralogija prikazuje panoramu društveno-povijesnih zbivanja na našem prostoru u razdoblju od početka 17. do konca 19. stoljeća. Osebujnim jezikom realističkog stila predočava seobu i kušnje morlačkog naroda u dalmatinskom zaleđu i na bosanskom području, uglavnom u Rami. Borba za opstanak na kršnom teritoriju inspirirala je mnoge hrvatske pisce krajem 19. i tijekom 20. stoljeća. Dinko Šimunović, Vjekoslav Kaleb, Ivan Raos i Ivan Aralica reprezentativni su predstavnici u prikazivanju *morlačkoga* prostora koji vapi za preživljavanjem. Nemeć navodi da je “Aralica pomno rekonstruirao uzbrkanu društveno-povijesnu scenu, razotkrivajući njezine poznate i nepoznate aktere. Od presudne važnosti je uočavanje ponovljivih situacija i relevantnih primjera u povezivanju nacionalne povijesti i njezina utjecaja na naše suvremene političke prilike. Aralica zato predstavlja povijesne događaje i situacije

kojima odgovara *arhetipsko*, ono kolektivno i svima zajedničko, a utječe na sudbinu i djelovanje čovjeka” (Nemec, K., 2003: 273-274).

Kod Ivana Aralice pripovijedanje je isprepleteno tradicijom (fratarski kronikalni stil po uzoru na Andrića, patos kao romantičarski izraz u prikazu zavičaja i Morlaka, regionalnost) te modernim postupcima poput digresivnosti, tehnike ulančavanja priča, parabolčnosti, utkane faktografije, univerzalnosti, ironijskog i ludičkog diskursa u duhu kritičkog realizma. Naime, autor s lakoćom prenosi čitatelju idejnu i izvedbenu razinu složenosti romana. Žmegač navodi kako “za oblikovanje novopovijesnog romana pripovjedni medij preuzima pisac koji se miješa u život likova putem komentara, objasnidbenih dionica i pouka. Na taj način roman je shvaćen manje artistički, u duhu Balzaca” (Žmegač, V., 1976: 363).

4. POETIČKE KATEGORIJE U ARALIČINIM PROGNAČKIM ROMANIMA

4.1. Figura moralnosti

Pojam etike i moralnosti čest je pojam u svakodnevnom životu. “Etika dolazi od grčke riječi *ethos* (navika, običaj, karakter, ćudoređe), a moral od latinskih riječi *mos* (običaj), *mores* (vladanje) i *moralis*” (Čehok, Koprek i dr., 1996: 8).

Prema Radoš, “etika donosi teorije o moralu u najširem smislu riječi. Etika kao filozofska disciplina bavi se pravilima koja određuju dobro i loše ponašanje. Također, etika određuje smisao i svrhu moralnih postupaka. Za ostvarenje moralne zajednice, potrebno je da se svaki pojedinac moralno razvija i oblikuje kroz životne faze odrastanja. Naime, uspostavljenim skladom između društvenih konvencija i ostvarenih osobnih težnji poput sigurnosti, mira, uspostavljenog identiteta i egzistencije stvara se humanija i demokratska zajednica”

(Radoš, M. https://www.hrstud.unizg.hr/Etika_i_odgoj.pdf, pristupljeno: 16.05.2020.)

Navedena ideja humane civilizacije razlikuje podjelu etike prema kriteriju odnosa pojedinca i društva. Maja Radoš u svome radu *Etika i odgoj* razlaže “individualnu etiku koja podrazumijeva osobno uvjerenje pojedinca o ispravnosti ili neispravnosti vlastitih postupaka i ponašanja, a s druge strane sociološki aspekt moralnih odnosa i moralnih obveza pojedinca prema zajednici što je reverzibilnog karaktera. Poštivanje etičkih načela temelj su takvog odnosa” (ibid., 16.05.2020.)

Cvjetko Milanja iznosi nacrt poetičke organizacije teksta u kojem je predstavljena “ideja moralnosti, odnosno struktura moralnosti: roman i “iznutra” - iz romaneskne svijesti (a često su likovi ujedno i umjetnici, graditelji, pjesnici, čime je implicirana kategorija metaliterarnosti) - i “izvana”, iz pozicije čitatelja, kao sjećanja ljudske povijesti, kao samosvijest “uzdiže” i pojedinca i rod. Prema tome, kategorija katarze etička je kategorija” (Milanja, C., 1996: 118).

Struktura moralnosti utkana je u idejni i izvedbeni sloj romana *Duše robova* i *Graditelj svratišta*. Predstavlja okosnicu Araličine priče koja ima za cilj preispitivanje vlastitih gledišta na dobro i zlo. Slijede primjeri: “*Ali, ruku na srce, kako da išta kaže o tom dobrom čovjeku koji ga je naučio najgorem zanatu - ubijanju, kad su dobrota i ubijanje nespojivi, kad njihovo druženje ne može objasniti nikakvo glasanje umirućih*

glasnica i nikakve strune razapete od planine do planine?” (Aralica, I., 1996: 246-247); *“Stvari, naše stvari, koje usporedno s nama traju, peka, lonac, ožeg ili kuća u cijelosti, ne znači da i žive ako nikomu nizašta ne služe, ako su odbačene kao lešine za čiji su nestanak potrebne godine”* (Aralica, I., 2011: 19).

Ivan Aralica vođen je etičkom idejom stvaranja humanog i civiliziranog društva. Zato neprestano šalje poruke o važnosti usvajanja etičkih načela za poboljšanje međuljudskih odnosa koje će nadržati zlo vremena i prostora. U romanu *Duše robova*, tragičan lik Šćepan odražava gorljivu suosjećajnost prema ljudskim nevoljama. Mora ga što Matija mora prodati Mesudu na galiju, a zna da to ne želi. Sentimentalno je opisana njihova tragična sudbina. Naime, Mesud, Matija i Šćepan *“smjehom i pričom nadrasli su plač, no sjeta i strah ostali su u njima”* (Aralica, I., 1996: 129). Također, Šćepan se brinuo za Matiju te mu je ponudio čuvanje živinčadi u štali njegovih poslodavaca *“jer nije htio da mu prijatelj, neupućen kakva je gužva i otimačina pazarnim danom, bude okraden”* (Aralica, I., 1996: 131). Također u romanu *Graditelj svratišta* prate se gnomski autorski komentari: *“I pretjerana pobožnost, kao svako pretjerivanje, više unakažava čovjekovu duhovnost nego što je uljepšava”* (Aralica, 2011: 280). Svrha autorovih etičkih poruka jest potaknuti čitatelja na razmišljanje i propitivanje vlastitih moralnih postupaka u multikulturalnom društvu današnjice.

Nemec navodi *“sličnost u razumijevanju etičko-idejne komponente tradicionalnog povijesnog romana i novohistoričkog u smislu didaktičnosti, prosvjetiteljskog angažmana i moralističkih ideja. Tragičnom usudu povijesti suprotstavlja se etos pojedinca, njegov moralan stav, stoga je figura moralnosti temelj hrvatskog povijesnog romana”* (Nemec, K., 2003: 268).

Ivan Aralica u romanima *Duše robova* i *Graditelj svratišta* prezentira borbu za slobodu slabog pojedinca koji je odraz nemoćnog naroda u okrilju tuđinske vlasti i njezinih podanika. Autor je u idejni sloj romana utkao etičku teoriju da svi ljudi trebaju biti jednako tretirani i slobodni jer *“pametni ljudi zagovaraju snošljivost, povjerenje, strpljivost i poštivanje drugog i različitog, jer se jedino na tomu može zasnivati suživot ljudi različita porijekla i drukčijih uvjerenja”* (Aralica, I., 1984: 366).

4.2. Etos

Etos predstavlja skup stalnih osobina, karakter individue. Osoba koja posjeduje etos ukazuje na pravdu, povjerenje, inteligenciju, moral. Prema Viskoviću, “etos u literarnom smislu uključuje prosvjetiteljsku dimenziju i didaktičnu ulogu što je podloga “morlačke trilogije” (Visković, V., 1987: 15-16).

Prema Milanji, “Araličini novopovijesni romani odražavaju moralni etos što je vidljivo iz njegovih misaonih sekvenci, gnomskih konstrukcija, parabola i alegorija” (Milanja, C., 1996: 107-108). Primjerice u 15. poglavlju u romanu *Duše robova*, autor senzibilno progovara o tragičnoj sudbini roba u tuđini, čija je egzistencija ugrožena zbog surovosti zakona koje donose tirani:

“Što je onda njegovo, bolje kazano, ima li ičega njegovoga na ovom svijetu? Ima, duša Mesuda Zunića. Nju mu ne mogu odnijeti kao tijelo. A ona je umiljata, njoj je strana nevjera, ona je harna, ona će znati podnijeti žrtve i platiti svoj dug” (Aralica, I., 1996: 68).

U romanu *Graditelj svratišta*, Jakovljeva teta Diva moralističkim nastupom pred moćnikom Tahirbegom uspijeva sačuvati svoju nevinost koju hrabro plaća kaznom smrti: “- *Hvala Bogu što mi je darovao milost da svojom krvlju obranim svoju nevinost. I vi ga hvalite kad me budete spuštali u zemlju - bile su njezine posljednje riječi koje će se pamtiti i izgovarati u bezbroj prilika*” (Aralica, I., 2011: 58). U “morlačkoj” tetralogiji primjeri individualističke patnje i podnošenja muke u korist etičke prosvjećenosti odraz su zajedničke sudbine pravednih i poštenih, ali potlačenih naroda. Naime, požrtvovnost koja prati individualni moralni put srž je etičke dimenzije Araličinih romana u egzistencijalno ugroženom ambijentu.

Autorov iskaz djeluje “autentično jer se temelji na osobnome moralnom stavu i iskustvu u okvirima realističke paradigme” (Visković, V., 1987: 19). Na taj način autor često raspravlja o aktualnim društvenim problemima svoga vremena stoga je glavni tijek njegovih novopovijesnih romana zamršen odnos između različitih vjerskih, nacionalnih, kulturoloških i civilizacijskih pitanja na multikulturalnom prostoru. Određen granični prostor predstavlja egzistencijalnu borbu u kojoj je čovjek osuđen na sukobljavanje, ali pokretačka snaga potlačenog naroda leži u njihovom etosu, moralno ispravnom uvjerenju. Pojedinci vođeni etičkim načelima uklanjaju nepremostive razlike i stvaraju kolektivitet, osjećaj zajedništva: “*Šćepan bi svaki put požalio da je to*

baš njih dvojice dopalo, Matiju da prodaje, Mesuda da bude prodan. Ne zna se komu je gore! Ne valja, pa ne valja - ponavlja je” (Aralica, I., 1996: 125). Šćepan, Matija i Mesud slijede vlastiti moralni stav te su odraz nemoćnog kolektiva. Oni djeluju u skladu s etičkim načelima i zato za njih nema prepreka, iako su različite vjeroispovijesti i mentaliteta. Na europskoj razini, potrebno je urediti kulturološke razlike između kršćanstva i islama. Prema tome je etos kao tip čudorednosti rješenje za stvaranje tolerancije, solidarnosti i suosjećanja s čovjekom kojeg određuje patnja. Pomoću etosa na globalnoj razini promiče se humanost i težnja za ljudskim pravima kako bi se čovjeka oslobodilo straha od različitosti.

Prema Kristovom učenju, Aralica prikazuje etos, čovjekov moralni stav i način života u smislu ljubavi, praštanja i međusobne snošljivosti kao odgovor na političko zlo i društvenu nepravdu. Slijedi primjer kada je Jakov spasio sestričinog sina iz nahodišta: “(...) reci joj da je Bog milostiv i da ne kažnjava nego iskušava nevine, reci joj da će mi trud i sve što sam uz to počinio platiti na taj način da ona voli tebe, a ti nju” (Aralica, I., 2011: 399).

Kristov etos vodi slabe pojedince i daje im snagu za opstanak. Slijedi primjer iz romana *Graditelj svratišta* o dubokom (patetičnom) Jakovljevom uvjerenju koje se temelji na kršćanskome učenju o prevladavanju nedaća ustrajnošću:

“(...) crne slutnje u očekivanju narodne nesreće mene čine sve mirnijim: moje se kretnje reduciraju, moje radnje postaju sračunate, moje su misli produktivnije, moji su poslovi lijepi, moja ljubav prema onima koje volim jača, a moja se mržnja oblijeva rosom kao željezo na ogradi u hladno jutro” (Aralica, I., 2011: 329).

Prema Milanji, “figura etosa važan je poetički element na etičkome planu “morlačke” tetralogije jer pokreće nesretne individualne sudbine na borbu za ostvarenje zajedništva i potvrde nacionalnog identiteta” (Milanja, C., 1996: 111).

4.3. Patos

Vedrana Marić navodi kako je “patos retorička figura koja izražava promjenjivo stanje duše, sklona je emocijama i određenim pravilima kako bi privukla publiku i utjecala na njihovo razmišljanje, motivaciju, akciju, predrasude i naravno, emotivan svijet. Funkcija patosa je samoostvarenje lika koji je sklon pobuni protiv društvenih deformacija i nedaća s ciljem moralnog djelovanja u korist zajednice” (Marić, V., 2015., <https://repository.ffri.uniri.hr/islandora>, pristupljeno: 15.09.2020.).

Primjerice, u romanu *Graditelj svratišta*, Jakov Grabovac biva kažnjen od strane francuske vlasti jer je podupirao Dandolov plan o povećanju pučanstva:

“Smanjim brigadama normu tako da su radišnije nosile kući pet kruhova, a one ljenije po tri. To podilaženje radnicima zapazi vojni nadzornik Jean-Baptiste Bellegarde i prijavi me šefu tehničke službe Blanchardu. Ovaj stvar proslijedi Dandolu, pod čiju sam nadležnost spadao, a Dandolo, ne mareći što sam podupirao njegov plan o povećanju pučanstva, nazva me šugavom ovcom i proslijedi predmet inženjeru Geliću, mom stručnom starješini, s preporukom da mi za kaznu uskrati polovicu godišnje plaće, a provincijalu Glumčeviću da me pozove, ukori i kazni” (Aralica, 2011: 14).

U Araličinih prognaničkim romanima, patos je određen junačkim stilom iz kojeg izrastaju žrtve društvenog poretka određene nesretnim vremenom i životno ugroženim prostorom. Araličini junaci spremni su svojevolutno riskirati vlastiti život za dobrobit kolektiva. Zato ih odlikuje morlačka hrabrost i umna snaga. Njihov patos ispunjen je senzibilnošću za male i nemoćne. Takvi tragični protagonisti predstavljaju velike borbe za pravicu, slogu i zajedništvo. Njihova motivacija izranja iz nužnosti za potvrdom hrvatske samosvojnosti. U simboličkome smislu teže potvrdi slobode od tuđinskih okova i tiranijske vladavine.

Prema Milanji, “katarza, tj. poistovjećivanje vlastitih osjećaja sa sudbinom lika, bitan je element figure patosa” (Milanja, C., 1996: 111). Time autor želi duhovno pročistiti ljudske osjećaje što je jedna od karakteristika idejnog sloja “morlačke” tetralogije. U 8. poglavlju romana *Duše robova* prikazan je patos tragičnih žrtava u tursko-mletačkome ratu u kojem stradava nedužno morlačko stanovništvo:

“Zapluskivani svakim danom sve gorim vijestima, mladići su raspravljali o pokolju u Otoku i izdaji plaćenika u Vrlici, ponekad se zanosili hrabrošću palih Otočana, a ponekad tugovali nas sobom i svojima, ponekad ih je nosio vihor osvetoljubivosti, a ponekad su svrh njih lile hladne kiše beznađa” (Aralica, I., 1996: 38-39).

Moralna visina i sloboda tragičnih junaka iskazana je kroz prizmu duboke patnje. Međutim, Araličini likovi posjeduju misaonu snagu i čisto srce koje im omogućuje preživljavanje i potiče ih na racionalnu pobunu protiv deformacije društvenog sistema.

Za figuru patosa važan je i element racionalnog sagledavanja životnih situacija koje su dio svakodnevice: “*Iz vatre u hladnoću, iz oduševljenja u klonuće, kako to već biva sa čovjekom koga kidaju strah i nada*” (Aralica, I., 1996: 39). Univerzalne istine najjače djeluju na emotivan svijet pojedinca. Prema tomu je katarza važan dio idejnog sloja etičke dimenzije prognaničkih romana.

Žmegač navodi kako je prema “Kantovom učenju pojedinac etički prožet patosom idealne nužnosti” (Žmegač, V., 1991: 133). Naime, “Kantova teza odgovara Araličinom prikazu individualnih nesretnih sudbina. Ivan Aralica prikazuje u novopovijesnim romanima totalitet društveno-povijesne situacije iz koje izrastaju junaci koji su vlastitom dobrom voljom odlučili poštovati moralni zakon i u skladu s njime djelovati. Čitatelj ima priliku spoznati autorovu prosvjetiteljsku misao o potrebi duhovne obnove suvremenog čovjeka koji je zaglibio u materijalizmu i nemoralu. Autor zato pruža otklon od tradicionalnog modela prikazivanja likova heroja - idealiziranih junaka. Takvo *herojsko* prikazivanje likova odgovara sentimentalno-romantičarskom izrazu kojem pisac nastoji odoliti, no ne uspijeva u potpunosti” (Žmegač, V., 1991: 133).

Prema Milanji, pisac je “patos ukomponirao i na stilskoj i na leksičkoj razini. Cjelokupna građa romana sastoji se od mnoštva neologizama i arhaizama, simbolike funkcioniranja likova te pripovjednih sekvenci koje su često metaliterarizirane, stoga su pojedini kritičari negativno ocijenili Araličin stil zbog prepatetičnosti te retrospektivne napućenosti što zatamljava suštinu teksta. Naime, novopovijesnom romanu više odgovara mudra ironija, skepsa koja pruža višeznačnost izraza u odnosu na tradicionalan (romantičarski) prikaz patetičnost” (Milanja, C., 1996: 111).

Temelj patosa je emocionalna vrijednost koja određuje odnos pojedinca prema svijetu i njegov položaj u njemu. Etička dimenzija romana nosi poantu prihvaćanja svijeta u cjelini i sebe u njemu, što je suština Araličinog svjetonazora.

4.4. Estetska dimenzija

Prema Cvjetku Milanji, “etos i estetsko (umjetnost) nadilaze povijesno određeno zlo, koje razorno utječe na sudbinu pojedinca i cijelog kolektiva kroz stradanje, patnju, bolest, ludilo i smrt” (Milanja, C., 1996: 111). Na temelju cirkuliranja životnih nedaća, Aralica u romanima *Duše robova* i *Graditelj svratišta* tematizira duboku priču o nesretnom usudu vremena i prostora u kojem je moguće opstati jedino pokretačkom (umjetničkom) snagom koja nosi predznak ljubavi prema nacionalnom identitetu i etičkim načelima za humaniji i civiliziraniji život.

Autor je misaono prožeo estetsku dimenziju djela kroz ljepotu književnosti, glazbe i graditeljstva. Naime, na idejnom planu, “umjetnost nosi simboličku funkciju spasenja - otpor pojedinca/kolektiva protiv konačnog usuda” (Visković, V., 1987: 22). Primjerice, u 11. poglavlju u romanu *Duše robova*, susrećemo slabe pojedince prisilno uvučene u ratna zbivanja koji čekaju na ostatke ratnog plijena. Jedan od njih je i mladić Lovro Šentija:

“(...) zasanjani stvaralac, predodređen da teše i zida, kuću svoju i kuću svojih susjeda, krov svojoj ženi i bešiku svomu djetetu, a u svojim težnjama ometen seobama, progonima i poniženjima, htio je za pasom imati oružje čijom se oštricom može obrađivati drvo dok ne dođe onaj što te ometa, a kad on dođe, okrenuti mu držak alata i pucati, ne da ubiješ, nego da u miru nastaviš tesanje” (Aralica, I., 1996: 51).

U navedenom citatu autor univerzalnim iskazom predočava stanje umjetničke duše koja vapi za humanijim životom, poštenim radom i mirom što je odraz svih tragičnih sudbina koje su nasilno uvučene u političke igre i obmane vlasti.

Autor je vješto ukomponirao estetsku funkciju romana (umjetnost glazbe) u etičko-idejni plan koji teži otkrivanju istine. Slijedi primjer u 23. poglavlju u romanu *Duše robova* u kojem strašnu istinu pjeva slijepi, ali ne i manje razumni Cvitko Rašić o Balaševim zločinačkim potezima koje će umjetnost glazbe zauvijek pamtili: *Neka mu narod i povjeruje, neka mu nebo i oprost, ali pjesma mu neće ni vjerovati ni oprostiti. Ona će ga staviti u stihove da se o njemu pripovijeda, i tako obraniti svoju dušu od povijuša.* (Aralica, I., 1996: 112).

Etička dimenzija snažno se odražava preko estetske funkcije u romanu *Graditelj svratišta*. Prema mišljenju Velimira Viskovića, u navedenom romanu iskazana je

“Araličina želja da se njeguju i cijene spomenici narodne tradicije kao i ljudski napor u ostavljanju vječnog traga, u ovome slučaju cesta i svratišta” (Visković, V., 1987: 23). U 15. poglavlju u romanu *Graditelj svratišta*, minuciozno je opisana simbolička ljepota građevinskog zanata:

“Vibrantni udarci pralica u rascjepe kamenja, reski udarci krampa kad u stancu pipkaju pukotine, tupi udari maljeva u bušare i lom cijelca, ta glazba kamenoloma sili čovjeka da uloži krajnji napor u vađenje kamena, koji se, kad se jednom istrgne iz zemljine utrobe i presloži u građevinu, bez velikog truda, zla i nevolje ne da rasturiti” (Aralica, I., 2011: 285).

Visković navodi kako već sam “naslov posljednjeg dijela trilogije daje naslutiti autorovu ideju umjetnosti kao spomeniku graditeljske tradicije koju su mukotrpno ostvarili naši ljudi iz puka uz pomoć fratri, u vremenu totalitarnog režima cara Napoleona, njegovog podanika maršala Augusta de Marmonta i pristaše Francuske revolucije, Vincenza Dandola” (Visković, V., 1987: 23). Autor tematizira umjetnost gradnje kao zanat dugogodišnjeg iskustva prethodnih generacija koje buduće generacije trebaju i dalje njegovati i duhovno vrednovati: “*Treba uživati u kamenim zidovima*” (Aralica, I., 2011: 285). Autor je kroz “morlačku” tetralogiju dočarao “umjetnost kao bezvremensku kategoriju što je odraz njezine vječne ljepote, jer tako simbolično prevladava individualnu uzaludnost i konačnost” (Visković, V., 1987: 23).

Milanja navodi kako je “Araličino pripovijedanje o estetsko-moralnom shvaćanju tradicije starih zanata zapravo potvrda nacionalnog identiteta, formula opstanka pojedinca i zajednice, te estetičko iskupljenje što metaforički predstavlja Jakovljeva gradnja svratišta na Turiji” (Milanja, C., 1996: 144). U romanu *Graditelj svratišta* pomno je opisana međusobna suradnja malih ljudi iz naroda koje Ivan Aralica uzdiže iznad sljedbenika totalitarističke ideologije svjetskih sila.

“Morlačka” tetralogija sadrži odgojne poruke bliske katoličkom duhu, svakodnevnne životne priče izmišljenih likova te dokumentirane povijesne i političke činjenice koje utječu na formiranje sudbine etnosa s posebnim naglaskom na estetsku i etičku dimenziju djela kao simbolu pobjede nad deformiranim oblicima vlasti.

5. ETIČKI KOMPLEKS U ROMANIMA *DUŠE ROBOVA* I *GRADITELJ SVRATIŠTA*

Romani iz “morlačke” tetralogije prepričavaju tešku sudbinu morlačkog naroda u vremenu ratova između svjetskih sila. U razdoblju od 17. do početka 19. stoljeća, hrvatski je etnos osuđen na borbu za preživljavanje zbog nesretno determiniranog prostora i vremena. Prema Nemecu, “forma novopovijesnog romana omogućila je autoru da nesmetano progovori o političkim prilikama na našem prostoru, čije tragove vidimo i danas. Naglašavajući važnost etičke dimenzije u prikazu morlačkog života, Aralica poput romantika vjeruje u neku višu pravdu, u pobjedu zajedništva i realizaciju kolektivnih ideala i na taj način usmjerava narativni tijek priče popraćene moralističkim refleksijama” (Nemec, K., 2003: 274). Prema mišljenju Dunje Fališevac, romani iz ciklusa “povezani su zajedničkim likovima (Grabovci, Vučković, Zunići), morlačkim etnosom, sličnim društvenim previranjima (tursko-mletački rat te francusko-austrijski rat), sličnim (cikličnim) zbivanjima između velikih sila i malih svakodnevnih zgoda, uglavnom istim književnim i pripovijednim postupcima (kronikalni stil, digresivnost, paraboličnost), kao i samom idejom koja se odnosi na etičko razumijevanje povijesti na istome prostoru radnje - od bosanske Rame do dalmatinskog zaleđa te gradova Zadra i Splita” (Fališevac, D., Kovačević, A. i dr., 2002: 48).

Pisac iz vlastita iskustva progovara o strahotama totalitarnoga režima, pružajući panoramu zbivanja rekonstrukcijom događaja iz davne prošlosti. Time aludira na cikličnost povijesnih događaja i potrebu duhovne obnove suvremenog čovjeka, što je lajtmotiv njegovih novopovijesnih romana. U njegovoj tetralogiji etički kompleks prevladava na svim razinama poetike romana. Naime, autorova tematska preokupacija stavlja naglasak na očuvanju nacionalnog i vjerskog identiteta putem ravnopravnosti, humanosti, snošljivosti, tolerancije te etičkim vrlinama poput hrabrosti i prijateljstva. Vladajućem poretku opiru se antijunaci spremni na žrtvu u ime naroda kako bi potvrdili željenu samosvojnost. Prema Milanjinom određenju poetičkih tekstualnih kategorija moralnosti, etosa, patosa i estetskoga (*Hrvatski roman 1945.-1990: Nacrt moguće tipologije hrvatske romaneskne prakse*, 1996.) prikazat će se etički kompleks romana *Duše robova i Graditelj svratišta* na četiri strukturalne razine (na motivsko-tematskoj razini, putem etičke dimenzije individualnih sudbina, etičkoga u etnosu/kolektivnom liku, te na razini pripovjedača i moralizatora).

5. 1. Motivsko-tematska razina

U “morlačkoj” tetralogiji prostor određuje egzistenciju čovjeka. Prema Milanji, “prostorna simboličnost zadaje pojedincu funkciju zajednice” (Milanja, C., Republika, 1982: 34). Na idejnome planu, kategorijom univerzalnosti autor je istaknuo individualne sudbine u kaotičnom društveno-povijesnom presjeku zbivanja. Araličino pripovijedanje odvija se na nekoliko razina bitnih za razumijevanje ciklusa, a odnose se na vrijeme, naraciju i jezik. Prema Pandžiću, “vrijeme je bitna kategorija koja ima funkciju svevremenosti; naracija je u službi opisivanja prostora zavičajnosti; jezik jest ishodište predočavanja sveukupnog svijeta” (Pandžić, 2006: 189).

Idejni i izvedbeni sloj prognaničkih romana ima funkciju otkrivanja etičkoga kompleksa koji postavlja zakon življenja u duhu etike i moralnosti ka putu za ostvarenjem slobode etnosa. Prema tome, Araličina povijesna tematska preokupacija jest socijalno-političkog karaktera koja ima za cilj osvijestiti i potaknuti suvremenog čovjeka na preispitivanje aktualnih društvenih problema. U narednim potpoglavljima razjasnit će se najvažnije idejne komponente motivsko-tematske razine u romanima *Duše robova* i *Graditelj svratišta*.

5.1.1. Politika

Prema Gracinu, “Aralica traži okosnicu za pripovijedanje, ali i duhovnoga pokretača za tumačenje vječnih moralnih i egzistencijalnih pitanja. Tako je pitanje vlasti aktualna tematika koja predstavlja najveći izazov jer je nekako najfatalnije” (Gracin, J., 2008: 74).

Političko stanje u državi česta je tema u književnosti koju rado problematizira i Ivan Aralica. Autor tako ispisuje vlastito svjedočanstvo o burnim društvenim zbivanjima obojenih velom povijesti kako bi nesmetano mogao pripovjedati o aktualnom problemu današnjice. U njegovoj “morlačkoj” tetralogiji ogleda se autentičnost prošlih događaja uokvirenih povijesnim vremenom koje tehnikom *pričanja priče* postižu univerzalnu vrijednost. Naime, u romanu *Put bez sna* predočena je seoba Morlaka iz Hercegovine pred turskom silom potkraj 17. stoljeća, kao rezultat sukoba kada Antonio Zeno, član Mletačke državne inkvizicije i Pavao Vučković, domaći fratar, sklope dogovor oko selidbe domaćeg puka iz Rame u cetinski kraj. Drugi dio tetralogije, roman *Duše robova* prati stvarnu društveno-povijesnu zbilju od 1714. do 1718. godine u vremenu tursko-mletačkog rata, dok je u romanu *Graditelj svratišta* riječ o francusko-austrijskome ratu na razmeđu 18. i 19. stoljeća. Posljednji dio tetralogije, roman *Asmodejev šal* sadržajno odudara od prethodnih prognaničkih romana. Naime, u središtu radnje toga romana je ljubavna priča koja prati zbivanja oko *femme fatale* Niže.

Krešimir Nemeć istiće “mit politike kao ključan faktor djelovanja na sudbinu pojedinaca, jer bivaju uvučeni u političke igre koje završavaju poražavajuće za njih, kao progon ili smrt” (Nemeć, K., 2005: 289). Konkretno povijesno razdoblje Aralica je pretočio u umjetničku riječ. Iz toga razdoblja otkriva se kaotična društvena zbilja koja se sastoji od manipulacije, zastrašivanja, kažnjavanja, prijetnji, a sve s ciljem očuvanja političkog položaja. U “morlačkoj” tetralogiji često pratimo kukavičluk vladajućih kada se nađu u poziciji koja potencijalno može ugroziti njihov položaj. Posljedice njihova straha od gubitka moći rezultira teškim oblicima psihičkog i fizičkog podčinjavanja slabog pojedinca i nemoćnog naroda što je u romanu *Duše robova* prikazano u više navrata, počevši od Vrljićevog nesretnog slučaja zarobljavanja od strane imotskog zaima Šejdalija Murizovića i njegovih bašlija:

“(…) ustrašeni da će kao i za prošloga rata fratri dignuti bunu, stjerati vlastodršce u gradske zidine i osuti po njima tuču olova i vatre, zatvoriše prološkog gvardijana, očekujući da će narod ostati miran i kod kuće dok je on u njihovim rukama. Jer, ustanak neće imati glavnog organizatora, a ostale usijane glave mirovat će u strahu da će pobuna skriviti njegovu smrt” (Aralica, I., 1996: 11).

Tuđinska vlast nastoji zastrašiti narod mučenjem fratra Anđela Vrljića nad Modrim jezikom što traje danima. Pružanje bilo kakvog otpora, pa čak ako ta ideja i ne postoji, vlast neće tolerirati. No, njihova taktika nije djelovala na mještane koji su u sve većem broju kradomice izbivali iz svojih kuća prema Primorju. Autor s blagim ironijskim prizvukom komentira *pametne* zaključke turskoga zaima i njegovih slugu:

“Kao što se obično događa tiranima, ugoneći strah drugima u kičmu, sami su do srži bili ustrašeni, pa im se ona toliko hvaljena mjera opreza sada ukaza kao obična glupost. Rekoše, vidi kako se nismo sjetili: ostavimo ih na miru da bi bili mirni” (Aralica, I., 1996: 13).

No tko može u miru živjeti u susjedstvu tirana? Krvnička djela francuske vojske otkrivaju se u 17. poglavlju u romanu *Graditelj svratišta*: “(…) A koliko su mladih udovica te zloglasne godine silovali Francuzi, u više navrata (…)” (Aralica, I., 2011: 294).

U romanu *Graditelj svratišta*, preko proglasa u “Kraljskom dalmatinu” i “Gazzeti de Milan” otkriva se teško društveno stanje poput oskudice seljaka, neobrađene zemlje te povijesne prilike poput pada Venecije 1797. godine i raspada Austro-Ugarskog Carstva. Također, “novine izvještavaju o lažnim Dandolovim zaslugama za prijevremenu završenu gradnju svratišta. Hvalio se postignućima kao svaki reformator i zagovarao širenje pučanstva a nije dao nikakve uvjete radnicima” (Aralica, I., 2011: 13-15). On je zapravo beskrupulozan predstavnik vlasti koji nema suosjećanja za morlački narod. Pričom o Grabovcima sentimentalno je prikazana ogoljela egzistencija naroda zbog nepresušne težnje za političkom moći velikih sila:

“Na vijest da sjevernu obalu Jadrana bije glad, da je turska država i prije objave rata obustavila trgovinu žitom s primorjem i da će se sedamnaestog jedanaestog održati tržnica robova, jedine robe koje ovdje ima za izvoz (...), da se ovdje i prodaju robovi da bi se žito kupilo” (Aralica, I., 1996: 133).

Prikaz kobnih društveno-povijesnih prilika otkrivaju i Jakovljeva svjedočanstva u romanu *Graditelj svratišta*. Naime, nesretnu sudbinu dijeli i sam pripovjedač Jakov koji u svojim zapisima aktivno svjedoči o pokvarenoj francuskoj vlasti:

“(…)koja lukavo domišlja načinima koji će joj omogućiti da pridobije narod koji je od samog početka odbija i da taj isti narod odvrati od crkve (fratarata) koji funkcioniraju kao njezini vođe. U tom se smislu služe skrivenim ucjenama, visokim kaznama, oduzimanjem građevina i posjeda i, istodobno, javnim iskazivanjem naklonosti prema franjevcima, čime i graditelja i zajednicu dovode u bezizlaznu situaciju” (Aralica, 2011: 427).

Njihova sudbina, tih malih i nemoćnih ljudi, nalazi se u rukama loših vladara koji stvaraju vlastite sjenke. Primjerice u romanu *Graditelj svratišta*, lik Benincase jest nadstojnik za obrazovne, javne i religiozne poslove:

“(…) njegovo nezavisno mišljenje nije bilo ništa drugo nego bezrezervna podrška Dandolovu mišljenju. Bili su kao dvojnici od kojih prvi vodi drugi provodi, za koje ne znaš koji je važniji: prvi jest transparent, ali je drugi onaj koji čita što na transparentu piše, koji jedini poznaje znakovlje tog pisma i, kako god ga protumačio, nosilac transparenta neće se pobuniti da ga krivo tumači. Tim je prijateljstvom Benincasa sve postigao, a čini se da će postići i više otkako ga je, nakon Dandolovg pada, drastično raskinuo. Kad sa scene nestaju vodeći političari koji su sjali, žarili i palili, na pozornici se, čudnom igrom svjetlosti, uspravljaju njihove sjene” (Aralica, I., 2011: 382).

Vlast se otuđuje od svih oblika etičnosti zbog položaja i moći, a skrivaju se iza ucjena i podmićivanja. Autor gorko ogoljava ljudsku zloću u romanu *Duše robova* preko postupaka harambaše Balaša koji vlada cetinskim krajem i ima podršku vlasti i nepismenog župnika, a čini teška zlodjela poput ubojstava, silovanja, čedomorstva, podmićivanja, klevete: *“Još za majčina života, Ana je bila u trećem mjesecu trudnoće. Poslije majčine smrti Balaš joj predloži da se izbavi ploda, pa će ponovno nastaviti curovanje. Njemu je to više trebalo nego njoj” (Aralica, 1996: 110).* Harambaša tako smatra da je pred *“zakonom čist kao suza, a pred Bogom će isкупiti grijehе molitvom, pokorom i milodarima” (Aralica, 1996: 112).* *“Otkriće da se u blaćanskim čedomorstvima radi o sprezi politike i kurvanja prva je platila Mara Milivojević. Kako ju je silovao i kako ju je silovanu udavio, Balaš je pokazao da nema milosti prema svojim protivnicima” (Aralica, I., 1996: 297).*

U “morlačkoj” tetralogiji Ivana Aralice cinično je opisana borba vlastodržaca i njihovih sluga u ratu. Naime, oni su sve radili za vlastitu dobit koju su opravdavali zakonima koje su sami osmislili. Sve je bilo na štetu poštenih vojnika i nemoćnog naroda. Autorovo vlastito iskustvo društvene nepravde i materijalizma očituje se u opisima vladajućih, bekrija i harambaša: *“Ne zna se točno kakav je sve čovjek koji vragu uteče iz torbe, ali kad to za Brnasovića Balina kažu, bit će da taj može do plijena*

doći i kad se nije borio” (Aralica, 1996: 85). U 19. poglavlju u romanu *Duše robova*, ironijski intoniran sveznajuć pripovjedač otkriva licemjerje preko Balinova slučaja:

“(...) uklapa u istinu da rat jest strašan zbog žrtava i štete koju izazove dok traje, ali je isto tako, možda i više, štetan što iza sebe kao ugledne i zaslužne ljude ostavlja osobe koje nas uvjeravaju da su u ratu, trajao on mjesec ili godinu dana, postali pametniji pa im se prvima mora davati riječ i onda kad je očito da ne znaju ništa” (Aralica, 1996: 90).

Autorova univerzalna poruka aludira na kritiku političkih previranja u suvremenosti.

Donat navodi kako “učinak zbiljskoga dolazi do politike kao središnjeg fenomena suvremenog života. Tako pojedinac postaje univerzalan junak, a pričanje o jednom vremenu univerzalna priča koja se ponavlja kroz vrijeme i prostor ljudske sudbine” (Donat, B., 1978: 20). Naime, Araličin univerzalni iskaz u prognaničkim romanima nadrađa individualnu razinu i stvara svezvremenski aspekt o vječnom pitanju koje utječe na ljudsku egzistenciju a to je pitanje odnosa malog čovjeka i moćne vlasti. Hutcheon je mišljenja kako “aspekt politike ne mora nužno prikazivati povijesnu istinu” (Hutcheon, L., 2002: 46-47).

Ivan Aralica svoju fikciju temelji na iscrpnom istraživanju arhivske građe te na vlastitom iskustvu iz kaotičnog doba kada nacionalizam ima samo negativnu etiketu. S obzirom na vlastito progonstvo u Jugoslaviji, njegovi novopovijesni romani uvjerljivo prožimaju osobno autorovo iskustvo kroz fikciju koju upotpunjuje dokumentirana građa, isječci iz novina, pisma.

5.1.2. Identitet

Prema Culleru, razlikujemo nekoliko određenja identiteta: “s obzirom na rođenje, uspone i padove likova, te osobne kvalitete koje likovi otkrivaju u tragičnim trenucima života. Najbitnije određen identitet jest onaj koji je rezultat djelovanja likova, produkt njihovog odnosa prema svijetu” (Culler, J., 2001: 129-130). Upravo je posljednja vrsta identiteta temelj etičke dimenzije Araličinih prognaničkih romanima.

Radnja “morlačke” tetralogije odvija se u neprestanoj borbi za ostvarenjem identiteta što je inače česta tema u književnosti. Autor je svjestan kako je potrebno ispričati “stvarne” priče kako bi se likovi ostvarili i identificirali. U potrazi je za izgubljenom povijesti naroda kako bi se spoznao nacionalni identitet. Njegovi junaci tragaju za novim prostorom kojeg će zvati domom jer je u starom prostoru identitet ugrožen. Njihovu unutarnju egzistenciju mori odlazak u tuđinu, ali i nemogućnost opstanka na vlastitom ognjištu.

Prema Viskoviću, Ivan Aralica odabire kao “mjesto pripovijedne akcije osjetljive prostore oko granica, te mjesta s etnički miješanim stanovništvom. U prognaničkim romanima to je prostor Rame, cetinskog kraja i šire. Naime, stanovnici tih krajeva postaju žrtve i autentični svjedoci povijesnih prilika u koje su nevoljko uvučeni. Dio su političkih igara što se prati iz pripovjedačeve uže i šire vizure gledišta” (Visković, V., 1986: 19-20). Priče o nesretnoj svakodnevici slabih pojedinca ogledaju se u kontrastu velike moći koju posjeduju svjetske sile. Te “male” svakodnevne priče završavaju uglavnom tragično, u progonstvu ili smrti. No autor naglašava etičku dimenziju individualnih likova koja im omogućuje moralnu pobjedu i ispunjava ih duhovnom snagom, dobrotom, strpljivošću i hlabrošću. U tome je snaga njihovog (nacionalnog i vjerskog) identiteta i zato se uzdižu na društvenoj ljestvici te zaslužuju divljenje.

Hrvatski identitet često je bio na meti stranaca koji su harali našim teritorijem u želji za osvajanjem i širenjem političke moći. Tako je u 23. poglavlju u romanu *Graditelj svratišta* Dandolo održao govor caru Napoleonu kako Hrvate treba zaplašiti silom jer:

“Hrvati su obična žgadija koju je kilavi Senat nahuškao na Francuze da oskvrnjuju oltare, da progone svećenike i vjeru, da zatiru druge narode, da budu nemoralni silovatelji i da ne priznaju obiteljsku nepovredivnost” (Aralica, I.; 2011: 113).

Aralica objavom svojih novopovijesnih romana ne iskazuje mržnju prema tuđincima, nego prvenstveno želi ukazati na veličinu poštivanja ljudskih prava kroz moralne postupke individualnih sudbina. Nerijetko ironijskim tonom i kritičkim stavom nastoji prosvjedovati u korist borbe za ugnjetavani nacionalni identitet. Međutim, autor ne iskazuje netrepeljivost prema tragovima tuđe kulture na našim prostorima. Tako ne osporava vrijednost tzv. “Napoleonove ceste”. Ostavština tuđih kultura (od spomenika, stranih riječi, pa i mentaliteta velesila) može samo duhovno obogatiti identitet koji nam pripada. Prema toj etičkoj ideji stvaranja nacionalnog identiteta, autor gradi svoju duboku priču o mogućnosti suživota različitih kultura na graničnome prostoru i šire.

Ideja kolektivnog identiteta ključna je zbog “povezanog aktivizma, borbe za demokratska načela uključivanja i sudjelovanja” (Peternai Andrić, K., 2019: 156). Pitanje samosvojnosti naroda i utvrđivanja nacionalnog identiteta nosi simboličku vrijednost koja utjelovljuje autorovu ideju o potrebi zajedništva: “*Cupilli je u Matiji prepoznao ono što u Splitu zovu mudar Morlak, rijedak ali opasan uzorak, jer ga “ludi Morlaci” drže dostojnim poštovanja i slijede kao pogani vrača*” (Aralica, I., 1996: 35). U romanu *Duše robova* iskazana je duboka povezanost i sloga domaćih boraca u ratu protiv turske vojske: “*Amo se, junaci, pogibe nam serdar!*” (Aralica, I., 1996: 41). Uz pomoć fratra Vučkovića i momaka iz logora s Mandekuše uspješno je provedena obrana grada Sinja od turske opsade.

Aralica često prelazi s razine individualnoga na razinu općeg, univerzalnog s ciljem osvješćivanja potrebe za ostvarenjem nacionalnog identiteta za slobodu pojedinca i kolektiva. Tako je u romanu *Duše robova* ispričao tragičnu priču naroda dalmatinskoga kraja ugroženog političkim spletkama, mržnjom, te golom egzistencijom. Iskazane su groteskne slike stradavanja etnosa na razmeđu tuđinskih interesa i vlastitih težnji. Autor je svjestan ugroženosti nacionalnog identiteta i zato sjetno progovara o nevoljama koje su snašle hrvatsku zemlju: “*Većeg poniženja nego da u njoj presahne moć hraniteljice, zemlja ne može doživjeti. Niti čovjek može doživjeti veće razočarenje nego kad ga rođena zemlja ostavi gladna, izgubljena i ničijeg*” (Aralica, I., 1996: 133). Stradalom se pojedincu/kolektivu teško uzdići na razinu čovjeka – s punim pravom na život i slobodu. Čežnja slabijeg jest u tome da dosegne nivo čovjeka. Pisac iz toga razloga otkriva društveno-politički kontekst iz dijela

nacionalne povijesti, i zato otvara kategoriju svezremenosti: “*Jasnoća je otuda što proričući budućnost, proriče prošlost*” (Aralica, I., 1996: 52).

U romanu *Graditelj svratišta* prikazana je “muka domaćeg etnosa koji se odaziva na pobunu i hajdučiju kako bi potvrdio svoj nacionalni identitet i smisao kolektivnog djelovanja” (Fališevac, D., Kovačec, A., i dr., 2002: 216). Naime, roman *Graditelj svratišta* svjedoči o francusko-austrijskoj tiraniji nad nemoćnim narodom koji je bio podvrgnut različitim političkim spletkama i oblicima manipulacije. Prvi dio romana prati sudbinu Jakova Grabovca, Matijina praunuka. U tome dijelu iskazana je “rekonstrukcija obiteljske kuće koja funkcionira kao metafora narativne konstrukcije djetinjstva, odrastanja i mladosti, upisivanja osobnoga u društveni i politički prostor” (Protrka, M., 2011: 426). Već na početku romana Jakov djeluje kao etički osviješten lik koji se bori za samosvojnost nacionalnog identiteta i zato dolazi u sukob s nadležnima francuske vlasti:

“*Već sutradan mi je odgovorio Dandolo da ne shvaćam namjere njegove vlade. (...) On želi da se radna snaga ratara i stočara, koja zimi stoji neiskorištena, korisno upotrijebi, pa zato ne gradi ceste da ljude muči hladnoćom, kako ja mislim, nego da ih nauči kako se i zimi može koješta dobro uraditi*” (...) Također, “*vojska je streljala po nekoliko neposlušnih*” zbog čega su dolazili domaći bjegunci-hajduci koji su se bunili protiv vlastodržačkog terora. Iz straha od pobune, vlast je prestala sa streljanjem, ali je donijela novu odluku da se “*svi ti silni radovi financiraju iz seljakova džepa*” (Aralica, 2011: 11-12).

Aralica prikazuje nasilnu borbu za ostvarenjem nacionalnog identiteta, ali je ne zagovara. Naime, u romanu *Graditelj svratišta* iskazano je nekoliko oružanih pobuna protiv deformacije vlasti i sve završavaju nesuspješno. Diktatorskoj vlasti “nije se moguće oprijeti ili ju pak pobijediti nepromišljenim pobunama” (Fališevac, D., Kovačec, A., 2002: 217). Primjerice, u prvom dijelu romana krvavo je ugušena Poljička buna koju je organizirao fra Andrija Dorotić protiv nove francuske vlasti, jer je želio dalmatinsku pokrajinu pripojiti Hrvatskoj. Slijedi primjer Dorotićevog agresivnog nastupa protiv tiranijske vladavine: “*Probudite se, dragi moji! Prihvatite oružje i potjerajte dušmane iz naše zemlje. Ne dopustite nijednom da ode nekažnjen, ni onomu između vas koji brani okupatora*” (Aralica, I., 2011: 139).

Tematika buđenja nacionalne svijesti proteže se kroz sve prognaničke romane, ali Dorotićev princip borbe predstavlja odmak od etičke dimenzije djela. U drugom dijelu romana *Graditelj svratišta*, Jakov pripovijeda kako je tekla gradnja svratišta na

Turiji koju su narod i fratri morali po naredbi Francuza financirati. U tome teškom povijesnom vremenu pod francuskom silom, morlački etnos trebao je osvijestiti nacionalni identitet i u tome je uspio ostavljajući vječne tragove svoje muke kroz umjetnost gradnje. Prema Viskoviću, “teška borba za potvrdom nacionalnog identiteta proizlazi iz unutarnjih individualnih stavova čije je izvorište u folklornoj baštini i tradiciji koju slabi pojedinci snažno osjećaju i slijede” (Visković, V., 1986: 22).

Također, drugi dio romana predstavlja simboličku potragu za obiteljskim identitetom preko Jakovljevog nećaka (škorpiona prema Katušinom proročanstvu) ostavljenog u Benincasovom nahodištu. U 37. poglavlju romana *Graditelj svratišta*, Jakov je uspio doći do nećaka ostavljenog u Benincasovom nahodištu zahvaljujući njegovoj hraniteljici Kati iz Žmana: “- Šuti! - rekla je. - Nikomu ni riječi. A ovaj je tvoj! - i pokazala mi dječaka” (Aralica, I., 2011: 405). Pronašavši dječaka, Jakov je održao obećanje svome bolesnom ujaku Ivanu Peki: “Obećaj mi da ćeš vratiti ono što sam za tebe učinio, obećaj da ćeš naći toga dječaka i sa Cvitom ga vratiti u Ramu” (Aralica, I., 2011: 361).

Graditelj Jakov uspio je vratiti nećaka na kućno ognjište, ali pod cijenu razbojništva. Roman *Graditelj svratišta* jasno predočava gorku sudbinu čovjeka koji je “od mirna, snošljiva i radina čovjeka postao drumski razbojnik” (Aralica, I., 2011: 394). Jakovljevo nesnalaženje u tako teškim vremenima prisiljava ga na suradnju s hajdukom Matanom Bilićem što simbolično predstavlja pobunu protiv brutalne vlasti, tj. simboličan pothvat koji za cilj ima boljitak naroda: “Skloniji sam mišljenju da ono što se pripisuje narodu, pripada u istoj mjeri svakom čovjeku. Dakle, i kao čovjek sam imao pravo da se pobunim (...) Ostaje samo pogriješka, jer moj nagon nije pogodio ni pravo vrijeme ni pravi način” (Aralica, I., 2011: 417).

Brojni kritičari (Velimir Visković, Krešimir Nemeč, Viktor Žmegač, Cvjetko Milanja, Josip Pavičić) Aralichinu “morlačku” tetralogiju smatraju iscrpnim štivom koje trajno svjedoči o autentičnoj nacionalno-kulturnoj baštini morlačkoga etosa s ciljem buđenja nacionalnog identiteta i danas.

5.1.3. Religioznost

Motivsko-tematsku zaokupljenost u romanima *Duše robova* i *Graditelj svratišta* pokreće otpor protiv deformacije društva bliske katoličanstvu kao okosnice etičkog djelovanja likova. Tuđinska vlast i odnarođeni domaći ljudi krše osnovna prava čovjeka na jednakost, mir i slobodu. Zato Aralica opsežno pripovijeda o sudbinama ugroženih pojedinaca koji zdravim razumom i moralnim etosom uspjevaju nadržati zle okove vremena i prostor. Autor u novopovijesnim romanima slijedi učenje franjevac i zato teži moralitetu kao osnovnom smislu življenja. Promicatelj je etičkih vrijednosti poput snošljivosti, tolerancije, poštenja i ljubavi prema bližnjemu: “*Dijelite od onoga što smo vam dali, prije nego što nekom od vas dođe smrt, pa da onda rekne: “Moj Bože, da mi hoćeš samo malo odgoditi smrt, pa da dijelim i da dođem u red dobrih!”* (Aralica, I., 1996: 170).

Etička vrednota religijske snošljivosti dojmljivo je iskazana Matijinim i Ozidžijevim smilovanjem prema Mesudovoj želji da sačuva medaljon koji za njega ima duhovnu vrijednost, iako ne razumije što piše na listićima unutar njega: “*Dok si kod nas, nitko ti to neće s grudi skinuti*” (Aralica, I., 1996: 57). Aralica stvara suosjećajne individualne junake prema svakom ranjenom čovjeku neovisno na vjeru, mentalitet ili boju kože. U romanu *Duše robova* najjasnije je reprezentirana bit etičke dimenzije, a to je “očuvanje identiteta i moralnog integriteta koje se zasniva na katoličkom učenju” (Nemec, K., 2003: 274). To u prvom redu potvrđuje prijateljstvo slabih junaka, kršćanina Matije Grabovca i muslimana Mesuda Zunića, koji su nadrasli sve vjerske i civilizacijske razlike te su na kraju prvog dijela romana starim ritualom simbolično izmjenili duše: “*Krvlju nalivene jagodice prinijeli su jednu drugoj, a dlanovi se oslonili jedan na drugoga (...) osjećali su kao da ih je od glave do pete zalila njihova pomiješana krv*” (Aralica, I., 1996: 150). Postupkom bratimljenja prisegli su na međusobno čuvanje duša što simbolično predstavlja moralnu pobjedu nad tiranijskim zakonima. Prema Dunji Fališevac, ta “topla lirska priča zaokružena je u Rami, kod Mesuda, gdje se Matija vraća na obiteljsko ognjište progonjen od licemjerne mletačke vlasti. Oni su vođeni etičkom idejom da svi ljudi imaju pravo na slobodan i miran život što je u skladu s katoličkim učenjem, čije su lekcije utkane u prosvjetiteljsko-didaktični karakter Aralichinih romana” (Fališevac, D. i dr., 2002: 149).

Fratar Pavle Vučković primjer je življenja prema katoličkom učenju koje teži opraštanju i toleranciji:

“- *O padre mio - rekao je Emmo - kod vas je novo uvijek ono staro. Uvijek se netko ogriješio o zakon, zaslužio tešku kaznu, a vi dolazite pravdati počinitelja zlodjela. Pa dokle će to tako, padre mio? I kako vam se daje stalno pjevati istu pjesmu. - Dokle ću? Za vas dok budete namjesnik, za sebe dok budem mogao hodati i govoriti*” (Aralica, I., 1996: 185).

U romanu *Graditelj svratišta* “proizlazi snaga kršćanske inspiracije obojana složenom patetičnošću izraza” (Gracin, J., 2008: 77). Slijedi primjer u 24. poglavlju:

“(…) *crne slutnje u očekivanju narodne nesreće mene čine sve mirnijim: moje se kretnje reduciraju, moje radnje postaju sračunate, moje su misli produktivnije, moji su poslovi lijepi, moja ljubav prema onima koje volim jača, a moja se mržnja oblijeva rosom kao željezo na ogradi u hladno jutro*” (Aralica, I., 2011: 329).

Jakovljevi moralni etos odražava se kroz vrlinu skromnosti i brigu za bližnje: “*Ne samo zbog zavjeta siromaštva, kako bi se moglo misliti, klonio sam se i sada trošenja novca na svoje potrebe, ali sam ga nemilice i u slast trošio na one koje sam volio*” (Aralica, I., 2011: 409). Također, autorov pripovjedač-lik izražava vjeru u Boga kada moli za spasenje tragične Didakove duše: “*O Bože, daj mir duši Didaka Bunčića, koja ga na ovom svijetu nije imala, iako su svi, koji su ga gledali kako hrani golubove i kako kleše kamen, mislili da nema smirenijeg čovjeka*” (Aralica, I., 2011: 415).

Prema Ivanu Božičeviću, “etički i altruistički nazori omogućuju zajednički suživot pripadnika različitih vjera i nacija. Zato i stranac može priteći u pomoć i spasiti ugroženu dušu” (Božičević, I., 2006: 194). Naime, Aralica predočuje primjer dobrote i vjerske tolerancije u 25. poglavlju u romanu *Duše robova* o Šćepanu i njegovoj trudnoj ženi Mari koja je trpila strašne bolove, a pomogli su im Matija i Mesud u pravom trenutku “*kao da ih je Božji vjetar nanio*” (Aralica, I., 1996: 121). Autor prenosi didaktičnu poruku o važnosti pomaganja bližnjemu, bez obzira na vjerske i kulturne razlike. Cilj moralnog djelovanja muslimana Mesuda, katolika Matije i pravoslavca Šćepanu nosi duboku pouku o mogućnosti uvažavanja razlika i njihovih prednosti: “*Šćepanova sreća je rasla zbog toga što su sva trojica različite vjere i na taj način mogu učiniti najbolje za Maru i dijete a da se ne protivi vjerskim običajima*” (Aralica, I., 1996: 127). Naime, religiozno-moralna karakteristika slabih pojedinaca suzbija ljudske nedaće, mržnju i nasilje te nosi univerzalni predznak.

5.1.4. Liričnost

Važan dio motivsko-tematske razine u romanima *Duše robova* i *Graditelj svratišta* je etička dimenzija obojana lirskim pasusima o malom čovjeku, o nacionalnim vrijednostima, o rodnom zavičaju. Prema Viskoviću, “Aralica za razliku od ostalih pisaca koji su se bavili tematikom života u dalmatinskom zaleđu, ne obrađuje samo tragiku egzistencijalne oskudice, nego se bavi i poviješću tog etnosa kako bi pokazao kulturno-civilizacijske vrednote koje Morlacima daju puno pravo na potvrdu samosvijesti” (Visković, V., 1987: 20).

U “morlačkoj” tetralogiji lirski opisi pjesaža nerijetko iskazuju duhovna stanja nesretnih Morlaka i njihove moralne dvojbe. U 26. poglavlju u romanu *Duše robova*, sveznajuć pripovjedač oslikava Matijino teško stanje na dan prodaje robova: *Kad se probudio, hladno sunce već je blještalo po lokvama mutne vode u Trakači, od čega je dan dobivao nešto kristalno i bio hladniji nego što jest* (Aralica, I., 1996: 131). Autor sućutno progovara o Matijinoj i Mesudovoj sudbini:

“Sputani Mesud s lancem na nogama hodao je sporo. Matija nije išao uz njega da s njim ne bi razgovarao. Više se nije imalo o čemu govoriti. Sve je potonulo, ostala su samo njih dvojica i između njih komad užeta, a kad toga užeta nestane, bit će kao da se nikad nisu ni sreli” (Aralica, I., 1996: 132).

Autor je lirskim pasusima o tragičnoj sudbini malog čovjeka predočio moralnu strukturu romana: *“Uzalud se pravdati da netko drugi iza tvojih leđa upravlja tvojim postupcima! Uzalud je tvrdnja kako drugoga prodaješ da sam ne bi propao! Uzalud je sve što ćeš smisliti u svoju obranu!”* (Aralica, I., 1996: 135). Univerzalni iskazi o tragičnim sudbinama iskazuju autorovu plemenitost i brigu za nevine žrtve surove stvarnosti. Prema tome, u “morlačkoj” tetralogiji autor zauzima ulogu moralnog (svevremenskog) svjedoka, kao i njegovi pozitivni autoriteti.

Etička dimenzija u Araličinim romanima *Duše robova* i *Graditelj svratišta* prožima lirski obojene sekvence s ciljem buđenja suosjećanja za ljudsku patnju i nemoć. U romanu *Duše robova* lirično je predočen Anin egzistencijalni slom:

“List je lozovine uhvatila s obje ruke, prinijela ga licu i za nj zaklonila oči, nos i usta. Ili plače ili je zbunjena, kao svaki čovjek koji uporno sanja o sreći, a što više sanja, to ga više poniženja tuku, pa ga u nedoumicu dovodi činjenica da je u njemu nada to veća što je oko njega više beznađa” (Aralica, I., 1996: 101).

Prema Mihanoviću, slabi pojedinci prikazani su u “golom i strogom ambijentu kamenog krajobraza, u difuznoj boji blage svjetlosti, naglašene lirskom simbolikom” (Mihanović, N., 2007: 219).

Autorova ljubav prema rodnom zavičaju i autohtonoj kulturi duboka je izražena lirskom imaginacijom kada je u pitanju ugroženost malog čovjeka i potlačenog naroda. Zato donosi univerzalne iskaze ispunjene sjetom zbog deformiranog društva koje prkosi moralnom kodeksu Morlaka:

“Do susreta je došlo na sjenokošama i ječmenim strništima ispod sela Ružića, ravnom predjelu koji opkoljavaju šumski brežuljci, a dva su od njih posred samog polja, predjelu mnogo ljepšem da se na njemu živi nego umire kad bi ljudska pamet dosegla takvu razinu da bez umiranja osvaja prostor za život” (Aralica, I., 1996: 40).

Autorov univerzalan iskaz o besmislenosti rata šalje etičku pouku o potrebi humanijeg življenja.

U romanima *Duše robova* i *Graditelj svratišta* lirično su opisani morlački poslovi i zanati s primjesom nostalgije za prošlim vremenima. Prema Viskoviću, “Araličine brojne deskripcije o zanatskim umijećima, opisima gradnje, obreda, rituala, imaju simboličku funkciju iskazivanja autentične kulturno-civilizacijske baštine morlačkog življa” (Visković, V., 1987: 22). Grabovci se na kršnom dalmatinskom terenu bave zanatskim umijećem, njeguju i čuvaju tradiciju što predstavlja etički i estetski smisao romana. Autor oslikava umjetnost kovanja na početku romana *Duše robova* gdje susrećemo Matiju Grabovca, najmlađeg od trojice braće, kako precizno i strpljivo kuje oružje:

“Matija se oko pušaka bavio i više nego je trebalo: birao je najbolje željezo, kovao i kalio, brusio vatrenim brusom, vrtio i zupčao, sve polako, sve s ure na uru i s dana na dan, kao da je čovjek u zrelim godinama koji je spoznao da je izgubljeno vrijeme samo ono u kojem smo na brzinu napravili ružnu i nevaljalu stvar, a korisno je upotrijebljeno svako vrijeme, ma koliko da smo ga utrošili, ako smo ga upotrijebili na izradu dobrih i lijepih predmeta, jer vrijednost i ljepota valjda i traju samo zato da opravdaju trud i vrijeme koje je čovjek u njih utrošio” (Aralica, I., 1996: 8).

U romanu *Graditelj svratišta*, Matijin pradjed Jakov vrhunski je graditelj koji goli kamen pretvara u umjetničku ljepotu što ispunjava njegov moralni etos:

“Nema čovjeka koji osjeća što je kamen, materijal u kojem može ostvariti i ovjekovječiti svoj život, da nije uživao u građevini gdje dvadeset pari ruku kao kakav orkestar svira graditeljsku pjesmu: dlijeta, oštra i nazubljena, zamjenjuju tamburice. drveni tučak mukli bajs, a zrnčara potmuli bubanj. Nema takvog

čovjeka, a ako je taj sretnik uz to i građevinar, morat ćete ga razumijeti što je u gradnji svratišta, makar bio na nju prisiljen, istinski uživao. Netko će misliti kako pretjerujem kad kažem da sam zaboravljao na novac gledajući majstora kako namješta ugaoni kamen, "kantun". Treba uživati u kamenim zidovima. Treba voljeti sklad u zidu građenu od pločastog kamena" (Aralica, I., 2011: 285).

Jakov cijeni mukotrpani ljudski rad što vidimo iz lirskog pasusa o graditeljima-robotima i kolegi Didaku:

"Što god mi mislili, u polomljenim stupovima, arhitravima i frizovima zadarskog foruma, koji se danas vide kako vire iz temelja Svetog Donata, mogu se vidjeti ispijena lica, koščate ruke i žalosne oči sirijskih robova koji su to kamenje onako prelijepo isklesali. Neki vidoviti zaljubljenik u kamenje, dvjesta godina nakon nas, u pragovima na Turiji, ako ih još tu bude, vidjet će plave oči i kamenu prašinu na obrvama Didaka Bunčića. Zato sam toga dana, kad sam se našao s Didakom, htio nešto lijepo učiniti tom povijesnom anonimusu (...)" (Aralica, I., 2011: 286).

Prema Viskoviću, "jedan od značenja opisa folklorno-tradicionalnih elemenata jest u prikazu morlačkog kolektiviteta za razliku od apsurdnosti individualizma kojeg zagovaraju velike sile. I zato će umjetnost gradnje nadrastiti usud konačnosti kao rezultat njegovanja tradicije" (Visković, V., 1987: 22-23).

Autorovo vlastito tragično iskustvo i suosjećanje za neizvjesnu sudbinu malog čovjeka zaokruženo je kroz Šćepanove riječi: "Čudne su gusle noćas gudile i čudna se pjesma uz njih pjevala; čudno je vrijeme prošlo, još čudnije će doći, čudan je vjetar noćas zavijao i čudno je jutro svanulo; čudni su putnici kroz mrak putovali i na čudnu ih je zborovanju zateklo svitanje" (Aralica, I., 1996: 135).

Likovi vođeni moralnim etosom pjevat će: "Što god da kažu, što god da htjeli, / Sa mržnjom ne daj da te spoje, / I cvijetom cvjetaj, srce moje" (Aralica, I., 1996: 325). Formom lirске pjesme u romanu *Duše robova* izrečena je autorova vječna misao o potrebi etičkog življenja bliska katoličkom učenju.

5.1.5. Ironija i ludizam

Milanja navodi kako su “ironija i ludizam glavni postmodernistički elementi kojem je novopovijesni roman podloga za otkrivanje dubine autorove misli o funkcioniranju međusobnih odnosa krvnika i žrtava vladajućeg sistema” (Milanja, C., 1996: 107).

U prognaničkim romanima cinizma ne nedostaje u opisima podlih vladara i njihovih podanika, crkvenih predstavnika, harambaša, škrtavih gospodara i drugih nad čijim se surovim postupcima osvjetljavaju moralni principi slabih pojedinaca. Slijedi primjer u romanu *Duše robova*: “Šimun se obraća Mesudi: - Tako su, moj Mesude, kliješta u koja si ukliješten čvrsto u šakama vlasti, koja je daleko od nas kad treba da je nešto molimo, a vrlo blizu nama kad joj nešto uskraćujemo” (Aralica, I., 1996: 69). Autor preko naglašene ironije i sarkazma kritizira nepravednu vlast i aludira na suvremena društvena zbivanja s ciljem buđenja svijesti o robovanju zakonima.

U Aralichinim prognaničkim romanima susrećemo poznate povijesne ličnosti poput Napoleona, Dandola, Marmonta, no oni odudaraju od klasičnog “herojskog” tipa likova jer im autor skida “masku” i na vidjelo dolazi njihovo pravo lice prikazano s dozom ironije. U romanu *Graditelj svratišta* autor srozava veličinu velikog Napoleona, francuskog vojnog i političkog vođe, pod čiju je vlast pripala Dalmacija početkom 19. stoljeća. Ironično intoniran, Aralica je opisao kako se veliki vojskovođa pripremao u bitci kod Arcolea:

“On je hitro morao poduzeti neki ludo mudri korak. On ga je i smislio, ali mozak napadnut bolešću, nije mogao provjeriti je li zamisao dovoljno luda da je neprijatelj, nenaviknut na takve ludosti, neće predvidjeti, i dovoljno pametna da se može ostvariti. Obukao je kožne hlače i obuio kratke čizme mekih sara i tvrdih potplata. Na gornji je dio tijela obukao plavu bluzu od holandskog satena i opasao se vojničkim pojansom od povjesme. Na sebi nije imao ni jedne oznake vrhovnog zapovjednika. Prepoznati su ga mogli samo oni koji su smjeli i morali poznavati ga takvog i svakojakog” (Aralica, I., 2011: 116-117).

U 24. poglavlju u romanu *Graditelj svratišta*, neprijateljska vojska razbježala se pred neustrašivim morlačkim vojnicima:

“Ešalon, koji je nastupao ispred Korzikanca i bio dopro sve do kuća i rovova, brzo se topio. Prorijeđen, okrenuo je leđa i dao se u bijeg pred očima svoga vrhovnog zapovjednika. Ubrzo su glavni štab i sam Bonaparte, koji nisu otišli dalje od glave mosta, dospjeli u središte okršaja. Počeli su padati jedan za drugim (...). Muiran, koji je stao bočno od svog idola i nije bio odabran za odstrel, pritrčao je i, tijelom uz tijelo i licem u lice, zaštitio svoga zapovjednika. Zrno je raskolilo Muiranu lubanju, a mlaz krvi, pomiješan s mozgom, šiknuo je po desnoj strani Korzikančeva lica, oblio mu čelo, oko, obraz i počeo se niz vrat slijevati pod ovratnik plave bluze.

Bonaparte je rašireni dlan stavio u desni obraz i, gledajući samo na lijevo oko, počeo bježati u prilici kad među masom bjegunaca prema njegovoj osobi nije bilo nimalo poštovanja” (Aralica, I, 2011: 124).

U navedenom primjeru autor idealizira morlačko junaštvo naspram kukavičluka neprijateljske vojske. Time naglašava morlačku lukavost, hrabrost i borbu za oslobođenjem naroda od tuđinske sile. Nadalje, pripovjedač otkriva hrabrost i brutalnost domaćeg časnika:

“Onaj brkati i rumeni časnik, ili njemu sličan što je ubio Muirana (...) Primjetio je kako se dvojica ranjenika pipkaju kao da se o nečemu dogovaraju ili se tješe. Sišao je dolje i obojici im sabljom odsjekao glave. Hitnuo ih je nogom, pa su se jedna za drugom odvaljale nizbrdo i bućnule u vodu taman gdje su bile potopljene Bonapartove žute čizmice. Onda se časnik, čiji su brkovi bili slični crnom luku mosta na Alponi, uspravio i, držeći голу sablju u ruci, našao se oči u oči s Korzikancem (...) Metalnosive oči onoga dolje u kaljuži, koje netremice gledaju u istom pravcu, više su nego znak da u njemu više duša ne živi. A kako bi i živjela kad mu je jedna strana lica zdrobljena! Što da silazi dolje i prlja čizme, taj je i bez njegove sablje gotov” (Aralica, I., 2011: 125-126).

Prema Viskoviću, zgoda o padu Napoleona i junaštvu gorštaka predstavlja “romantično-naivan idealiziran prizor s patetičnim prizvukom zbog čega nestaje ona mudra ironija i skepsa što njegovu izrazu uvijek osiguravaju višeslojnost i dubinu” (Visković, V., 1987: 21).

Prema Milanji, “dio figure patosa je i element ironije koji je u Aralichinim novopovijesnim romanima najčešće usmjeren na ideološku pojavu stvarnosti” (Milanja, C., 1996: 111). U “morlačkoj” tetralogiji ironija se javlja kada je riječ o prikazu apsurdnosti negativnih likova. Najčešće se javlja u opisima moćnika i njihovih podanika koji se prave sposobnima, inteligentnima i superiornima. U romanu *Duše robova*, krvnik Balaš svoj autoritet temelji na nemoralnim radnjama prema bijednim pojedincima: “Nije me briga što ne znate molitve, nije me briga što ste gori od vaših volova! Ali, nećete vi orati na moj imendan! Mene vrijeđati! Vi? (...) u lice im ispali obje svoje kubure” (Aralica, I., 1996: 305). Tako autor ironično konstatira veličinu mletačkoga sluge Grimanija i njegove “posebne zasluge (što pravila o ratnom plijenu predviđaju), bez čije se snalažljivosti i usluga, što ih je dao starješinskom kadru ove čete, ne bi bilo došlo ni do kakvog plijena” (Aralica, I., 1996: 50).

Autorova kritika moćnika za nezaslužena priznanja prikazana je u romanu *Duše robova* kada je riječ o dobrostojećoj obitelji Brnasović, podrijetlom iz Kijeva, koji

izazivaju strahopoštovanje kod domaćih ljudi. Tako je jedan od sinova, Andrija Brnasović zvan Balin, dobio roba kao ratni plijen, jer je *“kratkotrajno sudjelovao u ratu što i nije važno, jer je sudjelovanje u ratu onoliko koliko se napuše u miru”* (Aralica, 1996: 90).

Balaš, Grimani i Balin u alegorijskom smislu primjer su negativnih pojava u aktualnom društvu koji su svoj nezaslužen položaj stekli na mucu drugoga. Takvi tipovi likova zauzimaju superiornost položaja što se odražava tragično na sudbinama slabih pojedinaca.

Autor je nerijetko kritičan prema deformiranoj vlasti i obnašanju moćnika koji su nesposobni voditi narod. Slijedi primjer autorove naglašene ironije u romanu *Graditelj svratišta*:

“(…) Ako nema važnijih vijesti, Dandolo na mjesto uvodnika uvrštava svoja razmišljanja, koja ne potpisuje, ali se po upućenosti i imperativnom tonu prepoznaje znanstvenik koji se odskora domogao vlasti, pa sve što je naučio iz knjiga hoće da odjelotvori. Simpatična su za njegova razmišljanja o novčarstvu, trgovini, obradivim površinama, stanovništvu, stočarstvu i zanatstvu u zemlji gdje su prosvijećeni pretvorili žderanje i izležavanje u kult” (Aralica, I., 2011: 33).

Nadalje, iskazane su brojne ironijske pripovijedne dionice u kojima neprijatelj želi ugušiti hrvatski identitet:

“Marmont je žurio da pregazi hrvatske krajišnike u Lici, da se s pobjedonosnom vojskom pridruži taboru svoga idola mjesečastog pogleda i da mu pokaže kakve je momke sa sobom doveo, jer je znao da blijedog idola ništa tako ne veseli kao pogled na redove lijepo odijevanih i uhranjenih vojnika” (Aralica, I., 2011: 16).

Povijesni moćnici motivirani su osvajanjem teritorija i širenjem strahovlade što osvjetljava mučnu atmosferu jadnog morlačkog naroda koji je silom uvučen u ratna zbivanja i političke igre u kojima najslabiji ispaštaju i žrtvuju živote. I zato nerijetko autor idealizira ratnu sposobnost i duhovnu snagu morlačkog kolektiva kako bi naglasio važnost očuvanja nacionalne samosvijesti, autohotne kulture i etički morlački kodeks. Napoleonova gradnja po našem teritoriju, iako jest namijenjena Francuzima, ima nepovratni značaj za domaće ljude jer odlaskom tuđina ostat će vječno neizbrisiv trag, stoga borba pojedinaca i cijelog etnosa nije bila uzaludna. U tome je ključ pobjede u romanu *Graditelj svratišta*. Nemeč smatra kako se u tom romanu, *“svijetu nakazne složenosti, zlobe i destrukcije suprotstavlja moralna čistoća i umjetnost - gradnja, stvaranje”* (Nemeč, K., 2003: 275).

U romanima *Duše robova* i *Graditelj svratišta* osim dominantne prosvjetiteljske dimenzije, prisutna je i dimenzija ludičnosti. Prema Viskoviću, “autor je u romane utkao nekoliko fantastičnih elementa koji imaju alegorijski smisao, a najčešće se tiču opisa likova, njihove sudbine i zgoda muslimanskog mentaliteta. Element ludičnosti prekida monotoniju koju zahtijeva dominantna didaktična uloga djela” (Visković, V., 1987: 16).

U romanu *Duše robova* u 18. poglavlju, pripovjedač iskazuje tragikomičnu zgodu seljaka Piplice koji je nakon povlačenja Turaka našao polumrtvog roba Beću te ga je zadržao zbog otkupa. Bećo je usnuo san da leti iznad svog dalekog doma pa se uznemirio, a njegovi vlasnici odlučili su ga vezati, “*jer bi se u Begovoj drazi moglo dogoditi novo čudo: ne samo da Bećo sanja da je leptir, nego da se i preobrazi u leptira. (...) Što je sigurno, sigurno je: vezan ne može poletjeti ni Bećo preobražen u leptira*” (Aralica, I., 1996: 80).

Sitničavi Piplica želi se obogatiti prodajom roba i zato strahuje od mogućeg Bećovog nestanka. On je tipski lik nemoralnog Morlaka koji iskorištava ratne prilike za vlastitu dobrobit. Element ludičnosti u ovoj zgodu simbolično predstavlja surovu ljudsku egzistenciju čovjeka-roba kojem je oduzeta sloboda, pa čak i san. Također ovom zgodom autor aludira na suvremenike koji su se obogatili nehumanim radnjama.

U primjeru romana *Graditelj svratišta* u 9. poglavlju, ludistički je prikazan turski vladar Đulbeg Kopčić, okorjeli hedonist. On se toliko udebljao da ne može sići niz stubu, stoga vlada iz svoje kule na petom katu već deset godina. Lik Đulbega na temelju svoje proždrljivosti i lijenosti u vladanju alegorijski predstavlja bizarnu sliku deformiranog društva:

“Đulbeg je volio jelo kao što je njegov sin volio žene, pa je oblikom i težinom nadmašio sve što je u okolici hodalo na dvije noge. Nije bilo vage na kojoj bi se moglo izmjeriti njegovo salo oko pasa i na zatiljku, pa se ne treba čuditi što su mu stubu, koje vode do njegovih odaja na petom katu kule, najprije postale strme i teške a do koju godinu i preuske” (Aralica, I., 2011: 41).

Autor je kritički intoniran prema bilo kojem obliku prekomjernosti što je blisko katoličkom učenju. Također, Đulbegovo vladanje jest simbol apsurdnosti zbog nemoći komunikacije s vanjskim svijetom. U parabolici o Đulbegu Kopčiću, očučujući je i prizor njegove igre šaha preko pisama sa stombolskim dvorjaninom Balabenom ben Dževlan

ben Edubeker Adiloglu. S njime igra već pet godina jednu partiju šaha zbog sulude opsesije za pobjedom moćnijeg od sebe. Autor je kritički intoniran prema oholim vladarima koji ne brinu za narod, nego samo za svoj ugled i položaj kako bi se prikazali nezamjenjivima. Kako se figure ne bi pomakle do sljedećeg poteza, suigrač je osmislio taktiku: “(...) *on je u središtu kvadratića dao izdupsti rupice a u podnožja figura zabiti čavle, pa kad se čavao gurne u rupicu, možeš stol, bez straha da se figure polome ili pomaknu, prevrtati na sve strane*” (Aralica, I., 2011: 47).

Prema Viskoviću, “Đulbeg predstavlja univerzalni simbol koji podsjeća na kafkijansku simboliku vlasti i moći koja je odijeljena zidinama koje čuvaju stražari i koji priječe ulaz onima čija se sudbine odlučuju unutar tih zidina” (Visković, V., 1987: 18). Digresija o Đulbegu Kopčiću predstavlja tipski obrazac koji simbolično iskazuje autorovu kritiku apsurdne vlasti i društvenih izobličenja koja ograničavaju humaniji i civiliziraniji život čovjeka. Na taj način autor ismijava djelovanje suvremene birokracije, te naglašava etičku dimenziju romana.

Ivan Aralica ironijskim i ludističkim diskurzom alegorijski predstavlja odnos moćne vlasti i malog pojedinca/kolektiva. Naime, njihova sudbina jest produkt višeznačnih spoznaja patosa i ironije zbog deformirane vlasti, i zato autor neprestano u romanima aludira na suvremena društvena zbivanja i važnost usvajanja etičkih principa za boljitak društva.

5. 2. Etička dimenzija individualnih sudbina

Književnost se oduvijek zanimala za model lika bez obzira na žanr književnog djela. Vladimir Biti navodi kako su se “mišljenja o tumačenju i imenovanju lika mijenjala tijekom razdoblja s obzirom na njegovu prezentaciju u povijesnom presjeku jednog žanra, te ovisno o uvriježenom mišljenju o književnosti u širem znanstvenom smislu prema obrascu koji je razlagao pojmove čovjeka, subjekta, individuum, identiteta i drugo” (Biti, V., 1997: 204).

U drugoj polovici 20. stoljeća, povijesni roman smješta u središte zbivanja slabe pojedince, žrtve povijesnih zbivanja. Takvi likovi nisu idealizirani. Naime, “upoznajemo njihove obrasce ponašanja što ih susrećemo i u svakodnevnoj sredini” (Nemec, K., 2003: 267). Prema tome, čitatelj se lako može poistovjetiti s prikazanim životnim pričama. Matanović pronalazi razlog identifikacije čitatelja i likova u zbroju “tragičnih pojedinačnih sudbina koje čitatelji prepoznaju kao dijelove svojih vlastitih biografija, neovisno kada se s djelom susreću, potpuno svjesni da su i njihove, poput onih opisanih u knjizi, izgubljene za svaku budućnost” (Matanović, J., 1995: 102). Odstupanjem od idealizacije u prikazu junaka, prikazat će se brojne slabosti, mane i vrline što određuje temeljnu vrijednost prognaničkih romana Ivana Aralice. Naime, riječ je o modernizaciji likova putem psihološkog nijansiranja njihovih postupaka i ponašanja. Na taj način pripovjedna tehnika oblikovanja lika prelazi s realističkog na modernistički model karakterizacije.

Ivan Aralica u svojim romanima predstavlja stvarne povijesne osobe i mnoštvo fiktivnih likova koji odgovaraju realističkoj paradigmi. Uloga fiktivnih likova je od presudne važnosti za razumijevanje etičke dimenzije ciklusa. Središnji slabi pojedinci predočuju tragiku malog čovjeka koji se nalazi u okovanoj atmosferi apsurdne vlasti. Matiju i Jakova Grabovca autor je predstavio kao glavne fiktivne likove čija je sudbina odraz autorove ciklične vizije povijesti. Naime, predodžba vremena kao vječne sadašnjosti odgovara Žmegačovoj tezi u kojoj opisuje “kako prošlost u novopovijesnom romanu djeluje kao golem muzej u kojem je zanemariva razlika između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti” (Žmegač, V., 1991: 66).

5.2.1. Moralni pobjednici

Aralica svoje tragične junake njeguje u moralnom svjetlu, s naglaskom na rezignaciju. Naime, pozitivno ozračje u okrutnoj stvarnosti prati se u odnosima slabih pojedinaca čije priče otvaraju mogućnost suživota ljudi različitih nacija, vjera, kultura i ideologija što je ključan element u izgradnji etičke dimenzije romana. Stoga autor neumorno šalje odgojno-didaktične pouke u smislu etičkog načina življenja i međusobnog ljudskog ophođenja, što se vidi u konkretnim primjerima tragičnih duša - Matije Grabovca, Mesuda Zunića, Šćepana, Ane Bartulović, pjevača Cvitka, Jakova Grabovca, Dive, Cvite, Didaka i drugih. Naime, Aralica ukida herojsku ulogu junaka, i zato stavlja u središte tragičnu sudbinu pojedinca koji je spreman žrtvovati sebe za dobrobit potlačenog naroda. Autor moralno djelovanje pojedinaca stavlja pod imperativ upravo iz potrebe jačanja osjećaja zajedništva i stvaranja nacionalnog identiteta.

U romanu *Duše robova* središnji je junak Matija Grabovac oko kojeg se kreće “velik broj detaljno oslikanih likova čiji su opisi popraćeni dokumentima i kronikama što daje estetsku i etičku vrijednost djelu” (Džafić, 2006: 204).

Matija Grabovac jedan je od trojice sinova Šimuna Grabovca (glavnog junaka romana *Put bez sna*) u vremenu tursko-mletačkog rata 1714.-1718. godine. Već na početku romana upoznajemo Matiju kao mladića istančanog estetskog ukusa za vrednotu stvaranja. Njegova braća su ga “*korila da zabušava*”, dok bi ga otac Šimun uspoređivao s djedom Mijatom: “*Ovako bi i on, od sunca do sunca – samo dvije reze*” (Aralica, I., 1996: 9). Prisutan je i komični efekt: “*Ako te puške prološkim fratrima služe za obranu, imotski će zaim fratre prije pobiti nego što im Matija dogotovi oružje*” kako bi se šalio otac Šimun (Aralica, I., 1996: 9). No pripovjedač daje naslutiti prijeteću opasnost za morlački narod. Nedugo zatim, otkrivaju se društveno-povijesne prilike u vezi turske objave rata Mlečanima. Naime, obitelj Grabovac dobiva pismo od fratra Pavla Vučkovića o budućnim događajima ratnog vihora u koje će se uvući nedužan hrvatski narod, i odrediti Matijin životni put (Aralica, I., 1996: 10).

Matija narušava humani princip življenja jer se (prisilno) prilagođava novonastaloj situaciji. Njegove moralne dvojbe započinju u primjeru novačenja i davanja zakletve na

vjernost mletačkom vođi, nadbiskupu Cupilliju. Cupillijev vjerni podanik, Zuanne Gliubauaz zvan Grimani, presreo je Matiju blizu logora te ga drsko upitao: “*Hoćeš li stupiti u četvrtu ili nećeš?*” (Aralica, I., 1996: 24). No Matija nije stigao ni odgovoriti na pitanje, a Grimani “*ga je već uhvatio za rukav, i koračajući uz njega s korakom prednosti, poveo ga pod šator sa krstašem*” (Aralica, 1996: 24). Kasnije pripovjedač otkriva potkupljivost Cupillijevog sluga. Naime, Grimani je dovođio “dobrovoljce” u mletački tabor zbog sitne novčane nagrade.

Početno poglavlje o Matijinom novačenju predstavlja put prema sazrijevanju njegovog identiteta, a zaokružuje se dozrijevanjem u završnom poglavlju u romanu *Duše robova* spoznajom vođenom glasom zduhača Močivune o smislu života “*da smo, na našu sreću, rođenjem uključeni u dug lanac gdje se posjeduje i voli, gdje smo posjedovani i voljeni, gdje imamo svoje i gdje smo bogatstvo drugih*” (Aralica, I., 1996: 323). Prema Dunji Fališevac i ostalima, “pripovjedna tehnika *ulančavanja priče* odgovara idejno-etičkoj poruci romana koja se krije u Matijinoj spoznaji ljudske biti” (Fališevac, D., Kovačec, A. i dr., 2002: 149).

Autor u 12. poglavlju u romanu *Duše robova* univerzalnim iskazom o nepredvidivosti budućnosti postavlja uvertiru u glavni tijek radnje koja prati Matijinu i Mesudovu tragičnu sudbinu, ali i jednu toplu ljudsku priču: “*čovjek malo zna o svojoj budućnosti i zato što mu se čini da je vidi jasno kao na dlanu (...) ne vidi dane koji slijede kao nepoznato što bi trebalo prepoznavati, vidi ih kao ono što je bilo pa ga se treba prisjetiti*” (Aralica, I., 1996: 52).

Ovim citatom izrečen je postmodernistički element novopovijesnog romana u smislu cikličnosti povijesnih događaja koji se odražavaju na sudbini pojedinca i kolektiva kroz tragiku. Ipak srž Aralichinih novopovijesnih romana jest u etičkoj dimenziji koja uspješno nadvladava postojeću tragiku ljudskog opstanka.

U prvom dijelu romana mladić dobiva kao nagradu za ratni plijen ranjenog turskog vojnika Mesuda koji je snažno utjecao na razvoj Matijinog identiteta. Naime, Matija radije zadržava ljudske vrijednosti i pomaže nesretniku Mesudi, iako je znao da se od njega očekuje obavljen posao – prodaja Mesuda za mletačkog veslača galija ili plaćanje otkupa, u suprotnom slijedi kazna. Slijedi primjer mletačkih nepravednih zakona iz pisma koje su sastavili Mesud i Matija, tražeći otkup od Mesudovog prijatelja

bega Sulejmana Kopčića. Naime, Grabovci moraju platiti dva puta veću cijenu otkupa ukoliko Mesud ne pribavi otkup, što je dvadeset reala jer država tada uzima veći porez “*da bi spriječila odljev robova*” (Aralica, I., 1996: 62). Njihovo pismo sentimentalno je intonirano te otkriva Mesudovo čisto srce i vapaj za pomoći prijatelja “*jer se braća i junaci u nevolji poznaju*” (Aralica, I., 1996: 63). Matija biva kažnjen progonom iz obiteljske kuće i ropstvom jer je oslobodio nesretnog Mesuda s kojim je prethodno zamijenio duše ritualnim obredom bratimljenja, što saznajemo na kraju prvog dijela romana: “*Krvlju nalivene jagodice prinijeli su jednu drugoj, a dlanovi se oslonili jedan na drugoga (...) osjećali su kao da ih je od glave do pete zalila njihova pomiješana krv*” (Aralica, I., 1996: 150). Mesudovo i Matijino pobratimstvo simbolično predstavlja njihovu moralnu pobjedu nad surovosti vlastodržačkih zakona i opće nehumanosti. Josip Pavičić smatra da postupak bratimljenja predstavlja “jednadžbu za mogućnost opstanka u borbi protiv silnika, tj. današnjih agresora” (Pavičić, J., 1995.: 218).

Matijino i Mesudovo osvjetljavanje moralnog kodeksa je obostrano. Naime, u drugom dijelu romana, prate se strašne posljedice Matijinih moralnih djela - odlazak u rat na strani Mlečana te tursko zarobljeništvo. Iz proglašenja Giacoma Priullija, splitskog kapetana, pripovjedač daje naslutiti Matijinu nesretnu sudbinu jer ga je Priulli samoinicijativno osudio za izdaju: “*Meni je postupak s Ramom najbolji dokaz što Grabovac radi: on se još jednom preplatio kod Rame da u prvoj prilici svi njegovi drugari budu pobijeni, a on sam da se vrati kući*” (Aralica, I., 2010: 335). No Mesud vraća Matiji uslugu i pomaže mu uz pomoć sunarodnjaka Sulejmana Kopčića pobjeći iz tartarskog zarobljeništva. Naime, Matijina cijela četa je poginula u ratnom pohodu, a Matija kao njihov vođa jedini je preživio i zato biva kažnjen ropstvom. Senzibilna lirski priča o međusobnom pomaganju ostvaruje svoj potpuni etički smisao kada Matija bježi od mletačke vlasti i sigurnost pronalazi u Rami kod Mesuda, gdje zasniva nov početak zajedno s voljenom ženom na rodnom ognjištu.

Prema Dunji Fališevac i ostalima, “završetak romana *Duše robova* otvara mogućnost “*rađanja nove priče*” o Matijinom praunuku Jakovu” (Fališevac, D., Kovačec, A., 2002: 149).

Vlado Pandžić u romanu *Duše robova* prepoznaje “protest u vidu humanističkog odnosa na stranici ugroženog ljudskog dostojanstva, među robovima” (Pandžić, V., 2006: 189). Tuđinska vlast ne podnosi neposluš i nedovršavanje

zadataka. No protest vidimo u razrješenju naizgled bezizlaznih situacija zahvaljujući ljudskoj dobroti i pomoći. Primjerice, Matijin otac Šimun etički je osviješten i savjetuje sina: *“Malo ih se obogati prodajom ljudi, neki jesu, ali se bogatstva nisu nauživali. Zaboravi na dobit i nastoj se osloboditi ovoga čovjeka ne griješeći duše i sa što manje troška. A dobit na njemu - plijeva na vjetru”* (Aralica, I., 1996: 60). Naime, Matija je moralni pobjednik jer će ostati čovjek vođen etičkom idejom stvaranja humanog i civiliziranog društva i pod cijenu vlastitog života.

Ivan Božićević iznosi kako “morlačka” tetralogija obiluje “poukama koje se razvijaju na temeljima individualnog iskustva, pa prelaze u opće odrednice koje zahvaćaju sveukupan etnos. Naime, sudbina pojedinca zrcali tragediju cijeloga naroda” (Božićević, I., 2006: 194).

Takva ideja romana razvija se u situaciji kada se slabi junak nađe u nevolji i iz egzistencijalne nužde mijenja svoja uvjerenja i stereotipe. Naime, međusobno uvažavanje, solidarnost, te poštivanje vjerskih i kulturnih različitosti, autor je sentimentalno-moralistički prikazao u 25. poglavlju u romanu *Duše robova* preko likova Matije Grabovca, Mesuda Zunića i seljaka Šćepana. Spoj ljudske dobrote i različitih vjera - katoličke, muslimanske i pravoslavne omogućio je porod Šćepanove žene Mare u inače egzistencijalno teškim uvjetima:

“Šćepan je kao okorjeli mirotovorac, koji maslinom maše i gdje ide i gdje ne ide, tumačio da je dobro što se uz porodilju nađoše njih trojica od triju različitih vjera. Moći će učiniti sve što porod, dijete i roditelja budu tražili: što jednom vjera brani, drugomu dopušta; a što brani prvom i drugom, dopustit će trećemu - pa za njih noćas nema zabranjenog posla, što je njega, prije nego su oni došli, tjeralo u veliku tugu” (Aralica, I., 1996: 125).

Autor je preko uloge sveznajućeg pripovjedača gnomski zaključio kako su *“ljudi svestraniji kad pripadaju raznim vjerama i narodima”* (Aralica, I., 1996: 125-126).

Šćepan i Mesud dijele zajedničku sudbinu iščekivanja spasa od drugih, a do tada su progonjeni strahom i oduzimanjem slobode.

U 25. poglavlju u romanu *Duše robova*, prati se hajduk Đuzel koji je susreo Šćepana:

“Po hajdučku, on mu zapovijedi da raspri mješine i s rastovarenim magarcem krene kamo je pošao (...) Šćepan se izmače od magareta, izvuče kuburu, nacilja Đuzela i opali. Ne pogodi ga ni u prsa ni u glavu, već uz čelo i odnese mu počelak s

komadom kose.” Đuzelova osveta tekla je sporo, želio je da Šćepan živi “*dugo u bezgraničnom strahu, sebi dati priliku da prijeti i junači se*” (...) po mjestu je poručio “*da jave onoj nakazi od čovjeka neka ga očekuje u svako doba dana i noći, na svakom mjestu, gdje god se sakrio, on će ga naći*” (...) Šćepanu su savjetovali da se oženi i da pobjegne, “*i da čeka pismo koje će mu sigurno doći kad Đuzela netko ubije. Takvi kao što je on ne žive dugo*” (Aralica, I., 1996: 123). “*Ljudi kao Šćepan, ljudi koji žive privremen život, koji samozatajno ostaju pri svojem i čekaju spasonosne promjene (...) uvide da je čekanje rješenja od drugih i ne mijenjati se u međuvremenu značilo prilagoditi se, što će reći promjeniti se*” (Aralica, I., 1996: 125).

Šćepanova pobuna odgovara prototipu individualne sudbine slabog pojedinca. Osim što se hrabro suprotstavio razbojniku Đuzelu štiteći ono malo što ima, seljak Šćepan suprotstavlja se i mletačkom zakonu koji propisuje promjenu vjere s obzirom na mjesto stanovanja. Iako je svjestan surovih kazni u slučaju nepoštivanja državnih propisa, on odlučuje pratiti svoj moralni (religiozni) etnos i ne želi se odreći svoje pravoslavne vjere: “*(...) propise ovdje propisuje vlada, a vlada kaže: jedna vjera i dosta!*” (Aralica, I., 1996: 124). Tragičan junak sluša svoj etos, i to pod cijenu kazne stanovanja u nehumanim uvjetima u spilji, bez vode. Međutim, njegova moralna pobjeda očituje se u sreći “*što nikomu ne čini zlo, te je zadovoljan ako ga njemu ne čine*” (Aralica, I., 1996: 124).

Autor je jednostavnim stilom ukomponirao narodna vjerovanja u funkciju opisa sudbine slabih pojedinaca, Ane Bartulović i Cvite Grabovac. Folklorni rituali uljepšavanja, plesa, i vjerovanja u razna čudesa koja će ostvariti ljubav, sreću i blagostanje mladih, primjer su autorove kontrastne tehnike simboličkog značaja u oba prognanička romana. Naime, prikaz svetkovina Jurjevdana i Ivanja autor je prikazao kao početak životne tragedije mladih naivnih djevojaka, Ane Bartulović i Cvite Grabovac, za čiju su nesretnu sudbinu krivi Balaša u romanu *Duše robova*, te Celio Cega u romanu *Graditelj svratišta*.

U romanu *Duše robova* Jurjevdan simbolički označuje dan Anine tragične sudbine koju je odredio njezin očuh, zlikovac Balaša: “*Lomljava jablanovih grana i Tonku je slomila. Kad je poslije pitanja - što je tebi, Ane moja - doznala da joj je na Jurjevo očuh počeo lomiti grane i otada ih lomi svaki dan kad ostanu sami*” (Aralica, 1996: 110).

Harambaša je otjerao nevječanu ženu u grob, a njezinu kćerku u bijedni svijet okaljajući njezinu čast. Anin težak životni put opjevao je slijepi pjevač Cvitko u 23. poglavlju u romanu *Duše robova*. Anu je očuh Balaš obeščastio, zatrudnijela je te ju je potjerao u

Split da rodi i nagovorio da preda dijete u nahodište jer *“to čine sve žene koje ne žele plod užitka (...) pa će ponovno nastaviti curovanje”* (Aralica, I., 1996: 110). Dakle, licemjer je koji se skriva iza svojih zlodjela kako selo ne bi saznalo za njegove grijehе. Čak je organizirao i splotku čekajući Anu u krevetu u krčmi šefa Sladića, kada su čuvari ćudoređa pregledavali sobe sluškinja kako bi se uvjerali da ne šire nemoral. S obzirom da su je vidjeli u sobi s muškarcem, Ana dobiva kaznu zatvora, a Balaša su savjetovali da se više ne odaje bludu i ostavili su ga prespavati u Aninom krevetu (Aralica, I., 1996: 111).

Navedeni primjer dokaz je nepravedne vlasti koja kažnjava nevine te im oduzima pravo na obranu i slobodu.

Pjevač Cvitko otkriva kako je po selu Balaš besramno klevetao pokćerku:

“(...) ona je pošla po zlu putu, pa sada mete ogrozdine i balege po splitskim kaletama. Čim joj istekne kazna, nagovorit će Sladića, kod koga ostaje jer joj nema povratka u Blato, da je iz Splita preseli u svoj han u Zadvarju. Možda se tu, u seoskoj osami, opameti i susdrži od bluda” (Aralica, I., 1996: 111).

U 40. poglavlju u romanu *Duše robova* otkrivaju se Balaševi moralni prijestupi koji su se nastavili i nakon Aninog progona. Naime, silovao je svaku koja bi mu se svidjela te ih tjerao na ćedomorstvo. Međutim, zbog masivnog zločina, biskup je dobio brojne pritužbe na Balaša te je naredio da se otkriju ćedomorke i ispituju. Strah od saznanja o njegovim zločinima natjerao ga je da *“smisli igru u kojoj će župnik braniti kao zaštitnika ćudoređa, a on će biti taj koji će to ćudoređe prvi kršiti”* (Aralica, I., 1996: 296).

Matijin moralni etos osvjetljava fiktivni lik, Ana Bartulović. Naime, ona je zatočena u krčmi u kojoj nemoralni šef Sladić prodaje njezino tijelo i zato gaji san o spasu: *“On je ljekovitiji od ijednog lijeka što ga od trave i zemlje propisuju “ljekaruše”. Svaki je lijek protiv jedne bolesti, san o bijegu liječi od svih”* (Aralica, I., 1996: 99). Matija moralno dozrijeva ostvarenjem Aninog sna o bijegu pružajući joj sigurnost i ljubav na starom obiteljskom ognjištu. Anina vjera u spasenje u kršćanskom smislu predstavlja pobjedu nad zlom. U posljednjim poglavljima romana prikazana je pobjeda života kroz simboliku Matijine i Anine sreće: *“Što god da kažu, što god da htjeli,/ Sa mržnjm ne daj da te spoje,/ I cvijetom cvjetaj, srce moje”* (Aralica, I., 1996: 325).

Slijepi pjevač Cvitko Rašić, prema Pavičiću, “nije tipičan narodni pjevač kakvog poznajemo iz tradicionalnog predloška epske proze. Cvitko za razliku od tipskih narodnih pjevača ne pjeva o slavnim junacima i njihovoj burnoj prošlosti, nego obavještava³ o aktualnim događanjima, ne skrivajući ružnu istinu” (Pavičić, J., 1995: 212).

Cvitkove pjesme pjevaju o gorkim individualnim sudbinama aktualnih zbivanja i zato je njegova pjesma pjevana “*ispod užeta s omčom*” (Aralica, I., 1996: 106). Naime, njegove pjesme izazivaju pobunu i zato ga kršitelji morala nastoje ušutkati.⁴ No, Cvitko se pjesmom bori za opstanak kao “*slavuj što noću pjeva da ga bršljan ne obraste*” (Aralica, I., 1996: 106). U 22. poglavlju u romanu *Duše robova*, Cvitko pjeva slušateljima o teškoj sudbini Ane Bartulović. Jedan od slušatelja je i tzv. “crveni jahač”, zločinac koji je zaslužan za Anine nesretne događaje. Naime, u prenoćištu kod mlinara, oko Cvitkove glave bila je omča koju je prebacio crveni jahač i zakačivši je za mlin s namjerom da ga usmrti jer je otkrio brutalnu istinu o njemu. U romanu je stvorena napetost zbog neotkrivenog identiteta zločinca. Kasnije se saznaje da je to Balaš, predstavnik vlasti domaće seoske sredine.

Cvitko odgovara modelu morlačkog junaka koji se hrabro bori za pravdu i zajedništvo i pod cijenu života, jer “*mladost je lakovjerna i zato je treba podučiti, ali je ne treba karati kad vjeruje u bratstvo svih ljudi*” (Aralica, I., 1996: 115).

Etička dimenzija djela snažno se očituje u Cvitkovom pismu upućenom župniku Blata u kojem naglašava nepravdu vlasti, te želi da se pomogne sirotinji i izbjeglicama iz turskog ropstva poput Mije Kutleše koji je nedužno istjeran iz svog doma. Također, Cvitkova dobrota i suosjećanje za ljudske nevolje očituje se u molbi da se Ani oprostite grijesi na koje je bila prisiljena, stoga želi da se Balašu oduzme Anina “inveštida” tj. njezin imetak koji je očuh nepravedno oduzeo ubivši njezinog oca na kućnom pragu (Aralica, I., 1996: 119). Prikaz negativnih pojava u kaotičnom društvu osvjetljava etos i kulturni identitet slabih pojedinaca.

³ Prema Josipu Pavičiću, Cvitkovu ulogu u suvremenosti preuzeli su masovni mediji (Pavičić, J., 1995: 212).

⁴ Također, uspoređuje slijepog Cvitka s nesigurnom pozicijom autora u vremenu “Hrvatskog proljeća” i represije (ibid.: str. 212)

Autor prikazuje nedostatak duhovnog bogatstva kod pokvarenih podanika vlasti koji ne cijene ljepotu umjetnosti jer su im duše ispunjene mržnjom, sitničavošću i nemoralom. Slijedi primjer ponižavanja mladića Juriše Leovca, inače odličnog pjevača gange. Naime, njega je “*Gliubauaz zbog pjevanja nazvao Revalo, a zbog slaganja deseterca Prdekalu, kazajući tim imenima što misli o njegovoj glazbi i poeziji*” (Aralica, I., 1996: 34). Također pogrdno naziva i mladića Šentiju koji je volio rezbariti likove djevojaka u drvo “*zbog čega ga je Gliubauaz prozvao “morlački pizdopisac”*” (Aralica, I., 1996: 35).

Prema Pavičiću, sudbine Araličinih “etički osviještenih likova već su “odigrane” partije, no oni toga nisu svjesni ili ne vjeruju u konačnost usuda, stoga se poput junaka antičkih tragedija zanose nadom da sve mogu promijeniti na bolje” (Pavičić, J., 1998: 378). U početnim poglavljima u romanu *Graditelj svratišta* predočena je pripovjedna komponenta u stilu proročanstva sudbine obitelji Grabovac. Vidovita Katusa na razapeto platno istresa kukce sa zemlje na kojoj je kovač Matija, glavni lik u romanu *Duše robova*, namjeravao izgraditi kuću. Kukci omamljeni dimom, primiču se različitim mjestima na platnu, a ta mjesta imaju značenje za budućnost članova obitelji Grabovac (ne otkriva se samo sudbina Škorpiona, Cvitinog sina). Svaki kukac predstavlja određenu osobu i zadanu sudbinu. Tako saznajemo sudbinu Matijina sina jedinca Prvana: “*Spiljski će konjic imati za ženu smeđu kamenarku, koja drijema na bijelom polju drugog koljena, vrlo lijepu i dobru ženu (...) Spiljski konjic i smeđa kamenarka imat će sina veliko vretence*” (Aralica, I., 2011: 20).

Veliko vretence predstavlja nesretnog trgovca Martina Grabovca koji je izgubio ruku u plamenu što se otkriva u kronološki posljednjem objavljenom romanu *Asmodejev šal*. Prema Nemecu, to je roman koji “sadržajno ne pripada prognaničkoj trilogiji zbog ponajprije ljubavne tematike u kojoj glavnu ulogu preuzima opasna zavodnica Niža” (Nemec, K., 2003: 275).

Martin Grabovac imat će dvoje djece. Naime, poljski šturak predstavlja sudbinu Jakova Grabovca koji tragično stradava na svratištu, a Jakovljevu sestru Cvitu predočuje zlatna mara. Njezinu tragiku uzrokuje vojskovođa Celio Cega, inače Trogiranin, koji je došao s francuskom vojskom u Brištane i želio je unovačiti Cvitinog mladića s kojim je nezakonito zatrudnijela, no on se nije dao stoga “*su ga objesili sputivši mu vrat trobojnom ešarpom*” (Aralica, I., 2011: 293). Vlast je voljela

zastašivati narod te je *“Celio Cega s njegovim lešom i leševima još desetori plašio neposlušne mladiće u raznim mjestima”* (Aralica, I., 2011: 293). Ubojstvo Cvitina momka odredilo je njezinu nesretnu sudbinu te je ona na savjet pohlepne Mandice otišla raditi gramizljivcu *“iz Patrasa kojega je strast za novcem prikovala uz ovaj grad”* (Aralica, I., 2011: 296). Naime, kod Sundača su radile žene koje su skrivale nezakonitu ili neželjenu trudnoću, a on ih je iskorištavao do iznemoglosti. Cvita je na Antunovo rodila dječaka i morala ga je odmah odnijeti iz Sundačeve kuće u nahodište jer on *“ne može spavati od dječjeg plača te ga pomisao na tuđe dijete dovodi u bjesnilo”* (Aralica, I., 2011: 296).

Tako je na Ivanjsku noć, Cvita teškom mukom ostavila dijete u *“Kući milinja”*: *“Mandica ju je vukla za tkanicu da se udalji od djeteta i košare, a ona je, slušajući i ovoga puta skrbnicu, ne želeći da se ikad rastane s onim usnama i jezikom u košari, svoj kažiprst turila u usta, sisala ga i grickala mu jagodice”* (Aralica, I., 2011: 298).

Sundač i Mandica odgovaraju neetičnom obrascu likova koji teže materijalnim vrijednostima i zato iskorištavaju naivnost mlade djevojke. Sudbina Cvitinog vanbračnog djeteta (škorpiona) je neizvjesna: *“Ako taj, uspije prijeći iz jednog đerđefa u drugi, on će, pod drugim imenom, nastaviti lozu Grabovaca”* (Aralica, I., 2011: 21). Naime, Cvita je donijela pogrešnu odluku ostavivši sina u nahodištu, no zahvaljujući snalažljivosti njezina brata Jakova, mali Antonio (škorpion) vraća se majci u naručje. Time je simbolično označena potvrda obiteljskog i nacionalnog identiteta.

Matija i Ana će osim velikog vretenca (Martina) imati i lijepu zelenooku kćer, vodencvijet. Virginija zvana Diva jest prototip svetačke ljepote koju ne uspeva oskrvnuti tiranin Tahirbeg Kopčić. Njezina tragična sudbina uzrokovana je požudom Tahirbega, ali njezina moralna pobjeda jest u očuvanju čistoće tijela i duše. Svojom mudrošću uspjela je ugasiti njegovu muškost i time obraniti svoju nevinost i časno umrijeti:

“- Jesi li dobro pogledao moje tijelo? - reče Diva. - Možeš me slobodno odriješiti i izvući ovaj kolac iz rukava, ja se neću braniti i neću bježati. Ono što je za tebe neosvojivo, moja duša, u ovom tijelu ne će biti dok ti budeš s njim. I Tahirbegu se učini da u njezinim očima nema više zelenila, u njezinoj figuri nježnosti, u njezinom glasu blagosti, da joj iz očiju siplje vreline raspaljene ženke (...) da je pred njim žena kao i sve ostale, koje do tada imao (...) - Kujo! - rekao je to s gađenjem, kao što to kaže razočaran čovjek koji je nešto našao, ali to nije ono što je tražio (...) kako se nije branila, njegov trud oko njezinih bedara bio je poniženje za njega sama (...) Bio je jadan sebi samu (...) Uhvatio je sedefni držak noža i, malo poviše mjesta

gdje je trebao izvršiti obljubu, da mu se krv uspalila, zabio je sječivo do kraja”
(Aralica, I., 2011: 57-58).

Pavičić navodi kako je Aralica “lik Dive preuzeo iz narodne legende o djevojci koja je poginula za svoju nevinost te književnog predloška pripovijetke *Djevojački grob, Ćire Truhelke*” (Pavičić, J., 1998: 386). Motiv sačuvane nevinosti jest jedan od ključnih sastavnica idejnog etičkog kompleksa Aralićinih prognaničkih romana. U selu je bila poštovana kao svetica čiji su grob rado posjećivale mještanke koje su morale ljubavne probleme. Naime, Diva Grabovčeva svojom hrabrošću i ponosom utječe i na Jakovljev moralni put. Njezin lik daje mu duhovnu snagu kada mu se javlja u trenucima njegova bunila izazvano bolešću koje ne mogu izliječiti ljekovite trave:

“Probudio sam majku i uvjeravao je da je anđeo odnio moj san sa sobom. Nije ga Tosun platilo da stražari nad nama svu noć, pa nije ni čudno što je odletio prije zore, ali je čudo što sam, kad mi se osmjehnuo, u njemu prepoznao tetu Divu. Hito sam joj reći da ne odlazi i da mi ne odnosi san, ali mi je stavila kažiprst na usne i ušutkala me kao što me je uvijek ušutkivala” (Aralica, I., 2011: 76).

Svi članovi obitelji Grabovac imaju nesretnu sudbinu, no kako navodi Pavičić, “pogrešno bi bilo zaključiti da je ključ romana nesreća. Središnji motiv prognaničkih romana jest moralna pobjeda nad nesrećom. Divu su umorili, ali pamti se kao svetica koja je sačuvala svoju čast i slobodu pred nasilnikom Tahirbegom. Cvita je pogođena nesretnom sudbinom, no u praznu obiteljsku kuću vraća se s pronađenim sinom. Jakov jest streljan, ali je uspio osigurati budućnost svojoj obitelji i generacijama koje dolaze. Stari Prvan pogođen je brojnim nesrećama, no najteže mu pada moguć nestanak Grabovčeve loze. Njihova patnja jest individualna, ali njezin se smisao otkriva kroz prizmu kolektiviteta” (Pavičić, P., 2006: 380-381).

Bitno je naglasiti kako je glavni junak posljednjeg dijela “prognaničke trilogije” ostao zapamćen kao moralni pobjednik bez obzira na nesretno okončan kraj - zbog golubovog pada Jakov biva izdan. Naime, Jakovljevu opasnu poruku pronašao je pokvareni pastir te ju je predao tuđinskoj vlasti zbog nagrade.

Jakov je otkriven i kažnjen streljanjem što se saznaje u priređivačevoj dopuni na kraju romana:

“Kad su muškete u rukama streljačkog voda, koji je stajao na sprudu vododerine do Poljane, opalile plotun, Jakov se previo u pasu i pao zgrčen na zemlju, a kako je pod njim bila strmina, okrenuo se nekoliko puta i pao na dno jaruge, tako da ga prisutni na Poljani, osim onih na rubu nisu mogli vidjeti” (Aralica, I., 2011: 418).

Ipak, Jakovljeva moralna pobjeda jest u uspješnom dovršetku svratišta na Turiji, jer predstavlja “vječni trag ostavljen budućim naraštajima, nosi kolektivni pečat te je mjesto pronalaska identiteta” (Milanja, C., 1996: 114). Prema tome je umjetnost gradnje poprimila simbolički značaj što se daje naslutiti i u samome naslovu romana *Graditelj svratišta*. Marković navodi kako “glavni lik romana *Graditelj svratišta* nastoji pomiriti proturječnosti, skloniti ih iz povijesnog okruženja. Osjeća da ljudi gube identitet, i zato za njega gradnja svratišta ima značajnu psihološku ulogu koja treba pomiriti strasti moćnika i time sačuvati duh i identitet Morlaka. Jakov jest čovjek iz naroda koji svjesno stoji na granici sukobljenih interesa i zato iz njegova razmišljanja proizlaze različite, složene, slojevite, pa i zagonetne ljudske sudbine čije psihičko stanje teško razumijemo iz današnje perspektive mira” (Marković, M., 2006: 364).

U ciklusu o Grabovcima otkrivaju se “najrazmršeniji slojevi čovjekove duše čije su sudbine ogoljene na razini univerzalnosti. Zato kod Aralice ništa nije crno-bijelo, jer njegov etos vodi k slobodi dešifriranjem različitih životnih kodova stvarnosti” (Visković, V., 1987: 22). Aralica je vjerodostojno prikazao zamršene sudbine likova i na taj način pružio složenu priču o odnosu “velike” vlasti i slabog pojedinca.

5.2.2. Etički utjecaj duhovnih vođa

Aktivni svjedoci vremena upućeni su u strahote tiranijske vlasti, i zato nastupaju kao duhovne vođe, pružajući nadu za spasenje naroda i vjeru u mogućnost opstanka. Araličini pozitivni likovi zauzimaju mitsku snagu koja ih tjera na hrabrost i akciju u ime kolektiva što je ključno u ostvarivanju etičkog idejnog plana “morlačke” tetralogije.

Prema Dunji Fališevac i ostalima, “jednu od najvažnijih uloga imaju likovi pozitivnih autoriteta (kao što su Vučković ili pak Močivuna), koji poput “zduhača” bdiju nad čovjekom iz puka” (Fališevac, D. i dr., 2002: 149). Također i Visković naglašava kako Aralica za “razliku od drugih pisaca morlačke proze stvara junake koji prvenstveno imaju na umu korist naroda, a ne održanje vlastite egzistencije u teškim vremenima. Zbog toga Aralica stvara etički superiornije likove kao posljedicu dugogodišnjeg mučenja od strane tuđinaca i pokvarenih sunarodnjaka” (Visković, V., 1987: 20).

Tipski karakter moralno osviještenog lika koji želi osigurati boljitak društva jest fratar Pavao Vučković. On predstavlja poveznicu između romana *Put bez sna* i *Duše robova*. Naime, u prvom dijelu “morlačke” tetralogije učitelj Stjepan Matić poučavao je učenika Pavla:

“Ne postoji čovjek sazdan od izvorne zloće i dobrote, jer se izvorno smiješta, rodi i sraste s onim što se na čovjeku u toku života lijepi. On to možda neće i ne želi, ali snaga, (...) koja ga usrkne i ponese, koja ga moći izvana i iznutra, kad ga izbaci na obalu zdrava ili isprebijana, svejedno potpuno ga je preobrazila” (Aralica, I., 2010: 189).

Matić uči Vučkovića o unaprijed određenoj sudbini čovjeka jer “*ne živi čovjek gdje hoće, mego gdje mora; i ne živi kako bi želio, nego kako može*” (Aralica, I., 2010: 235).

U romanu *Duše robova* Vučković ima ulogu učitelja, a mladić Matija, središnji lik, ulogu učenika. Pavao Vučković predstavnik je ideje o očuvanju narodnog identiteta, tradicije i moralnog kodeksa i zato osjeća mrskost prema osobama koji su dopustili da im životne okolnosti uklone ljudstvo. Prema Pavičiću, on je “organizator kršćanske obrane koji ima ključnu ulogu među redovnicima” (Pavičić, J., 1995: 217).

Fratar Vučković vođen je glasom razuma i bori se za opstanak svog bespomoćnog naroda: “*Oprimo se dok je u nama još pun život čovjekov, njegova duša i njegovo*

pamćenje...” (Aralica, I., 1990: 271). Ogoljelu egzistenciju čovjeka treba ocrtati “*s ustima punim laveža na patnju koju nam nanose drugi, mi sami sebi i sudbina što smo se morali roditi*” (Aralica, I., 1990: 142). Pavao Vučković daje Matiji savjete za preživljavanje “*(...) pretvaranje i pritajen život opravdani su ako nam služe da ostanemo na životu*” (Aralica, I., 1990: 215).

Prema Miodragu Protiću, u prvom dijelu tetralogije, “Vučkovićeve pisma otkrivaju tragičnu sudbinu čovjeka koji se nalazi u nepovoljnim povijesnim prilikama. Naime, on je razapet između zadataka velikih težnji i malih ljudi, no bez dvojbe zna da ne smije šutjeti. Individualna sudbina isprepliće se sa sudbinom naroda uz prisutstvo važnih ljudskih pitanja, u obliku Vučkovićevih refleksija. Njegovo kazivanje odaje čovjeka iza kojeg se krije velika mudrost, iskustvo, ali i obrazovanje” (Protić, M., 2006: 123-124).

Vučkovićeve sudbina određena bagdaskim ropstvom u romanu *Put bez sna*, utječe na trenutne okolnosti u drugom dijelu tetralogije jer omogućuje Matijino spasenje od ropstva. U 11. poglavlju u romanu *Duše robova* otkriva se Vučkovićeve sudbina nakon bijega iz ropstva, “*kada nije htio ni u Mletke, gdje je bio red da se prikaže i opravda, ni u Cetinu, kamo ga je srce vuklo svojoj porodici i redovničkoj obitelji, nego je iz Messine otišao u Rim i preo svojih prijatelja zamolio papu da ga primi, ispovjedi i odriješi grijeha*” (Aralica, I., 1996: 186). Mudar fratar time je zadobivo povjerenje pape, ali i tešku pokoru od godinu dana prošnje po mletačkom prostoru, ispunjeno patnjom i poniženjima:

“(...) koja nisu bila manja od onih u “bagdaskom ropstvu” (...) U napatcima što ih je prije polaska na namjesništvo Emmo dobio od dužda i inkvizicije, stajalo je dvaput podcrtano plavom tintom da s Vučkovićem treba postupati obzirno, činiti mu ustupke, njegovati njegov ugled u narodu, ali se ne smije gubiti iz vidnog polja, jer je gotovo sigurno da je u Rimu sklopio s papom neki usmeni dogovor i da mu je papa zaštitinik” (Aralica, I., 1996: 187).

Naime, Matija je progonjen od strane mletačke vlasti jer je otpustio roba Mesuda pa je Šimun tražio fratra da pomogne njegovom neiskusnom sinu spasiti glavu. Vučković odlazi isprositi milost k mletačkom činovniku Angelu Emmu koji se nalazi u palači splitskog kneza Antonija Priulija. Vučković pravda Matiju zbog “zlodjela”, te je uspio dogovoriti Matijino vojničko služenje mletačkoj državi umjesto ropstva. No sve je to politička igra mletačke vlasti koja ništa ne radi besplatno što se otkriva u napatku

Emmovih nadređenih: “(...) *sve naplaćuj pripremama za ofenzivni rat koji ćemo, ako nam Austrija pomogne, povesti tim stranama*” (Aralica, I., 1996: 190).

Intermedijalnim postupkom prikazan je portret u Emmovoj čekaonici: “(...) *raspored stolica oko stola podsjeća na klupe u veslarnici galije*” (Aralica, I., 1996: 184). Upravo je taj portret simbolički predočio Matijinu budućnost kada će biti izdan od mletačke vlasti te zarobljen od Tartara. Time je naglašen novopovijesni element kruženja nevolja što se odražava na planu individualnih tragičnih sudbina.

Satnik Luka Močivuna također snažno djeluje na Matijino djelovanje. On je inače Matijin dobar prijatelj i duhovni vođa u teškim trenucima. To je lik prikazan u realističkom duhu sa slabostima poput alkohola i žena, no njegov moralni etos ne opada kada je riječ o brizi i ljubavi za bližnjeg.

U 24. poglavlju u romanu *Duše robova* iskazuje se apsurdnost političkog vladanja. Naime, pukovnik Dolce dao je pogubiti nevinog Brajima zvanog Glamoč: “- *Zahvaljujem ti, vojniče, što si mi svojim kukavičlukom spasio vojsku - rekao je Dolci i pružio mu kesu sa zlatnicima (...) Pa, veli, neka se zna da će se zasluge nagrađivati, a kukavičluk kažnjavati, taman bili od istog čovjeka, pukovnik ovoga ovdje kažnjava smrću*” (Aralica, I., 1996: 228).

Lukavi Brajim, čije je pravo ime Ivan Vidaković, djeluje iz moralnih pobuda i svjesno odlučuje prihvatiti nagradu kako bi mogao platiti bratov otkup iz ropstva. Matija je želio spasiti Brajimov život, no Močivuna ga je spriječio snažno udarivši u trbuh. Naime, univerzalan iskaz otkriva kako surovoj vlasti “*i za početak i za kraj treba nešto da se pamti, da zastraši i oduševi*” (Aralica, I., 1996: 238). Močivuna je spasio Matijin život jer dobro poznaje zločinačke pothvate vlasti ukoliko im se suprotstaviš. Savjetuje mu da se osvijesti:

“*A ti, Matija, kako ti listaš? Tebi umjesto lista i bodlje izraste cvijet koji koze bez muke obrste (...) Ne krijem, taj me cvijet tebi privlači. Ali te Bogom zaklinjem, drugi put kad procvjetaš, neka ti prije cvijeta iz kore izrastu bodljike koje će kao vijenac polja ograditi cvijet od jarčeva i koza. Tako, ili ne cvjetaj. Veni!*” (Aralica, I., 1996: 239).

Nakon što je Matija strijeljanjem spriječio Balaša u počinjenju još jednog zlodjela (silovanja djevojčice Mare), pojavljuje se lik poginulog Močivuna koji ga hrabri i potiče na stvaranje novog početka na starom ognjištu:

“Što je, Grabovče, nešto si mi tužan”, rekao je. “Ne luduj! Koliko se puta meni dogodilo da me od takvog cvjetanja glava zaboli! S vremenom sam se navikao (...) Tko je još tvoj među tvojima, tko još tebe od tvojih drži svojim? Nitko živ. Tebe to rastužuje, Močivunu brine. Tebi se dogodilo najgore što se čovjeku može dogoditi: da si sve što imaš uložio u ljubav prema svojim, a prožnjeo progon. Pa se bojim da svoje ne zamrziš (...) Kad ti bude najteže zamisli da je posvuda oko tebe jasenov cvijet i da nas šestorica jašemo ispod jasenova granja. I moraš vjerovati da će ova zemlja roditi nove jahače kroz zore i svanuća (...) vrati se tamo otkuda su ti otac i djed došli, u Ramu, u selu Varvaru. Tamo ćeš i Zunića naći, ako je ostao živ” (Aralica, I., 1966: 307).

Preko Močivunina usta autor iznosi idejno-etički smisao romana:

“Život treba voljeti kao što se voli veliko ništa, sveobuhvatno ništa. Smisao svega što imamo ispunjen je besmislenošću svih stvari koje su nam dane da ih imamo. Od nečega neće biti ništa, sve što imamo propast će, svi koje volimo nestat će, ali će trajno ostati to da posjedujemo i volimo, da smo posjedovani i voljeni, da gradimo kratkotrajno i propadljivo. Tako zidamo kuću, tako osnivamo obitelj, tako se držimo svog naroda – od ničega ništa, ali ništa u svemu sve što imamo i bez čega ne možemo” (Aralica, I., 1996: 323).

Nemec je mišljenja kako je za Aralicu “bit književnosti leži u etičkoj, spoznajnoj, ali i prosvjetiteljskoj dimenziji” (Nemec, K., 2000 : 21). Naime, čitatelju je kroz satnikovo (snovito) obraćanje Matiji upućena sjevremenska poruka koju je potrebno razumjeti i živjeti jer jedino tako možemo izaći iz zone podređenosti u kojoj se nalazimo zbog neravnopravne raspodjele moći. Mihanović je mišljenja kako je “*moralni credo* preduvjet humanizacije ljudskog društva (...) i zato je univerzalni izraz čovječnosti iznad svakog vremena” (Mihanović, N., 2007: 218).

Aralica je prikazao veliku ljudsku dramu kao posljedicu djelovanja tiranijske vlasti čija je osnovna ideja vladanja - moć, novac i širenje teritorija. U romanu *Graditelj svratišta*, Jakov Grabovac, njegov ujak Ivan Peko te fratar Jozo Glumčević primjer su razuma i mudrosti u kaosu vremena uzrokovanim francusko-austrijskim ratom. Naime, njihov moralni etos zabrinut je funkcioniranjem državnog sistema, jer smatraju da država treba brinuti o egzistenciji naroda, što nije slučaj. Jakov Grabovac kao voditelj gradnje na Turiji borio se za bolje radne uvjete i kvalitetan rad:

“Nemam što tajiti, brigadama sam davao odjeljke s manjim opsegom posla nego su ga stvarno mogli obaviti. Ali ih nisam davao da podilazim lijenosti svojih sunarodnjaka, kako će me optuživati, nego da od njih mogu tražiti solidno obavljen posao” (Aralica, I., 2011:13).

Kapetan Bellegarde prijavio je Jakova nadležnom Dandolu kako previše podilazi radnicima jer ih nagrađuje kruhom, i zato je nepravедno kažnjen:

“(...) ne mareći što sam podupirao njegov plan o povećanju pučanstva, nazva me šugavom ovcom i proslijedi predmet inženjeru Geliću, mom stručnom starješini, s preporukom da mi za kaznu uskrati polovicu godišnje plaće, a provincijalu Glumčeviću da me pozove, ukori i kazni” (Aralica, I., 2011: 14).

Provincijal Jozo Glumčević zadužen je za kažnjavanje “prijestupnika”, no jednako je osjetljiv prema ugroženoj egzistenciji naroda. Glumčević je glas razuma koji želi sačuvati redovničku službu od financijske propasti te omogućiti narodu vječnu ostavštinu kao znak pobjede kolektiva. Naime, Pavičić navodi kako je njegova formula opstanka u simboličnoj gradnji svratišta koje će *“služiti putnicima/vojnicima, znači Francuzima, ali i fratrima, jer u jednom će krilu biti mali samostan (...) te kripta koja je ujedno i sklonište za hajduke koji zagorčavaju život Francuzima”* (Pavičić, J., 1998: 383). Glumčevićev prijevod talijanske pjesme o Napoleonu najbolje opisuje kakva je vlast:

“Kurva sam i s kurvom na prijestolje sjedim./ Poštenje meni sasvim malo znači./ Što više lažem vama, sebi više vrijedim./ Iza mene kao sunce varka zrači./ Jednu gospodu gazim, drugu stvaram./ Slobodu dajem onom tko će rob mi biti./ Istinu šapćem onom koga varam./ Meni gnjev ljudski slavom glavu kiti./ Malo mi znači i tuđi bol i tuđa suza./ Za mene zna se: ja sam jedan od Francuza” (Aralica, I., 2011: 15).

Tuđinska vlast tlačila je nemoćne ljude mukotrpnim radom, neopravdanim kažnjavanjem, ismijavanjem, zastrašivanjem, smrću. Provincijal Glumčević nastupa kao Jakovljevi duhovni vođa, stoga ga mudro savjetuje da se ne suprotstavlja francuskoj vlasti, inače će potlačeni radnici pasti u još dublji egzistencijalni ponor (Aralica, I., 2011: 14). Glumčević ne podržava oružanu borbu, jer to dovodi do žrtvovanja ljudi i sigurnog poraza. Zagovara pasivan otpor s dozom lukavosti i mudrosti. Ipak, prisiljen je na suradnju s Francuzima, iako ih ne podržava. Često je u dilemi što je etički ispravno.

Za razliku od Glumčevića kojeg vodi glas razuma, fra Andrija Dorotić zalaže se za oružani otpor i borbu za pripojenje Dalmacije Hrvatskoj. Želi nasilnom pobunom osigurati spas kolektiva: *“Probudite se, dragi moji! Prihvatite oružje i potjerajte dušmane iz naše zemlje. Ne dopustite nijednom da ode nekažnjen, ni onomu između vas koji brani okupatora”* (Aralica, I., 2011: 139). Naime, nasilni ustanak pod vodstvom

Andrije Dorotića protiv francuske vlasti predstavlja odmak od klasičnog obrasca individualnih aktivnih svjedoka koji razumom i strpljenjem žele ostvariti boljitak kolektiva.

Vlast je surovo kažnjavala Dorotićeve pristaše i vođe ustanka (Kunc, Radonić, Milošević, Živanović) za ostvarenjem slobode, i zato Dorotić bježi pred tragičnim posljedicama svog oružanog otpora: “*Kad je u Dalmaciju došla francuska vlast, ovaj je redovnik bio uhvaćen i stavljen pod oštru opasku, ali je on potkupio stražare i pobjegao u inozemstvo*” (Aralica, I., 2011: 92). Autor poučava kako je pobjedu protiv tiranijske vlasti moguće postići “samo strpljivošću i prilagodljivošću” (Fališevac, D., Kovačec, A., i dr., 2002: 217).

Jakov bolno komentira Dorotićev neuspjeh:

“O, sreće tvoje, nesretni narode, koga vode pjesnici koji se izopačuju u političare, i političari koji svršavaju kao neuspjeli pjesnici! Istina, zanos leži i u osnovi pjevanja i u osnovi političkih traženja, ali jao i kuku, osim zajedničkog polazišta, među njima je malo što zajedničko” (Aralica, 2011: 346-347).

Prema Pavičiću, “promišljenost Glumčevića i Dorotićev zanos objedinjuju lik Jakova Grabovca, središnjeg junaka romana *Graditelj svratišta*. Ipak, Jakovu više odgovara Glumčevićeva uloga *sagnuta, a uspravna čovjeka*. Utjelovljenost dvojice aktivnih svjedoka uočava se na kraju romana kada se Jakov dobrovoljno predaje francuskoj vlasti, žrtvujući se za spasenje Glumčevićevog života, kao i otplatu vlastitih grijeha za plemeniti cilj” (Pavičić, J., 1998: 384). Naime, Jakov surađuje s Francuzima, no priklanja se i hajducima u pljačkaškim pohodima kako bi mogao vratiti izgubljenog potomka svoje obitelji:

“Govorio sam Benincasi: Čovječe, neka ti bude oprošteno što si me natjerao da postanem drumski razbojnik, neka ti se posreći sav novac što si ga dobio za “carevo dite,” ali ti oprošteno ne bilo što si me u posljednji čas ovako prepao. Većeg straha nema do straha od spoznaje da smo, čineći ružnu stvar radi neke lijepo stvari, ružnu učinili a lijepa nam je izmakla” (Aralica, I., 2011: 405).

Pavičić uočava paradoksalnost u Araličinoj karakterizaciji slabih pojedinaca: “Istinski junak Araličinih priča nije prkosnik koji se nikome ne uklanja s puta, ili čestiti zanesenjак koji ne priznaje ništa s onu stranu svog zanosa, nego plemeniti realist koji pristaje da pred silom sagne glavu, ali i zna kako će, tako sagnut ostati (moralno) uspravan” (Pavičić, J., 2006: 381).

5. 3. Etičko u etnosu/kolektivnom liku

Prema Gracinu, "Aralica oslikava zbivanja, situacije i likove što se pod realistično-romantičarskim okvirom snažno doimlju kao autentično svjedočanstvo u kojem je povijest aktivan čimbenik. Takva Araličina povijest izgrađena je na vrijednosnoj humanističkoj etici" (Gracin, J., 2008: 76).

U romanima se osjeća autorova senzibilnost za tragiku nemoćnog naroda stoga kritički prikazuje tuđinsku vlast koja nema moralne odgovornosti prema egzistencijalno ugroženom narodu. U 8. poglavlju u romanu *Duše robova* Turci su napali Sinj, a morlačka družina na Mandekuši pitala se zašto ih vođa ne šalje u obranu: "(...) što Cupilli čeka? (...) - Ea, piše pisma papi, traži sitniš. Bez novca ne možeš ni u raj, a kamoli u rat" (Aralica, I., 1996: 39). Osvajač Serasker Mehmed-paša topovskim napadom uništava hrvatske kuće i katoličku crkvu. Nesretno morlačko stanovništvo okruženo je atmosferom straha i smrti, no na njihovu sreću i iznenađenje turska vojska naglo se povlači.

U 17. poglavlju u romanu *Duše robova* ispričana je verzija legende o ženi koja je uoči sinjske bitke šetala po zidinama grada, čije je tamno lice bilo na strani Turaka, a svjetlo prema braniteljima grada. Mudrac Sadrudin je tu pojavu opisao kao neprijateljevu spletku te je govorio sunarodnjacima da nemaju razloga za praznovjerje. No pogriješio je u tumačenju znakova: "-Mirjam, majka proroka Ise, sinoć nam je doista crnim obrazom predskazivala crn dan i crn obraz u njemu," rekao je njegov sunarodnjak (Aralica, I., 1996: 76).

Naime, nakon viđenja ženske siluete, Turci su se uplašili i kukavički pobjegli na što je autor kritički zaključio: "*Kad vođe proreknu bolje dane, a njihovo se proroštvo ne ispuni, nisu krivi oni nego njihovi podanici koji divno proroštvo ne znadoše ostvariti*" (Aralica, I., 1996: 76).

Epizoda o spašavanju grada od Turaka zapravo prikazuje simboličnu vjersku funkciju fratra Pavla Vučkovića koji je sačuvanom slikom ramske Bogorodice iz požara (što saznajemo u prvom dijelu tetralogije *Put bez sna*), u drugom dijelu, u romanu *Duše robova*, pomoću nje spasio nemoćan narod:

"(...) neprijateljski vojnici dolje pod zidinama mogli su gledati ili obasjano lice Bogomajke ili naličje njene slike (...). Koga je plašio, toga je i uplašio, koga je

molio, toga je i izmolio: blagdan ramske Bogomajke osvanuo je bez Mehmed pašinih šatora na livadama podno grada” (Aralica, I., 2010: 230).

U romanu *Duše robova* naglašeno je zajedništvo Morlaka u akciji spašavanja serdara Nakića što potvrđuje autorovu etičku ideju o potrebi buđenja nacionalne svijesti i u suvremenosti:

“Kad bi momci čuli, “Amo se junaci”, nekakvi bi žmarci potekli njihovim žilama, a u glavi im se mutilo, a oči suzile. Tko zna što je to bilo. Bilo je nešto ugodno, a ako se zamišljaš serdarom, pa gledaš kako svoji svome spašavaju živo, i ako si onaj što više i postaješ truba jerihonska, i ako si onaj što u galopu jaše ledinom odzivljući se tom glasu” (Aralica, I., 1996: 41).

Etička dimenzija romana naglašava kolektivnu borbu za nacionalni identitet i oslobođenje naroda. Pozitivan kolektiv predstavljaju morlački junaci Matija, Ozidžija, Šentija, Juriša i Mate koji su prisilno uvučeni u ratne neprilike. Njihov moralni etos odbija materijalno bogatstvo zarađeno prodajom ljudskog života. Oni samo žele što prije završiti nametnute dužnosti mletačke vlasti i zato jednako dijele novac od otkupa roba Šain-age (Aralica, I., 1996: 55).

Predstavnici morlačke družine, Matija Grabovac i Joško Ozidžija, predstavljaju klasičan obrazac ponašanja Aralićinih tragičnih junaka. Njihov otpor tiraniji jest u toplim međuljudskim odnosima i humanim djelima. Ozidžija je primjer prijateljstva u dobru i zlu. Uvijek je pomagao Matiji i na sebe uzimao teži dio. Njegov moralni etos osuđuje nepravdu i neljudskost. Primjerice, iako ne poznaje roba Mesuda, on mu pomaže i brine o njemu: *“-Bi li ti, Zuniću, kruha? Ne bi. A što? Da odmah proleti kroza te. Pa, neka leti, ne možeš prazan klimati. Ja tebi ne dajem što si ti meni osobito drag, nego što ja ni pred psom koji me gleda u oči ne mogu sam jesti” (Aralica, I., 1996: 56).* Naime, Ozidžija je vođen dubokim istinskim osjećajem za moral i etičnost, i svako rušenje tih ideala izaziva njegovu buntovnu narav zbog čega se lako dovodi u opasnost. Međutim, promišljeni Matija smiruje prijatelja i mudro ga usmjerava na čekanje pravog trenutka za osvetu. Prema mišljenju Jurja Gracina, Aralica zagovara poruku o nužnoj strpljivosti čovjeka kako bi se pravom reakcijom mogao snaći u zadanim društveno-povijesnim prilikama jer svaka je individualna sudbina poput *“karike u lancu povijesti koja se ne ravna prema željama malenih, nego prema sili moćnih” (Gracin, J., 2008: 77).*

„Morlačka” tetralogija, prema Ivici Županu, ima *“metahistorijsku pozadinu utemeljenu na nacionalnome mitu, patrijarhalnome moralu, kolektivnoj predaji.*

Kolektivno etičko biće pokazuje se kao nepresušno napajalište vrlinama i dobrotom” (Župan, I., 1985: 178).

Etički kodeks Morlaka⁵ sučeljava se sa životnim načelima stanovnika primorskih gradova. Prema Viskoviću, primjer odstupanja od značajki romana o povijesti jest Araličino uvjerenje o Morlacima koji svojim “zdravim, patrijarhalnim moralom čine etnički ideal za razliku od izdajnika naroda koji žive na obali” (Visković, V., 1988: 19). Naime, Morlaci sa sela zauzimaju etičku inferiornost naspram stanovnika dalmatinskih gradova u vremenu mletačke vladavine. Naime, Ivan Aralica prikazuje negativne likove iz domaćeg puka čime se oslobađa tradicionalne crno-bijele tehnike povijesnog romana šenoinskog tipa. U romanu *Put bez sna*, primjer je licemjerni građanin s obale Fran Đživo Gundulić koji pada u očima naroda zbog bogate ženidbe i ništavila:

“Vješ trgovac svašta proda, a zao glas o svojem narodu nije beznačajna roba kad ju prodaje sin toga naroda onima kojima to radi nečega treba (...) Na čovjeku je tuđe sve što su na njega naslagali bez zasluga koje se temelje na njegovu umu i njegovim djelima (...) A kad se pred tobom našao, ne da ga svlačiš zavidnim očima, dapače, želiš ga i pred sobom vidjeti kakvim si ga zamišljao, on sam, pero po pero, krpicu po krpicu, skida sa sebe ukrase i ostaje gol kao očerupan pijevac” (Aralica, I., 2010: 265).

Također, autor ironizira licemjerje dvojice hrvatskih časnika koji su premješteni pod tuđinsko zapovjedništvo. Slijedi primjer odnarođenih splitskih vojnika u romanu *Duše robova*:

“Na licu onih dvoje časnika pojavi se služben osmijeh, ukočen kao sve u njima i na njima (...) Njihovo ukočeno i pomalo smiješno držanje treba razumjeti: ono se redovno susreće kod ljudi kojima službeni položaj daje određen značaj, primjerice da su stručni, hrabri ili neporočni, a oni ništa od toga u sebi ne nalaze.”

Naime, časnici su spremni na sve, pa i na vlastite jade kako bi zadržali moćni položaj (Aralica, I., 1996: 25). Osjeća se autorova kritičnost, ali i suosjećajnost za pojedince koji prodaju vlastiti identitet zbog višeg položaja.

⁵ Alberto Fortis u svome djelu *Put po Dalmaciji* prvi opisuje morlački narod: “Morlak koji stanuje daleko od morskih obala i zaposjednutih mjesta, općenito govoreći, posve je različito moralan čovjek od nas. Iskrenost, povjerenje i poštenje te dobre čeljadi, kako u svakidašnjim životnim postupcima, tako i u ugovorima, poneki put se izmetnu u bezazlenost i glupost. To Talijani što trguju po Dalmaciji i sami stanovnici primorja, na žalost, često zlorabe; zato se povjerenje Morlaka mnogo smanjilo i svakoga se dana smanjuje prepuštajući mjesto sumnji i nepovjerenju” (Fortis, A., 2004: 39).

Aralica u romanima naglašava morlački kolektivitet kojeg razdvaja na Morlake koji žive na selu i predstavljaju etički način življenja za razliku od Morlaka koji žive na primorskoj obali u vremenu mletačke vlasti.

Ne izostaje autorov kritički ton ni prema postupcima morlačkih crkvenih predstavnika koji šute o zločinačkim djelima vladajućih. U 23. poglavlju u romanu *Duše robova* prate se pothvati pokvarenog Balaša koji je zaveo seljanku Tonku čiji je muž bio u vojsci i služio hrvatskoj pukovnici u Veroni:

“Na stranu to što je Tonči bio “banden” i što ga je trebalo ubiti, nije zgodno da ženu ženi ubojica njena muža. Na te prigovore, biskup se pokoleba, niti odbi niti odobri Balašev zahtjev za vjenčanjem. Prešuti i odgodi, a zažmiri na oba oka što Balaš i Tonka žive zajedno nevjenčani” (Aralica, I., 1996: 108).

Balaševu “čednost brani župnik, a vlast o njemu ima visoko mišljenje kao o odanu, požrtvovanu i nesebičnom starješini” (Aralica, I., 1996: 110). Balaša vodi đavoljevu crkvu koju je izgradio novcem od pljački i razbojstava, “a najviše progonom ljudi za svoje zadovoljstvo” (Aralica, I., 1996: 301).

Autorovo oslobađanje od idealizacije morlačkih junaka vidi se u prikazu domaćih hajduka koji su se priklonili razbojništvu. Oni pljačkaju i ubijaju jednako kao i neprijateljski razbojnici. U 18. poglavlju u romanu *Duše robova*, paralelno sa Pipličinom zaokupljenosti opancima, prikazan je drumski razbojnik Rogić. Sebični seljak Ilija Piplica pristao je zbog vlastite koristi, novih opanaka, svjedočiti protiv hajduka jer je oderao vola njegovog tetka Čaćije. Za pronalaznje novih opanaka, “drumski razbojnik i obijač brava Rogić imao je svoj način. Kad bi mu se opanci izderali, zaklao bi i oderao prvog vola na koga bi naišao, meso ostavio psima i orlovima (...) i umakao u planinu. Zbog tog nemoralnog čina siromasi bi ostajali bez vola hranitelja, a često i bez njegova mesa” (Aralica, I., 1996: 83).

U 16. poglavlju u romanu *Graditelj svratišta* Dandolov članak javno proziva drumske hajduke i nudi nagradu za njihovu glavu:

“Tko mi u Zadar dovede žive ili donese mrtve Brzila, Zelu, Bilića i Žažapca, vođe sadašnje bune, dobit će za svaku glavu sto zlatnih cekina, bit će mu oprošteni svi grijesi protiv države i dobit će kuću i šest konopa najbolje zemlje. Hajdmo, valjani Dalmatini, navalite i porazite pakleno jato razbojnika!” Također želi i glavnog vođu bune, Andriju Dorotića (Aralica, I., 2011: 71).

Brutalnost morlačkih hajduka iskazana je izivljavanjem nad neprijateljima:

“Okršaj na Trnovači između ustanika koje su predvodili Bilić i Žažabac, i jedne čete francuske pješadije, koja se povlačila (...) Na razbojištu su ostali leševi devetorice Francuza, potpuno goli, izmasakrirani, jer su ustanici ranjenike pobili (...) Narod, koji je promatrao let ptica i držao da bi stvorove Božje valjalo sahraniti, nije se pred ustanicima usudio istaknuti tonotorno pravo svakog čovjeka” (Aralica, I., 2011: 281).

Prikazane su negativne posljedice hajdučije na egzistenciju čovjeka, njegovih ljudska prava, opću sigurnost i mir. Prema Dunji Fališevac i ostalima, Araličin novopovijesni model karakterizacije likova otkriva “sudbine porobljenoga, stigmatiziranog narodnoga kolektiva, ali i odsutstvo morlačke idealizacije likova prikazom negativnih pojava u društvu” (Fališevac, D., Kovačec, A., 2002: 148).

Tuđinska vlast tlačila je nemoćne ljude mukotrpnim radom, neopravdanim kažnjavanjem, ismijavanjem, zastrašivanjem, smrću. U romanu *Graditelj svratišta* prikazani su moralni gubitnici a to su uglavnom povijesne osobe poput francuskog generala Augusta Marmonta, talijanskog vođe Vincenza Dandola, političara Bartolomea Benincase, cara Napoleona. U alegorijskom smislu, oni su slika nepravde i nemoralna ocrтана na realistički način u značenju sveopćeg zla. Prema Nemecu, “čovjekova izobličenosť ideologijom vodilja je vlasti i njezinih pomoćnika. Antijunaci su opsjednuti vlašću i moći koja ih pretvara u primitivne, hladne i opasne ljudi koji ginu za dokazivanjem svoje poslušnosti, vjernosti i spremnosti na sve za tzv. *obitelj*” (Nemec, K., 2003: 150-151).

Predstavnici nemoralnosti, korupcije, nepravde, loših svjetonazorskih i idejnih načela utječu na tragičnu sudbinu pozitivnih likova. Osim predstavnika tuđinske vlasti, u nemoralnom svjetlu prikazani su i likovi skromnijih zanimanja i (ili) morlačkog mentaliteta poput pokvarenog trgovca Mazzochija, prijetvornog seljaka Ilije Piplice, licemjernog mudraca Sadrudina Kapetanovića, rastrošnog Andrije Brnasovića zvanog Balin i proračunatog brata Potrošila, hajduka Rogića, harambaše Balaša, šefa javne kuće Sladića i drugih.

Prototipu Araličinih negativnih likova odgovara pokvareni došljak Ermenegildo Mazzocci, trgovac koji je otkupio roba Šain-agu. On je mletačkog podrijetla koji žali za svojim mentalitetom i ljudima, i pritom ne cijeni morlačku kulturu i ljude. Sve će podmiti ili izdati za svoju dobrobit. Naime, Ozidžija je uočio kako je jedino njegova kuća ostala u ratu pošteđena. Pripovjedač opisuje Mazzoccinu težnju za bogatstvom s ludističkim prizvukom: “*Ipak, njega ne brine kako će novce skupiti i hoće li se suci i ključari na nebu dati potkupiti, nego kako će na onaj svijet prebaciti tolik novac*” (Aralica, I., 1996: 54).

Autor ironijski intonira tekst kada progovara o “kurbnim sinovima” koji su podrijetlom porod sluškinja koje su spavale sa svojim gospodarima, ili potomci žena pomoraca koje su zatrudnjele kada im je muž bio odsutan. Gliubauaza zvan Ljubavac, Silvestrino, Amaretti, Morosini i Benzon misle za sebe da su “*predstavnicima posebne pasmine u kojoj je civilizacija daleko uznapredovala, a kršćanska misao doživjela savršenu čistoću*” (Aralica, I., 1996: 36).

Prema Viskoviću, i „kurbini sinovi“ izazivaju sućutnost. “Nerijetko poprimaju groteskne oblike u namjeri da dokažu svoju vjernost ili strahopoštovanje. Postaju marionete koje se priklanjaju izobličenoj ideologiji, što im ubrzo dolazi na naplatu. Činjenica da su postali takvi, bez savjesti i moralne odgovornosti, čini ih malima i slabim subjektima u toj okrutnoj društvenoj zbilji. Predstavnicima vlasti i njezinim pomoćnicima nepoznat je svijet prožet idealima ljubavi prema bližnjemu, snošljivosti, tolerancije, humaniziranih odnosa među članovima društva. Čak i onaj koji je na vrhu društvene moći, koji upravlja ljudskim životima, živi u vječitom strahu od izdaje i pita se hoće li na vrijeme otkriti potencijalne urotnike i preventivno ih kazniti” (Visković, V., 2000: 94). Aralica zaključuje kako su “kurbini sinovi” dobivali prezimena pripadnika mletačkog plemstva samo kako bi se povećao utjecaj i nadmoć mletačke države na našem teritoriju.

Utjecaj nepravde vlasti na sudbinu slabog pojedinca u romanu *Duše robova* najbolje je prikazano u slučaju vojnika Matije i njegovog ratnog plijena Mesuda Zunića. U 15. poglavlju romana, Matijin otac Šimun navodi Mesudu surove mletačke zakone ukoliko se roba slobodno pusti kući, jer tada država “*više od ičega kažnjava dobrotu i popustljivost pred ljudskim nevoljama*” (Aralica, I., 1996: 68). Šimun žali nad njihovom sudbinom jer “*nad obojicom stoji treći koji ih sili da jedan drugoga gaze i da se mrze bez milosti*” (Aralica, I., 1996: 68-69).

Na početku 15. poglavlja u romanu *Graditelj svratišta*, pripovjedač u prvome licu otkriva kako je saveznička vlast (francuska i talijanska) postupila prema ljudima iz naroda koji su bili zaduženi za gradnju cesta: “*(...) prisilna petnaestodnevna smjena pod nadzorom kakvog opakog nadzornika i deset bahatih vojnika, koji, iako imaju dopunsko sljedovanje i posebnu nagradu, nadničarima oduzimaju kruh i novac proglašavajući tu krađu kaznom za nerad*” (Aralica, I., 2011: 284).

Predstavnik vlasti, pokvareni Dandolo, opustošio je našu nacionalnu baštinu što je prikazano u 21. poglavlju u romanu *Graditelj svratišta*. Jakov prepričava sadržaj

Glumčevićevog pisma iz kojeg saznajemo kako je tuđinska vlast pokrala domaće samostane i zadužila ih za financiranje radova: “(...) *predlagao mi je da preuzmem raspodjelu predmeta iz samostanskih riznica, koje nikad nisu bile prebogat, a otkako dođoše bonapartisti, sasvim osiromašiše*” (Aralica, I., 2011: 313).

Nepravедna vlast nastoji očuvati svoj položaj pod svaku cijenu, stoga će krvnički uklanjati potencijalne prijetnje, te kažnjavati neposlušne. U 36. poglavlju u romanu *Graditelj svratišta* pronađena je Marmontova žrtva usred krumpirišta:

“Očito, bio je u radu: obolijevao ga je znoj, pa je košulju raskopčao. Tako mu je i rana na trbuhu bila vidljiva. Kad bi napravio krug jednom od svojih raskriljenih ruku, i rana na glavi i rana na rebrima procvjetale bi vrutkom svježe krvi. ogoljeni mozak pulsirao je na udisaje i izdisaje!” (Aralica, I., 2011: 170-171).

Ova groteskna slika iskazuje nemilost Marmonta koji radnicima nije oprostio zadnji ustanak što se otkriva u njegovom proglasu:

“Vi ste, žitelji Poljica, digli ruku na vojnike koji su bili vaša braća i prijatelji. Onu vojsku koja vas je othranila i obogatila, vi ste prisilili da prema vama postupi kao prema neprijatelju. Nikada i nigdje nije bilo pravednije osvete od ove što je sada nad vama vrši francuska vojska (...) Obećaje im mir ako se vrate svojim kućama (...) Što je kažnjen knez, dalo bi se opravdati vojničkim gnjevom i odmazdom političara, ali što ubiše onoga na krumpirištu kad su znali da se odazvao proglasu i vratio na svoje polje. Nije bio jedini prevaren” (Aralica, I., 2011: 172).

Vlast strahuje za svoj prestiž i moć pa licemjerjem nastoje zagarantirati vlastito postojanje. Autor iznosi kritiku protiv surove vlasti aludirajući na suvremene prilike. U 27. poglavlju u romanu *Duše robova* iskazana je borba franjevaca protiv mletačke vlasti koja je poticala nasilno skupljanje ljudi bez obzira na vjeru i narod. Tuđinska vlast pozivala se na kršćansku solidarnost, a kada ona nije upalila svoje su “*učinili neumitni politički razlozi*” (Aralica, I., 1996: 138).

Također, vlast se skriva iza uljepšane istine, što je iskazano u priređivačevoj dopuni o porazu Napoleona od hrvatskih vojnika:

“(...) nastojao pretvoriti u događaj u kojem je njegova legendarna hrabrost došla do najpotpunijeg izražaja. Oni koji su za pare pisali povijest, oni koji su slikali i pjevali pjesme, došli bi u prikazu zbivanja samo do zastave zabodene na glavi mosta. Ono što se događalo nakon toga povjesničari bi prešutjeli, slikari zanemarili, a pjesnici zamaglili frazama, po svom običaju (...) ali je Bonaparte svoj posljednji pozdrav svijetu rekao na francuskom: Tete-arme (na čelu armije). Neki njegovi biografi drže da se tu ne radi o običnoj i bilo kojoj glavi nego o glavi mosta na Alponi kad je jurišai na čeli armije” (Aralica, I., 2011: 130-131).

Povijesne osobe koje se spominju u “morlačkoj” tetralogiji služe kao okvir za razumijevanje etičke uloge slabih pojedinaca i kolektiva. Oni kontroliraju postupke podređenih i nameću im svoju ideologiju. Prema Viskoviću, “Araličin etnički ideal predstavljaju moralni gorštaci iz Dalmatinske zagore” (Visković, V., 1988: 19).

U 24. poglavlju u romanu *Graditelj svratišta* prikazani su hrvatski vojnici koji posjeduju moralni etos, ali trebali su se prilagoditi ratnim prilikama kako bi preživjeli. Hrvatski vojnik Stipe Rukavina objašnjava zastavniku Pavlu Kožičiću za koga se Hrvati bore:

“A za koga se tučemo? Tako me, brate, pitaj! To je lako odgovoriti: za česara. Pitaš što nam česar daje? Pa, evo ovako: daje nam marvu, koze, ovce, goveda, to je sve njegovo; onda, daje nam sjenokoše i oranice, šume koliko zatreba za kuću i oko kuće; onda, daje puške i streljivo - daje, ako ćemo pravo reći, sve, jer od Boga nam je samo zrak i voda. I kako onda da se ne tučemo!” (Aralica, I., 2011: 128).

Tuđinskoj vojsci nepojmljiva je takva predanost vladaru. Napoleonovi suradnici, Belliard i Beyle, tješe Napoleona nazivajući Hrvate “*azijatskim narodom koji su fanatično odani svojim zapovjednicima (...) što od vojnika čini ratnu mašinu bez duše i straha*”. Francuska vojska je opčinjena idejom prosvjetiteljstva, što autor ironijski iznosi: “*(...) za slobodu, bratstvo i jednakost, stoga poraženi postaje pobjednik ako ideali za koje se bori nadmašuju ideale njegova protivnika*” (Aralica, I., 2011: 130). Tuđinci ne razumiju tešku društvenu situaciju u zemljama koje osvajaju, stoga ismijavaju hrvatsku vojsku i njihovu otpornost. Naime, mentalitet tuđinske vlasti izaziva bune i krvoprolića u domaćem etnosu.

Prema Josipu Pavičiću, “lica vojnika, duhovnika i graditelja predstavljaju fabulativnu okosnicu Araličnih novopovijesnih romana” (Pavičić, J., 2006: 218). Većinski dio morlačkog etnosa vođen je katoličkim duhovnim vrijednostima koje teže poštenju i pravdi, no zle sile ih u tome ometaju. Prate se sudbine sirotinjskog naroda koji nastoji preživjeti, ali i moralno nepotonuti. Smisao Araličinih romana jest u pobjedi nad nesrećama i zlom sudbinom, pa makar ta pobjeda biva u smrti kao jedinom spasu moralne čistoće i časti.

5. 4. Pripovjedač i moralizator

“Morlačka” tetralogija predstavlja važan iskorak u hrvatskoj književnosti i šire, zahvaljujući opsežnom prožimanju najvažnijih modernističkih pripovjednih karakteristika povijesnog romana poput noviteta u ulozi sveznajućeg pripovjedača, miješanja fikcije i faksije, te zbog narativne razlomljenosti izazvanom “brojnim digresivnim ulančanim sekvencama u funkciji osvjetljavanja društveno-povijesnih zbivanja i motivacijske djelatnosti likova” (Nemec, K., 2003: 275).

Aralica putem idejno-etičkih poruka, simboličkih funkcija digresivnih narativnih postupaka, i svime tradicijskim određuje samosvojnost i zajedništvo domaćeg naroda što je jedna od temeljnih odrednica njegove etičke opsesije. Također, prikazom tragičnih individualnih i kolektivnih sudbina predstavlja oštru kritiku nepravedne vlasti u vremenu piščeve suvremenosti.

Prvi, drugi i posljednji dio “morlačke” tetralogije imaju ulogu sveznajućeg pripovjedača zbog naglašene gnomske konstrukcije djela, za razliku od romana *Graditelj svratišta* u kojem pripovjedačku ulogu preuzima glavni lik Jakov Grabovac. Bitno je naglasiti kako se promjenom pozicije pripovjedača ne umanjuje značaj prosvjetiteljsko-didaktičkog okvira. Pripovjedač-lik u prologu romana otkriva svoju literarnu funkciju preko vlastitog zapisa:

“U mladosti, kad bih pomislio na zapisivanje, ujakovim stavom opravdavao sam svoju lijenost govoreći da ima vremena za taj posao, a u zrelosti, kad sam spoznao da knjiga, doduše, može biti sažetak ljudskog života, ali da je još češće zapis sretnog trenutka, samo sam blago posumnjao u ujakovo uvjerenje (...) Od tog obilja koje je strujalo pokraj mene, mogao sam napisati nekoliko knjiga čitljivijih nego će biti ova jedna, nužno sačinjena od pojedinosti koje su se same zadržale u vijugama mozga”

“U Šibeniku godine 1881.” (Aralica, I., 2011: 6-7).

Naime, roman *Graditelj svratišta* predstavlja “metatekstualnu uokvirenost po čemu se razlikuje od prethodna dva romana. Međutim, Jakov Grabovac sebe predstavlja kao graditelja, a ne kao pisca, ali ne može pobjeći ni od jedne vrste umjetnosti što se prati u nekoliko sekvenci romana” (Protrka, M., 2011: 421).

Novopovijesni roman modificira ulogu sveznajućeg pripovjedača tako što motrište ponekad prepušta likovima iz djela, pa će tako komentirati iz njihove perspektive. Slijedi primjer u romanu *Duše robova* kada pripovjedač kroz Matijina usta prenosi katoličku filozofiju življenja: “*Moj je Bog rekao: ako neprijatelj tvoj ogladni, nahrani ga; ako ožedni napoji ga*” (Aralica, I., 1996: 46). Preko Vučkovića izjašnjava moralno gledište: “*Nezrelost i dobrotu ne bismo smjeli kažnjavati kaznama kojima se počinitelj ne može otkupiti*” (Aralica, I., 1996: 191). O ljubavi se pripovjedač izjašnjava preko Aninog govora Balinu: “*Za ljubav nema druge mjere nego je vrijeme. Za dva sata, na noć, za desetodnevno putovanja, na godinu - velika i mala, svaka je ljubav u vremenskom okviru. Budala je svaki onaj koji se u vrijeme dano ljubavi na sebe usredotočuje*” (Aralica, I., 1996: 96).

Također, sveznajuć pripovjedač nerijetko kritizira negativne pojave u društvu izražavajući prisnost s čitateljem tako što ga uvodi u prostor djela mijenjajući perspektivu sa “ja” na “mi”:

“Kako može naša glava, naš ugled, padati dok se mi sa svojim tijelom, sa svojim djelima, izdižemo do mjesta predvodnika? To jedno s drugim ne ide. Siromašni šejk, do kraja života nije shvatio da nam uspon i pad ne izrastaju iz naših djela, onoga što smo sami stvorili, onoga u čemu uspijevamo, već iz nečega od čega smo daleko, što nismo skrivali i za što nismo zaslužili” (Aralica, I., 1996: 274).

Sveznajuć pripovjedač će se izravno obraćati čitatelju didaktičkim autorskim komentarom na početku drugog dijela u romanu *Duše robova*. Također će izravno komentirati sudbinu lika fratra Vučkovića:

“(A sada , dragi štioče (...) otkuda Vučković iskršava u ovoj priči (...) Što da ne iskršne, što da se ne spasi? Dokaz više da ni ropstvo nema tako jake lance da se upornim glodanjem ne bi mogli preglodati. I dokaz više da svaku stegu valja glodati: ako je ne pregrizu naši, pregrist će je nečiji tuđi zubi)” (Aralica, I., 1996: 156-157).

Prema Milanji, “metaliterarna mjesta u romanu potvrđuju kako pripovjedač potpuno svjesno koristi modernističku pripovjednu tehniku “priča priču rađa” što potvrđuju opisane sudbine pojedinaca i njihove svakodnevice sučeljene s velikom Povijesti” (Milanja, C., 1996: 110).

U romanu *Graditelj svratišta* promijenjena je pozicija pripovjedača s trećeg u prvo lice što je utjecalo na smanjenje autorovih univerzalnih iskaza, no zato se povećala koherentnost narativne strukture. Također, prema Viskoviću, “ograničena vizura pripovjedača iznjedrila je u romanu kompozicijsku dosjetku preko ljubavne priče Didaka Bunčića i Daščice tj. Cvite Grabovac. Prvo se otkriva Didakova ljubavna priča, klesara na svratištu, a kasnije saznajemo Cvitinu tragičnu priču. Pripovjedač saznaje istodobno kad i čitatelj da se radi o istoj ljubavnoj priči ispričanoj u dvije verzije” (Visković, V., 2006: 359). Bitno je napomenuti kako Araličin pripovjedač-lik ima sličnosti sa sveznajućem pripovjedačem jer čitatelju otkriva detalje određenog događaja.

Nemec navodi kako je bitna osobina Araličine narativne strategije “stalno moralističko komentiranje događaja, ekstenzivno obrazlaganje teza, pretjerana eksplikativnost, prosvjetiteljski žar u naraciji. Također i stalna težnja prema poopćivanju, davanju poruka, isticanju pučke mudrosti i gnomskih konstrukcija (...). Narator-moralist zaokuplja sveukupan prostor. S obzirom na to, čitatelj je nerijetko zakinut za vlastito prosuđivanje” (Nemec, K., 2003: 270-271).

Visković smatra da je “Aralica vjerodostojno uspio predočiti slojevitu građu životnih mjena koje utječu na opstanak lika i etnosa. Naime, Araličini romani predstavljaju realističku sliku društvene situacije iz nacionalne prošlosti koja puno otkriva i o našoj suvremenosti. Sveznajuć pripovjedač komentira zbivanja tako da gotovo svi opisi događaja poprimaju univerzalni iskaz” (Visković, V., 1988: 18). Takav pristup tekstu odgovara “*žanru novog historizma* koji se, prema Milanji, priklanja postmodernističkim elementima” (Milanja, C., 1996: 108). Slijedi primjer univerzalnog iskaza:

“Čovjek malo zna o svojoj budućnosti i zato što mu se čini da je vidi jasno kao na dlanu. Jasnoća je otuda što, proričući budućnost, proriče prošlost: ne vidi dane koji slijede kao nepoznato što bi trebalo prepoznavati, vidi ih kao ono što je bilo pa ga se treba samo prisjetiti” (Aralica, I., 1996: 52).

Autor aludira na neizvjesnost vremena kojem odgovara ponovljivost događaja. Nadalje, slijedi primjer univerzalnog iskaza o egzistencijalnom opstanku pomoću pjesme kao produktu istine čime se aludira na kritiku suvremenosti: “*Želi li da njegovo poravnjanje prošlih nepravdi u sadašnjemu porobljenom svijetu izbjegne smrtonosnom*

vezivanju za drvo, slavuj se svojom pjesmom mora oglasiti u okrilju noći” (Aralica, I., 1990: 118).

Na kraju 28. poglavlja u romanu *Duše robova* sveznajuć pripovjedač iznosi gnomski iskaz o dovršetku Mehmedovog rukopisa kada dozna da je njegova noćna mora ubijena, a to je policajac Alija od Izmira koji je tražio od sultana da pašu kazni smrću zbog poraza u bitci kod Sinja, i drugih osobnih razloga: “*Samo, veliko je pitanje da li sjena koja na nas pada i koja nas u stopu prati kao naša vlastita, nestaje kad nestane i čovjek koji ju je na nas bacio*” (Aralica, I., 1996: 253). Autor pomoću biblijske simbolike donosi univerzalni iskaz o smrti aludirajući na kritiku protiv surove vlasti: “*Koliki su na njoj umrli kao izdajice a da izdajice nisu bili; a kolike su izdajice smreku koristile da ubijaju vjerne i odane!*” (Aralica, I., 1996: 18).

U romanu *Graditelj svratišta* u 18. poglavlju, na temelju pisma otkriva se odnos Jakovljevog djeda Prvana i ujaka Ivana koji su vodili preprike oko Jakovljevog školovanja. Slijedi gnomski univerzalan iskaz o međuljudskim odnosima: “*Ako je tko u položaju da gubi i to zna, on popuštanje prihvaća kao svojevrsnu pobjedu, jer se nada da će, popuštajući u dijelovima, dobiti na vremenu i izbjeći konačan i cjelovit poraz*” (Aralica, I., 2011: 84).

Araličini univerzalni iskazi naglašavaju važnost etičkog življenja te kritiku deformirane vlasti i svake nehumanosti s naglaskom na društvena zbivanja iz suvremenosti.

5.4.1. Paraboličnost i alegorija

Prema Milanji, “novopovijesni roman usmjeren je na cikličnost povijesnih događaja i zato je potrebna paraboličnost i alegoričnost u iskazu” (Milanja, C., 1996: 107-108). Na taj način autor aludira na suvremena društvena zbivanja što je jedan od ključnih idejnih i izvedbenih elemenata Aralichine “morlačke” tetralogije.

Ivan Aralica sklon je “ubacivanju digresija simboličkih funkcija kako bi oslikao karakter određenog lika ili važnu činjenicu iz tradicije. Takve priče djeluju kao samostalne cjeline koje nadilaze klasičnu crno-bijelu tehniku opisivanja individualnih sudbina i radnje, pouzdane realistične lokalizacije te povijesnu autentičnost” (Visković, V., 2006: 412-413). Primjer je digresija o Đulbegu Kopčiću u romanu *Graditelj svratišta*:

“(…) da se zbog stepenica ne bi odricao jela, on se već desetu godinu njima ne uspinje niti silazi. Odlučio je zauvijek ostati na petom katu Tremošnika i jesti koliko mu se bude jelo.” Njegov sin jedinac vodi njegove poslove, a “*ako nešto učini što mu otac ne bi dopustio, kad dođe na peti kat, otac ga, ako za to i dozna, ne će ukoriti, jer je sinu zahvalan što mu je omogućio da vlada ne silazeći s visine niz te vraški uske stube*” (Aralica, I., 2011: 41).

Đulbeg je simbol deformiranog društva što je alegorijski iskazano preko bizarnog opisa njegovog fizičkog izgleda i načina vladanja. Autor se kritički odnosi prema Đulbegovoj opsesiji pobjede nad moćnikom. Tako je ludistički obojena i Đulbegova petogodišnja igra šaha preko pisama sa stombolskim dvorjaninom, a kraj igre Đulbeg predviđa kao vlastitu pobjedu čime želi potvrditi nezamjenjivost u vladajućem poretku. Prema Viskoviću, parabola o Đulbegu jest “alegorija o univerzalnoj vlasti u kafkijanskoj atmosferi, koja je inferiorna, zaštićena stražarima i nedodirljiva” (V. Visković, 1987: 18). Na taj način, autor kritizira deformiranu vlast i nehumane oblike življenja aludirajući na suvremene prilike.

Ivan Aralica je ukomponirao u povijesni tekst usmene predaje i pisane zapise o nacionalnoj baštini, običajima i navikama morlačkog mentaliteta. Takvi opisi mogu biti kraći, ali i dosezati po par stranica. “Iako naizgled djeluju zamorno, često se iz takvih opisa izdavaju određeni motivi ili misao koja dobiva simbolički značaj u didaktičko-prosvjetiteljskom duhu” (Visković, V., 1987: 23).

U 12. poglavlju u romanu *Duše robova* ukomponirana je zgoda ludističkog karaktera o magarcu koji odlučuje o mjestu pokopa pokojnika i njegovoj duši što je simbolički dovedeno u vezu s pokvarenim trgovcem Mazzocom iz glavnog tijeka radnje: “*Magarac, na opće zaprepaštenje, s mrtvacem na leđima ne krene prema župnom dvoru (...) zaustavi se na brijegu, gdje su bila razapeta vješala na kojima su javno vješali zločince (...) pa gulikožu prema magarečevoj presudi sahrane tamo gdje i spada*” (Aralica, I., 1996: 53).

Naime, putem parabole o magarcu osvjetljava se etička dimenzija življenja bliska katoličkom učenju o odlasku na drugi svijet, čime se aludira na potrebu moralnog življenja kako bismo duši osigurali vječni mir.

Autor opisuje običaje djevojaka prije udaje kako bi čitatelja upoznao sa tradicionalnim oblicima morlačkog življenja što pridonosi uvjerljivosti prikaza kulturne baštine: “*Mladoženja ne gleda zlato oko vrata, (...) nego vez na prsluku i rukavima, po kojemu se vidi zna li cura plesti i vesti, zna li dvore pomesti, vode donijeti i na ognjištu vatru naložiti*” (Aralica, I., 1996: 111). Također se prikazuju brojna praznovjerna morlačkog mentaliteta. Slijedi primjer u 25. poglavlja romana *Duše robova* u trenutku rođenja Šćepanova sina: “*- Sin ti je samu sebi odriješio pupak. A to će reći da će taj u životu znati svašta i imati svega*” (Aralica, 1996: 128). Araličini slabi junaci vjeruju i u simboličnost životinja: “*Šćepan nema razloga da ne vjeruje poruci deset leptira*” (Aralica, I., 1996: 130).

U glavni tijek radnje ukomponirane su brojne narodne predaje i folklorni elementi što simbolički potvrđuje nacionalni identitet koji je godinama bio ugnjetavan od strane tuđinaca. Za imendan sv. Jurja u romanu *Duše robova* opisan je ritual uljepšavanja i zaštite od zlih duhova:

“Ana je u praskozorje s ostalim djevojakama trčala do mlina i prije izlaska sunca u pjenušavoj vodi ispod vitla prala lice da preko čitave godine bude lijepo, doista je postala ljepša (...) S mirisom u tijelu dotrčala je kući (...) dvorište zakitila jasenovim granjem, a u rupicu na kućnim vratima zadjenula kitu crnog trna, da zli duhovi ne ulaze u kuću, da se na trn ubodu, da ne oduzmu blagu mlijeko, ženi marljivost i mužu pamet” (Aralica, I., 1996: 109).

Na svetkovinu Ivana Krstitelja, u folklornoj tradiciji europskih naroda poznata je Ivanjska noć koja objedinjuje razne čarolije. Tada se tradicionalno pale krijesovi što je opisano u 17. poglavlju u romanu *Graditelj svratišta*:

“Kad se ivanjski kresovi od bobovine ugase, ponijet će cvijet kući, staviti ga pod jastuk i sutradan vidjeti da li ih voli koga oni vole: ako opaljenom cvijetu laticice i dalje ostanu svježe, onda su voljeni: ako uvenu, ljubljeno čeljade za njih ne mari” (Aralica, I., 2011: 299).

Takvo štovanje Ivanjske svetkovine starije je od pojave kršćanstva. U 12. poglavlju romana *Graditelj svratišta*, sudbina Jakovljeve tete Dive poistovjećena je sa legendom o životu kršćanke Anastazije koju je nasrtljivi rimski tribun zatočio: *“Četvrti dan, kazuje predanje, dođe tribun k njoj da joj oduzme poštenje. Anastaziji pritekne u pomoć anđeo Božji i oduze napasniku vid”* (Aralica, I., 2011: 56-57).

Pripovjedač upoznaje čitatelja i s alternativnom medicinom što je prikazano u primjeru liječenja bolesnog Mesuda. “Likar” Jure preporučio je Matiji da skupi mišje brabonjke jer *“mišji izmet ima zdrava isparenja i liječi sve bolesti crijeva”* (Aralica, I., 1996: 60). Autor opisuje i narodne mudrosti. Slijedi primjer iz epizode o maloumnom Ivanu Josipoviću kojeg je Balaš na prijevaru želio prodati za roba. Fratar Bono Tomašević bori se za prava čovjeka, no kaotična atmosfera lomi njegovu nutrinu stoga mudro zbori: *“Tko se s neprijateljem miri, zmiju nosi u rukama; a tko na braća nasrće, i u njedrima i u ruci”* (Aralica, I., 1996: 139).

Alegorijskim iščitavanjem folklornih elemenata, autor otkriva vlastitu ljubav prema rodnom zavičaju i domaćoj kulturi. Također, alegorijski sloj digresivnih postupaka nosi univerzalni predznak. Autorov izričaj u realističkom ruhu čitatelju otkriva ljepote iz prošlosti koje valja njegovati i u sadašnjosti jer time potvrđujemo vlastitu samosvojnost i vrijednost zajedničke tradicije.

Visković navodi:

“Opisi raznih folklornih rituala, običaja, moralnih načela, zanata i prizora iz svakodnevice zapravo tvore etničko biće kolektiva koji nastoji sačuvati svoj identitet u teškim uvjetima i neprestanoj prijetnji progonstva. (...) Time Aralica šalje poruku kako niz opisa i predmeta iz nacionalne baštine nije ništa manje vrijedno od postupaka pojedinca i njegove individualne sudbine. Idejna podloga razvija univerzalne iskaze koji svoje izvore imaju u kulturnoj baštini kolektiva. Iz toga možemo iščitati romantičku stranu pisca” (Visković, V., 1988: 18-19).

Aralica je uključio faktografske činjenice u fiktivni dio priče s namjerom osvjetljavanja društveno-povijesne situacije te sudbine povijesnih i izmišljenih likova. Na taj način želi postići vjerodostojnost teksta. To je učinio preko raznih proglosa, pisama, zapisa, novina, govora itd.

Slijedi primjer u romanu *Duše robova* kada obitelj Grabovac dobiva Vučkovićevo pismo o objavi rata:

“Šimunu Grabovcu od fra Pavla Vučkovića poklon i veledrago pozdravljenje. Evo ti javljam, dragi Šimune, da je veliki vezir Alija od Iznika u ime Visoke Kapije baš na dan Bezgrešnog začeca navijestio Mlečanima rat (...)”
“Tvoj brat u Bogu Pavle Vučković”

“(Dano u našem samostanu ispod grada Sinja na treći dan ožujka mjeseca 1715. godišta)”
(Aralica, I., 1996: 10).

Mesud piše pismo sunarodnjaku Kopčiću u kojem traži pomoć: *“Moj jarane, Sulejmane, pokaži se, ne krij lice, izbavi me iz tamnice! (...) A ozdravim li ili ne ozdravim, Grabovci me imaju prodati vladi za galeota. (...)”* (Aralica, I., 1996: 63).

Slijedi primjer i Dandoloovog zapisa iz “Kraljskog dalmatina” u kojem indirektno piše o Dorotiću:

“Uistinu se ne može nego sažaljevati neuk čovjek koji, tjeran svojim neznanjem, prosiplje svakakve budalaštine (...) taj čovjek uz sažaljenje zaslužuje i najstrožu kaznu, jer on gazeći uljudnost, hoće da iz tuđeg neznanja izvuče vlastitu korist”
(Aralica, I., 2011: 71).

Žmegač iznosi kako Ivan Aralica piše po “uzoru na poetiku Ive Andrića i duhovnog učenja franjevac. Kroničarski stil i katoličku duhovnu tradiciju pisac je obogatio modernističkim pripovjedačkim novitetima i etičkim kompleksom na svim razinama romana” (Žmegač, V., 1991: 71).

5. ZAKLJUČAK

U Araličinih romanima *Duše robova* i *Graditelj svratišta* etička dimenzija doista je jedna od najvažnijih komponenti tih novopovijesnih proza. Etički kompleks “morlačke” tetralogije potvrđen je na idejnom i izvedbenom planu putem poetičkih kategorija moralnosti, etosa, patosa i estetskoga. Jedna od najbitnijih poetičkih kategorija Araličinih prognaničkih romana jest figura moralnosti koja je prisutna u parabolama, alegorijama, karakterizaciji likova, autorskim komentarima te filozofskim refleksijama slabih pojedinaca. Zapravo se moralitetom želi objasniti nova uloga funkcioniranja povijesti s obzirom na njezinu ponovljivost. Primjerice, pobratimstvo Matije i Mesude nosi simbolički značaj za čovječanstvo. Naime, oni su dokaz kako se vjerske, kulturne i civilizacijske razlike mogu izdignuti nad neetičkim principima. Njihovo se ponovno rađanje zasniva na moralnoj pobjedi i putu temeljenom na načelima humanosti, tolerancije i prijateljstva. Ivan Aralica je minuciozno prikazao kako idejno-etičke poruke “morlačke” tetralogije nose duboka značenja o vrijednostima života bez obzira na vremenski aspekt. Araličini novopovijesni romani predstavljaju stvarnost svakog čovjeka bez obzira na vrijeme i prostor.

Upravo je ključ u romanima *Duše robova* i *Graditelj svratišta* ideja univerzalnosti koja predstavlja autorovu misao o potrebi usvajanja etičkih načela življenja što je u duhu prosvjetiteljstva i didaktičke uloge romana. Tome svjedoče autorovi moralni pobjednici poput Matije i Jakova Grabovca, Mesuda, Šćepana, Dive, Pavle Vučkovića, Joze Glumčevića, Luke Močivuna i drugih.

Iz pozitivnog aktivizma proizlazi žrtva slabih pojedinaca s ciljem ostvarenja boljitka zajednice što predstavlja autorovu etičku ideju potvrde nacionalnog identiteta, te ideju stvaranja općih preduvjeta za humaniji život s naglaskom na suvremen aspekt zbivanja.

Ivan Aralica izražava sućutnost prema tragičnoj sudbini slabih pojedinaca i kolektiviteta što je vidljivo u lirskim pasusima o malome čovjeku, nacionalnim vrijednostima i tradiciji. Lirski obojene sekvence imaju dubok sentimentalni ton, ali i ironijski prizvuk zbog društvene nepravde. U simboličkom smislu, autor pruža mogućnost spasenja svake tragične duše što simbolično dokida nametnute okove. Primjer je sudbina djevojke Ane Bartulović koja je primorana živjeti u svijetu

nemorala, no autor joj pruža izlaz šaljući joj humanog Matiju koji je spašava iz ponora jada i poniženja.

Središte radnje cijele tetralogije zauzima propitivanje odnosa spram drugog čovjeka, bilo da se radi o obitelji, prijatelju, suputniku, neprijatelju ili partneru. Autor čitatelju nerijetko postavlja zadatak da preispita svoju savjest i aktualne društvene prilike, što je novitet u poetici povijesnog romana.

Važno je razmrsiti Araličinu slojevitu semantičku mrežu i doprijeti do srži djela, a to je etički smisao romana. Estetsko-moralni autorov stav predstavlja etičku ideju ciklusa o Grabovcima. Naime, autor je univerzalnim iskazima o ljepoti umjetnosti, tradicijskim vrijednostima, starim zanatima, kulturnim dobrima podsjetio čitatelja gdje pripada, čemu u životu treba težiti i kome ostavlja naslijeđe svoga rada što u simboličkom smislu predstavlja pobjedu etičnosti nad povijesnim usudom i deformiranim oblicima vlasti. Kako navodi Pavičić, “*romani o ropstvu postaju romani o ljubavi*” (Pavičić, J., 2006: 212) koji izazivaju sućutnost i razumijevanje što predstavlja podlogu Araličine etičke tematske preokupacije s ciljem buđenja moralne svijesti u svremenosti.

Obradom etičkoga kompleksa u romanima *Duše robova* i *Graditelj svratišta* ovaj rad potvrđuje Araličinu etičku pouku kako je smisao života u prevladavanju nepremostivih razlika “*jer jedino tako možemo slobodno živjeti, voljeti i posjedovati svoje*” (Aralica, I., 1996: 323).

7. LITERATURA

- Aralica, Ivan. 2010. *Put bez sna*. Školska knjiga, Zagreb.
- Aralica, Ivan. 1996. *Duše robova*. Školska knjiga, Zagreb.
- Aralica, Ivan. 2011. *Graditelj svratišta*. Školska knjiga, Zagreb.
- Benčić, Živa; Fališevac, Dunja. 2006. *Čovjek, prostor, vrijeme*. DISPUT, Zagreb.
- Biti, Vladimir. 1997. *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Matica hrvatska, Zagreb.
- Čehok, Ivan; Koprek, Ivan i dr. 1996. *Etika, priručnik jedne discipline*. Školska knjiga, Zagreb.
- Fortis, Alberto. 2004. *Put po Dalmaciji*. Marjan tisak, Split.
- Hutcheon, Linda: *Pričanje priča: fikcija i povijest u: Politika i etika pripovijedanja*. 2002. Uredio: Biti, Vladimir. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Donat, Branimir. 1978. *Brbljava sfinga - Poratni hrvatski roman*, Znanje, Zagreb.
- Gracin, Juraj. 2008. *K spoznavanju privida i zbilje*, Profil, Zagreb.
- Mandić, Igor. 1970. *Uz dlaku: književne kritike : 1965-70*. Mladost, Zagreb.
- Mihanović, Nedjeljko. 2007. *Tajanstvenost umjetnosti riječi*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Milanja, Cvjetko. 1996. *Hrvatski roman 1945.-1990.*, Zavoda za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Nemec, Krešimir. 2003. Historiografska fikcija, u: *Povijest hrvatskog romana III: od 1945. do 2000.*, Školska knjiga, Zagreb, str. 265-273.
- Peternai Andrić, Kristina. 2019. *Pripovijedanje, identitet, invaliditet*, Biblioteka Intermedia, Zagreb.
- Protrka, Marina: Roman tragične pobune i estetskog iskupljenja, pogovor u: *Graditelj svratišta*. 2011. Školska knjiga, Zagreb, str. 421-428.
- Visković, Velimir. 2000. *Umijeće pripovijedanja, Ogledi o hrvatskoj prozi*. Znanje, Zagreb.
- Visković, Velimir. 1988. *Pozicija kritičara: o suvremenoj hrvatskoj prozi*. MD, Zagreb.
- Žmegač, Viktor. 2004. *Povijesna poetika romana*. Matica hrvatska, Zagreb.

Članci:

- Dekić, Velid. 1986. Struktura Araličinih romana kao prozni anakronizam. *Quorum*. (6), str. 71-78.
- Glibo, Rajko. 2003. Rama u romanima Ivana Aralice. *Zadarska smotra*. (52),1/3, str. 309-320.
- Ivanković, Željko. 1992. Povijesni roman ili roman o povijesti. *Mogućnost*. (39), str. 5-7; 547-553.
- Matanović, Julija. 1995. Hrvatski novopovijesni roman: prijedlog definicije. *Republika*. 9 (51), str. 98-114.
- Milanja, Cvjetko. 1984. Arabeska kodova. *Forum*. 23 (10-11). str. 793-841.
- Milanja, Cvjetko. 1982. Neka određenja Araličina proznog diskursa. *Republika*. (12), str. 26
- Primorac, Strahimir. 1987. Montaža atrakcija. *Republika*. (9-10), str. 39.
- Visković, Velimir. 1987. Lokalno i univerzalno u prozi Ivana Aralice. *Republika*. (9-10), str. 19-39.
- Vukman, Zoran. 2004. Araličin konačni obračun s njima. *Hrvatsko slovo*. (464/04), str. 16-17.
- Župan, Ivica, 1985. Rasni pripovjedač. *Istra*. (1-2), str. 178.

Izvori iz zbornika:

- Božićević, Ivan: Vrlinom protiv ideologiziranog zla (1984), u: *Aralica u očima književne kritike: ogledi i recenzije pojedinih knjiga. I. knjiga*. 2006. Priredila Mihanović-Salopek, Hrvojka. Znanje, Zagreb, str. 192-196.
- Marković, Milivoje: Graditelj brisanih sudbina (1986), u: *Aralica u očima književne kritike: ogledi i recenzije pojedinih knjiga. I. knjiga*. 2006. Priredila Mihanović-Salopek, Hrvojka. Znanje, Zagreb, str. 362-364.
- Pavičić, Josip: Slavuj u noći (1995), u: *Aralica u očima književne kritike: ogledi i recenzije pojedinih knjiga. I. knjiga*. 2006. Priredila Mihanović-Salopek, Hrvojka. Znanje. Zagreb, str. 212-219.
- Pavičić, Josip: Roman o etosu etnika: Sagnuti, a uspravni (1998), u: *Aralica u očima književne kritike: ogledi i recenzije pojedinih knjiga. I. knjiga*. 2006. Priredila Mihanović-Salopek, Hrvojka. Znanje. Zagreb, str: 377-390).

Visković, Velimir: *Ivan Aralica*, pogovor u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti - Izabrana djela*. 1987. Urednik Pero Budak. Nakladni zavod Matice Hrvatske. Zagreb, str. 7-26.

Fališevac, Dunja, Kovačec, August i dr.: “Duše robova”; “Graditelj svratišta”, u: *Leksikon hrvatske književnosti - Djela*. 2008. Glavna urednica: Dujmić-Detoni, Dunja. Školska knjiga. Zagreb, str. 148-149; 216-217.

Internetski izvori:

Matanović, Julijana, *Cihlarevi Vuci — početna pozicija hrvatskoga novopovijesnog romana*, Kolo 2, 2002. Dostupno na: <http://www.matica.hr/kolo/289/cihlarevi-vuci-pocetna-pozicija-hrvatskoga-novopovijesnog-romana-19987/>, pristupljeno: 25.1.2020.

Marić, Vedrana: *Utjecaj stilskih figura na ekspresivnost i sugestivnost izraza u književnoumjetničkim i publicističkim tekstovima*: završni rad. Rijeka : Sveučilište, Filozofski fakultet, odsjek za kroatistiku, 2015. Dostupno na: <https://repository.ffri.uniri.hr/islandora/object/PDF/view>, pristupljeno: 15.09.2020.

Radoš, Maja. *Etika i odgoj*: završni rad. Zagreb : Sveučilište, Učiteljski fakultet, odsjek za odgojiteljski studij (Petrinja), 2017. Dostupno na: https://www.hrstud.unizg.hr/Etika_i_odgoj.pdf , pristupljeno: 16.05.2020.